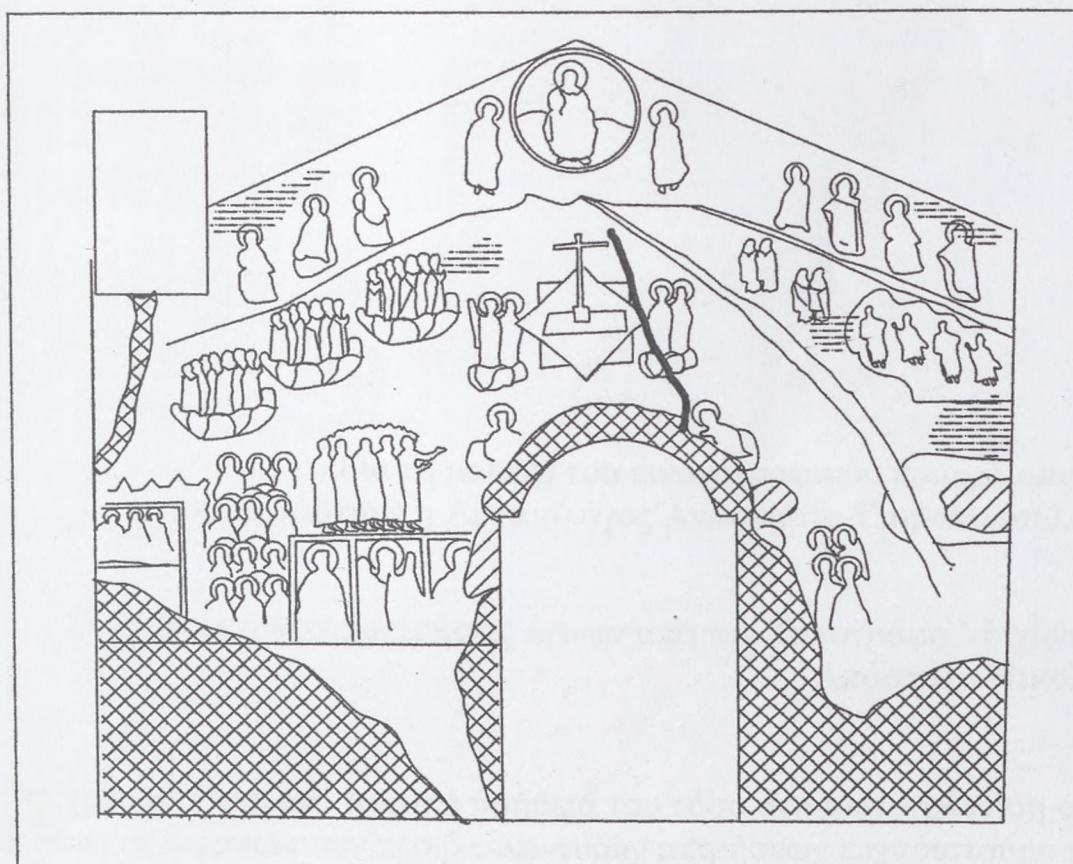

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ - ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
Συντηρητές Έργων Τέχνης και Αρχαιοτήτων Τ.Ε

ΜΕΛΕΤΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ
ΤΟΥ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ
ΤΟΥ Ι.Ν ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΜΑΡΤΙΟΣ 2005

Για τη μελέτη του εικονογραφικού προγράμματος
συνεργάστηκε η Αρχαιολόγος **Αναστασία Γιοβανοπούλου.**

Οι αρχιτεκτονικές μετρήσεις έγιναν από τον Τοπογράφο Μηχανικό
Απόστολο Νικολό.

Για την πολύτιμη και τακτική βοήθειά του τόσο στη φωτογράφιση όσο
και κατά τη διάρκεια των περιβαλλοντικών μετρήσεων ευχαριστούμε τον
Τεχνικό Συντήρησης Έργων Ζωγραφικής **Χρήστο Αυγήτα**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	ΣΕΛ
1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ	3
1.1. ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	4
1.2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ	5
1.3. ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	6
1.3.1. Ο ζωγράφος	6
1.3.2. Νότιος τοίχος	7
1.3.3. Δυτικός τοίχος	11
1.3.4. Βόρειος τοίχος	12
1.3.5. Ιερό	15
1.3.6. Τοξοστοιχία	16
1.3.7. Νάρθηκας	17
1.4. ΤΕΧΝΙΚΗ – ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ	19
2. Ο ΝΑΟΣ	21
2.1. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ – ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	22
2.1.1. Το κτίριο	22
2.1.2. Κατάσταση κτιρίου – αλλαγές – επεμβάσεις	24
2.1.3. Μετρήσεις της σχετικής υγρασίας και θερμοκρασίας του περιβάλλοντος εντός και εκτός του μνημείου	25
3. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ	29
4. ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ	32
4.1 ΥΠΟΣΤΗΡΙΓΜΑ	33
4.2. ΥΠΟΣΤΡΩΜΑ	34
4.3. ΣΤΡΩΜΑ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ	35
4.4. ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΖΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ ...	37
4.5. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑΣ–ΥΓΡΑΣΙΑΣ– ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ	40
5. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ	43
6. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ	48
6.1. ΣΤΟΧΟΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ	49
6.2. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ	50
6.2.1. Σωστικές επεμβάσεις	50
6.2.2. Ολοκλήρωση εργασιών	51
6.2.3. Αισθητική αποκατάσταση	53
6.2.4. Προτάσεις παράπλευρων εργασιών	54
7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	56
7.1. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ	57
7.2. ΣΧΕΔΙΑ	98
7.3. ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ	99

2. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

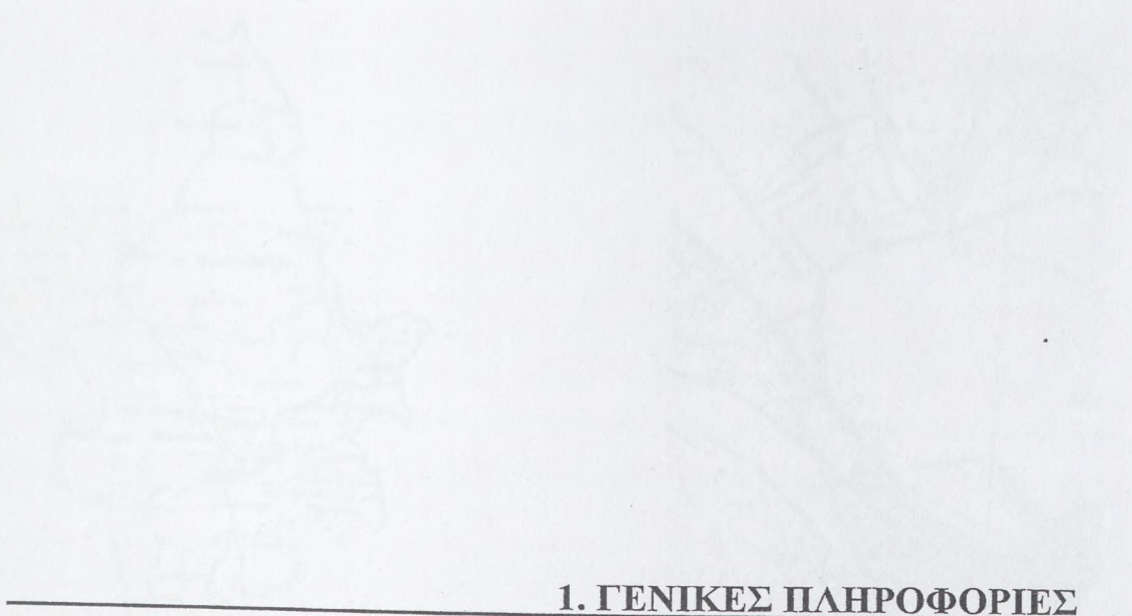
Ο ναός των Αγίων Νικολάου και Χαράλαμπος, από κτίσμα της 15ης αιώνα, είναι κτισμένος με γκρι πέτρα, είναι ορθόγων σχήματος με τριγωνικό μέτωπο. Η εκκλησία είναι κτισμένη με πέτρα της λίθινης Παιδείας, που είναι της ίδιας εποχής με την οποία είναι κτισμένη η πόλη.

Η εκκλησία είναι ένας μικρός ορθόγων ναός με τριγωνικό μέτωπο. Η εκκλησία είναι κτισμένη με πέτρα της λίθινης Παιδείας, που είναι της ίδιας εποχής με την οποία είναι κτισμένη η πόλη.

Η εκκλησία του Ιστορικού της ανήκει στην κατηγορία των εκκλησιών της 15ης αιώνας. Η εκκλησία είναι κτισμένη με πέτρα της λίθινης Παιδείας, που είναι της ίδιας εποχής με την οποία είναι κτισμένη η πόλη. Η εκκλησία είναι κτισμένη με πέτρα της λίθινης Παιδείας, που είναι της ίδιας εποχής με την οποία είναι κτισμένη η πόλη.

Η εκκλησία του Ιστορικού της ανήκει στην κατηγορία των εκκλησιών της 15ης αιώνας. Η εκκλησία είναι κτισμένη με πέτρα της λίθινης Παιδείας, που είναι της ίδιας εποχής με την οποία είναι κτισμένη η πόλη.

Η εκκλησία του Ιστορικού της ανήκει στην κατηγορία των εκκλησιών της 15ης αιώνας. Η εκκλησία είναι κτισμένη με πέτρα της λίθινης Παιδείας, που είναι της ίδιας εποχής με την οποία είναι κτισμένη η πόλη.

1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Εκκλησία Αγίων Χαράλαμπος και Νικόλαου

1.1. ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ

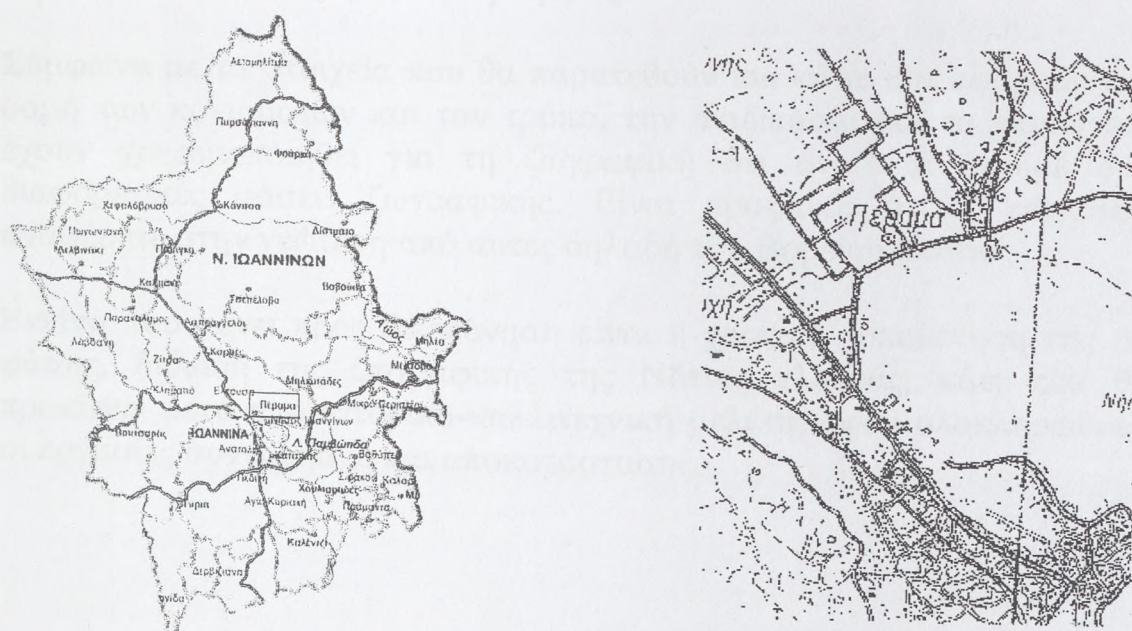
Ο ιερός Ναός των Αγίων Νικολάου και Χαραλάμπους είναι κτισμένος στη Νότια άκρη του χωριού Πέραμα, σήμερα έδρα του ομώνυμου Δήμου, πολύ κοντά στις όχθες της λίμνης Παμβώτιδας στα Βόρεια της πόλης των Ιωαννίνων από την οποία απέχει περίπου 4 χλ.

Βρίσκεται πάνω στον οδικό άξονα Ιωαννίνων – Μετσόβου στην είσοδο του χωριού. (εικ. 1)

Όσο αφορά στο ιστορικό της ανέγερσής του δυστυχώς δεν σώζονται αρχειακές ή άλλου είδους μαρτυρίες καθώς το χωριό υπέστη πολλές καταστροφές. Αυτό όμως που με βεβαιότητα γνωρίζουμε είναι ότι μέχρι πριν αρκετά χρόνια ήταν ο κεντρικός κοιμητηριακός ναός του χωριού με το κοιμητήριο στον περιβάλλοντα χώρο.

Μετά την ανέγερση του νέου κεντρικού Ναού Αγ. Χαραλάμπους στο κέντρο του χωριού, ο ναός λειτουργείται ελάχιστες φορές το χρόνο.

Οι αναστηλωτικές εργασίες και η διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου που έγιναν πριν μερικά χρόνια από το Δήμο Περάματος και την επίβλεψη της 8^{ης} Ε.Β.Α εξασφάλισαν την στατική επάρκεια του μνημείου και την ανάδειξή του.

Εικ.1: Χάρτες της περιοχής

1.2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Στην σημερινή του μορφή ο ναός αποτελείται από δύο κλίτη. Το βόρειο κλίτος είναι αφιερωμένο στον Αγ. Χαράλαμπο και το Νότιο στον Αγ. Νικόλαο.

Για το χρόνο ανέγερσης του ναού δεν υπάρχουν στοιχεία. Η μόνη γραπτή μαρτυρία παρέχεται από την επιγραφή που σώζεται στη Δυτική πλευρά του βόρειου κλίτους (ΒΔ άκρο), η οποία μας δίνει πληροφορίες για την ιστόρησή του.

Οι πρώτοι επτά στίχοι της επιγραφής είναι με κεφαλαία και οι δύο τελευταίοι σε πεζά ελληνικά.

Η επιγραφή είναι η εξής :

+ΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝCE/ ΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ
ΑΓΙΟΥ [ΟCΙ] ΩΜΑ ΡΤΥΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΨΕΘ'
ΚΑΙ [ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΥΡΙΟΥ] ΓΑΥΡΙΗΛ.
ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΩΝ_ςΑ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΩΝ
[ΕΠΤΡΟ/ΠΕΥΟΝΤΩΝ] ΔΙ ΕΞΟΔΟΥ ΚΥΡ ΑΝΑCΤΑCΙΟΥ ΙΟΥ
ΑΡ[ΓΥΡΗ] / ΕΚ ΠΟΛΕΩC ΙΩΑΝΝΗΝΩΝ ΔΙΑ ΧΗΡΟC ΑΘΑΝΑCΙΟΥ/
μοναχού και τον τέκνον αυτού Ιωάννου κ(αί) γεωργίου Εκ κόμης /
καπεσώβου επήτροπος σταύρος Τζόρας

Σύμφωνα με τα στοιχεία που θα παρατεθούν πιο κάτω και αφορούν την δομή των κονιαμάτων και τον τρόπο, την διαδικασία και τα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί για τη ζωγραφική ότι στο ναό έχουμε δύο διαφορετικές φάσεις ζωγραφικής. Είναι προφανές ότι η επιγραφή αναφέρετε στην νεώτερη από αυτές δηλαδή του Βορείου κλίτους.

Εκείνο που μένει προς διερεύνηση είναι η χρονική τοποθέτηση της Α' φάσης, δηλαδή της ζωγραφικής της Νότιας πλευράς, κάτι που θα προκύψει μετά από ιστορικο-καλλιτεχνική μελέτη, αφού ολοκληρωθούν οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης.

1.3. ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

1.3.1. Ο ζωγράφος

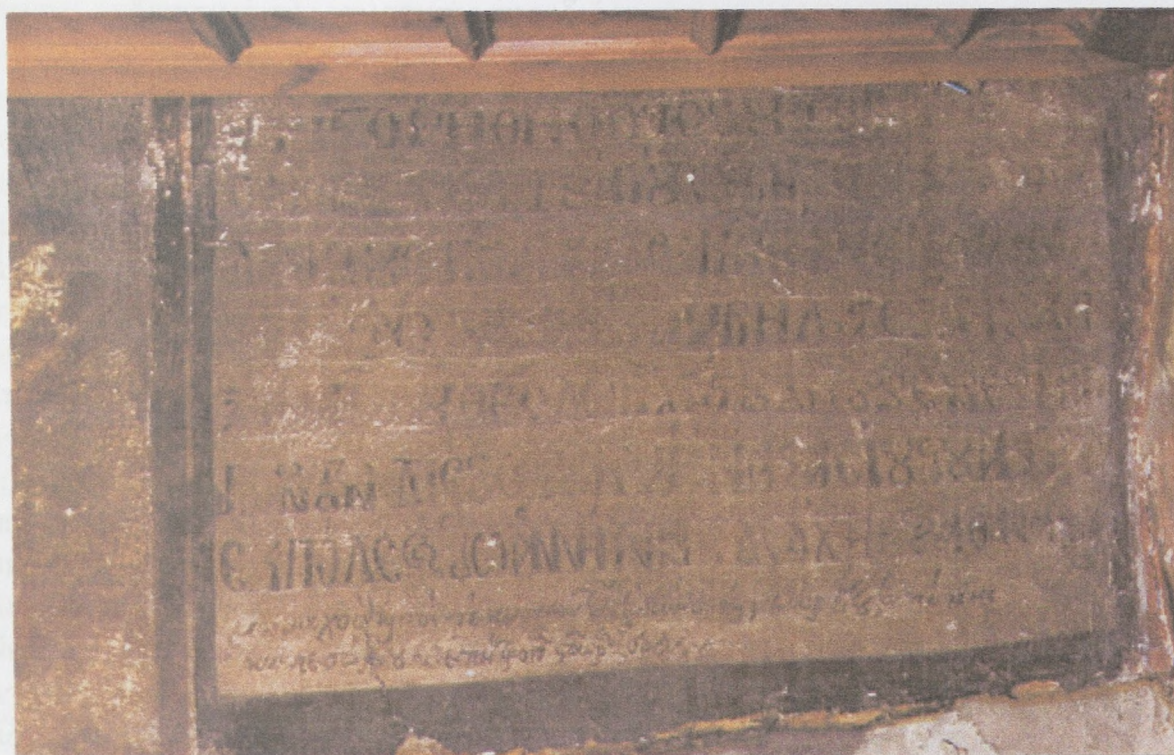
Ο ναός έχει ιστορηθεί στο μεγαλύτερο τμήμα του. Στο ιερό ζωγραφική καλύπτει όλες τις εσωτερικές επιφάνειες ξεκινώντας από το δάπεδο με μία διακοσμητική ζώνη 0,80 cm περίπου και φθάνοντας μέχρι το ταβάνι. Το ίδιο συμβαίνει και στο δυτικό τμήμα της ανατολικής πλευράς του νάρθηκα.

Στις άλλες πλευρές του ναού η ζωγραφική αρχίζει από το πάνω μέρος των στασιδίων και φτάνει μέχρι το ταβάνι.

Η συνολική τοιχογραφημένη έκταση υπολογίζεται περίπου σε 135m².

Για τη φιλοτέχνηση των τοιχογραφιών της Α' φάσης δεν υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες. Οι μόνες πληροφορίες που έχουμε είναι αυτές που αναγράφονται στην επιγραφή και αφορούν τις τοιχογραφίες της Β' φάσης.

Ζωγράφος της φάσης αυτής είναι ο Μοναχός Αθανάσιος και τα τέκνα αυτού Ιωάννης και Γεώργιος καπεσοβίτες Ζωγράφοι που έχουν φιλοτεχνήσει και άλλους ναούς όπως των Κουρέντων το 1777 και του Μακρίνου.

1.3.2. Νότιος τοίχος

Αρχίζοντας από την εικονογράφιση του ναού του Αγίου Νικολάου, βλέπουμε ότι στο νότιο τοίχο η διακόσμηση αναπτύσσεται σε δύο ζώνες έως το κέντρο περίπου του τοίχου όπου παρεμβάλλεται και μία τρίτη μικρότερη ζώνη με μορφές Ιερών προσώπων σε μετάλλια. Η κάθε ζώνη ορίζεται σαφώς με κόκκινη ταινία πλαισιωμένη εκατέρωθεν με άσπρες γραμμές.

Στην κάτω ζώνη βλέπουμε ολόσωμες σχεδόν μορφές αγίων παρατακτικά και μετωπικά τοποθετημένες. Πάνω από τη ζώνη αυτή μία μικρότερου πλάτους φιλοξενεί παραστάσεις με σκηνές από το χριστολογικό κύκλο.

Στην κάτω ζώνη, με αφετηρία τη ΝΔ γωνία, απαντώνται αρχικά δύο γενειοφόρες μορφές ενδεδυμένες με μοναχικό ένδυμα, δηλωτικό της ιδιότητας του μοναχού. Από την επιγραφή και τα εικονογραφικά χαρακτηριστικά ο ένας εξ αυτών ταυτίζεται ασφαλώς με τον άγιο Αντώνιο. Ο Άγιος αυτός συνοδεύεται συνήθως από τον Άγιο Σάββα ή τον Άγιο Ευθύμιο. Είναι πιθανόν επομένως η μοναχική μορφή στην ΝΔ γωνία να είναι ένας από τους προαναφερθέντες.

Δεξιά αυτών, εικονίζεται η Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια όρθια, με ελαφρώς κλίνουσα την κεφαλή προς τα αριστερά ως προς το θεατή, χωρίς να ξεφεύγει από την μετωπικότητα. Κρατά με το δεξί της χέρι σταυρό, σύμβολο του μαρτυρίου της και με το αριστερό φαρμακευτικό αγγείο, ενδεικτικό της ιαματικής της ιδιότητας.

Δίπλα της η Αγία Βαρβάρα με το χαρακτηριστικό στέμμα και κόμη χωρισμένη σε δύο βοστρύχους εκατέρωθεν της κεφαλής. Εικονίζεται μετωπική με ελαφρά κλίση της κεφαλής προς τα δεξιά σαν να συνομιλεί με την Αγία Αναστασία. Κρατά σταυρό με το δεξί και κλαδί με το αριστερό.

Η ομάδα των γυναικών Αγίων ολοκληρώνεται με την απεικόνιση της Αγίας Παρασκευής, απολύτως μετωπική. Κρατά σταυρό με το δεξί και με το αριστερό κάνει τη χειρονομία της δεξίωσης.

Στην συνέχεια παριστάνονται τρεις θεραπευτές άγιοι. Αναγνωρίζεται ο Άγιος Παντελεήμων δίπλα στην Αγία Παρασκευή. Στέκει μετωπικός κρατώντας με το αριστερό χέρι ιατρικό κιβωτίδιο και με το δεξί το επιδεικνύει. Δεξιά του, σε ανάλογη στάση, κρατώντας ιατρικά κιβωτίδια, εικονίζεται οι Άγιοι Ανάργυροι, Κοσμάς και Δαμιανός.

Ακολουθεί σειρά στρατιωτικών Αγίων. Παριστάνονται οι Άγιοι Νεστόριος, Νικήτας, Θεόδωρος Τύρων, και ίσως ο Άγιος Δημήτριος. Ο Άγιος Νεστόριος εικονίζεται μετωπικός, αγένειος, με κοντή κόμη. Φέρει είδος στεφάνου από πολύτιμους λίθους, κρατά σταυρό που ακουμπά στον ώμο με το δεξί χέρι, ενώ το αριστερό προτάσσεται αριστερά στηρίζοντας αδιάγνωστο αντικείμενο. Αριστερά του αναγνωρίζεται ο Άγιος Νικήτας,

όρθιος, μετωπικός, με γενειάδα και μακριά κόμη, κρατά σταυρό και κλαδί. Τα εικονογραφικά χαρακτηριστικά του θυμίζουν το Χριστό. Είναι πλούσια ενδεδυμένος με ιμάτιο και χιτώνα που πορπώνεται στο λαιμό και φέρει διακόσμηση απομίμησης πολύτιμων λίθων στις παρυφές του. Στην κεφαλή του διακρίνεται στέφανο όμοιο με εκείνο του Αγίου Νεστορίου. Όμοια ενδυμασία και στέφανο κεφαλής με τον Άγιο Νικήτα φέρει και ο επόμενος στη σειρά Άγιος ο Θεόδωρος ο Τύρων. Εικονίζεται όρθιος, μετωπικός με κοντή γενειάδα και κοντή κόμη. Ακολουθείται πιστά ο εικονογραφικός του τύπος όπως διαμορφώθηκε ήδη από τη μέση Βυζαντινή περίοδο. Τελευταίος της ομάδας αυτής παριστάνεται ένας νέος, αγένειος Άγιος, η μορφή του οποίου φέρει εκτεταμένη φθορά ώστε να μην μπορεί να ταυτιστεί με ασφάλεια. Διακρίνεται ωστόσο η πλούσια ενδυμασία, ενώ κατά πάσα πιθανότητα στηρίζει ασπίδα στο έδαφος με το αριστερό. Από εναπομείναντα ίχνη της επιγραφής εικάζεται ότι ίσως είναι ο Άγιος Δημήτριος.

Η θέση του Δεσποτικού θρόνου, ανεξάρτητα αν αυτός που σήμερα σώζετε είναι ο αρχικός ή όχι προϋπήρχε και κατά την διάρκεια των εργασιών αγιογράφησης. Έτσι στο πίσω μέρος είναι εμφανής μόνο η λιθοδομή.

Αριστερά του Δεσποτικού θρόνου στην πορεία προς το Ιερό, οι τοιχογραφίες οργανώνονται σε τρεις ζώνες, και όχι σε δύο που ήταν έως αυτό το σημείο. Η περιγραφή συνεχίζεται για την κάτω ζώνη. Ακριβώς δίπλα στο Δεσποτικό παριστάνονται ο Άγιος Κωνσταντίνος και η Αγία Ελένη, με αυτοκρατορικές ενδυμασίες εκατέρωθεν ενός μεγάλου σταυρού, τον οποίο αγγίζουν και οι δύο.

Η σειρά ολόσωμων Αγίων του κυρίως ναού ολοκληρώνεται με την απεικόνιση ενός ντόπιου Αγίου, του Αγίου Ιωάννη του εξ Ιωαννίνων. Παριστάνεται νέος, όρθιος, μετωπικός με το δεξί του χέρι προτεταμένο να κρατά σταυρό. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ενδυμασία του καθώς φορά ερυθρό χιτώνα με γούνινες παρυφές θυμίζοντας κοσμικές μορφές πλούσιων χορηγών.

Στο ίδιο ύψος με τις προηγούμενες παραστάσεις ζωγραφίστηκε ο Άγιος Νικόλαος. Εικονίζεται στηθαίος, μέσα σε φόντο ώχρας ως Αρχιερέας. Έχει τα καθιερωμένα φυσιολογικά χαρακτηριστικά του Αγίου όντας σε ώριμη ηλικία. Η παράσταση παραπέμπει σε φορητή εικόνα. Η μορφή του Αγίου Νικολάου, στον οποίο υπενθυμίζεται ότι είναι αφιερωμένο αυτό το τμήμα του ναού, είναι η τελευταία πριν το Ιερό. Η τεχνοτροπική απόδοση του Αγίου Νικολάου διαφέρει από τις υπόλοιπες παραστάσεις. Φαίνεται καθαρά ότι πρόκειται για μεταγενέστερη επέμβαση, μάλλον πρόχειρη, άγνωστο πάνω σε ποιο θέμα. Σε αντίθεση με τις άλλες απεικονίσεις της ζώνης αυτής, εδώ η μορφή του Αγίου τοποθετείται σε ένα φόντο από ώχρα που δεν συμπίπτει καν με εκείνο που ορίζεται από την άνω κόκκινη

ταινία. Το αποτέλεσμα είναι να «περισσεύει» στο άνω μέρος της παράστασης ένα μικρό τμήμα σκούρου βάθους, ίδιου με εκείνου των υπόλοιπων μορφών. Παρόλα αυτά τόσο η γειτνίαση του με το ιερό όσο και η διαφορετική κλίμακα στην οποία αποδίδεται τονίζουν την σπουδαιότητα και την ξεχωριστή του θέση του Αγίου στον ναό.

Στην επόμενη ζώνη, όπου τα χριστολογικά θέματα, η αναγνώριση των παραστάσεων είναι ιδιαίτερα προβληματική λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης των τοιχογραφιών αλλά και των κατά καιρούς κακών επισκευαστικών επεμβάσεων (καταστροφή τμημάτων ζωγραφικής για την διεύρυνση των παραθύρων).

Η πρώτη από την ΝΔ γωνία παράσταση είναι σχεδόν αδιάγνωστη. Από τα ελάχιστα στοιχεία που διακρίνονται, μπορούμε να εικάσουμε ότι πρόκειται για παράσταση έγερσης του Λαζάρου, κάτι όμως που γίνεται με πολύ επιφύλαξη.

Ακολουθεί η σκηνή της Βαϊοφόρου. Ξεχωρίζει ο Χριστός «επί πώλον όνου» να εισέρχεται στην Ιερουσαλήμ. Ο Χριστός έφιππος καταλαμβάνει το κέντρο της παράστασης τονίζοντας τον κατακόρυφο άξονα. Ο όνος βαδίζει προς τα δεξιά, ενώ ο Ιησούς στρέφει την κεφαλή του προς τα αριστερά όπου συνομιλεί με λίγους μαθητές. Στη δεξιά πλευρά της παράστασης διακρίνονται αμυδρά μία μικρότερη μορφή, παιδική κατά πάσα πιθανότητα, και η ομάδα των Ιουδαίων. Επίσης αμυδρά διακρίνεται η παρουσία του τοπίου και δεν ξέρουμε αν απεικονίζονται αρχιτεκτονήματα. Ως προς την εικονογραφία ο καλλιτέχνης ακολουθεί το σχήμα που κυριαρχεί κατά το 17^ο αιώνα κ.ε. και χαρακτηρίζεται από λιτότητα που δεν περιορίζει όμως την αφήγηση, θυμίζοντας βορειοελλαδικά εργαστήρια.³ Παρόμοιο σχήμα με ανάλογες λεπτομέρειες απαντάται στο ναό των Ταξιαρχών στα Κάτω Σουδενά Ζαγορίου, ναός τοιχογραφημένος από τον Καπεσοβίτη ζωγράφο Αναστάσιο που χρονολογείται στο α' μισό του 18^{ου} αιώνα (1749).

Από την επόμενη παράσταση σώζεται μόνο το κάτω μέρος όπου διακρίνονται πόδια μορφών ενδεδυμένων με χιτώνες. Οι εργασίες για την διεύρυνση του παραθύρου – φεγγίτη, κατέστρεψαν το μεγαλύτερο μέρος της παράστασης.

Καλλίτερη ήταν η τύχη της επόμενης σκηνής όπου οι φθορές είναι πολλές αλλά το θέμα της αναγνωρίζεται σαφώς. Πρόκειται για τη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Ο Χριστός, του οποίου σώζεται μόνο το σώμα, εικονίζεται σε ακτινωτή δόξα, χωρίς κυκλικό περίγραμμα. Οι μαθητές είναι πεσμένοι στο έδαφος σε ποικίλες, έντονα κινημένες στάσεις. Σε αντίθεση με την ηρεμία που χαρακτηρίζει την τέχνη των Καπεσοβιτών η παράσταση αυτή χαρακτηρίζεται από έντονη κίνηση και δραματικότητα, σχεδόν εξπρεσιονιστική θα λέγαμε, μέσα όμως σε ένα

λιτό σχήμα. Από όσα μπορούμε να δούμε είναι η μόνη παράσταση στον τοίχο αυτό που παρουσιάζει τόσο πολύπλοκες στάσεις.

Στη συνέχεια σώζεται η Βάπτισμα του Χριστού. Στο κέντρο της σκηνής ο Χριστός παριστάνεται όρθιος, μετωπικός στο μέσο του ποταμού. Δεξιά του ο Πρόδρομος σκύβει ελαφρώς και ακουμπά το Χριστό. Αριστερά άγγελοι, μάλλον τρεις, εικονίζονται σε σεβίζουσα στάση. Ανάλογο εικονογραφικό σχήμα απαντάται στο ναό των Ταξιαρχών στα Κάτω Σουδενά Ζαγορίου και στη Μονή Ελεούσας στο Νησί Ιωαννίνων, έργο του Καπεσοβίτη Αναστασίου (1759). Ιδιαίτερη ομοιότητα με τις παραστάσεις αυτές καταγράφεται στο γραμμικό, έντονα διακοσμητικό τρόπο απόδοσης του ποταμού, στη στάση του Χριστού, στη διαίρεση των υπολοίπων προσώπων της παράστασης εκατέρωθεν του κεντρικού άξονα. Ως προς την εκτέλεση η παράσταση παραπέμπει σε έργα βορειοδυτικής σχολής του 17^{ου} αιώνα.

Ακολουθεί η παράσταση της Υπαπαντής του Χριστού σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Σε καμπυλόγραμμο θρόνο κάθεται ο Συμεών, με το μικρό Χριστό που μόλις του παρέδωσε η Παναγία που στέκει εμπρός του. Πίσω της η Άννα και πίσω από αυτήν ο Ιωσήφ. Ανάλογος θρόνος σε σκηνή Υπαπαντής απαντάται στην αντίστοιχη εικόνα της μονής της Λαύρας που αποδίδεται στο Θεοφάνη καθώς και σε τοιχογραφία του καθολικού της Μονής Μυρτιάς. Η παράσταση της Υπαπαντής εξελίσσεται πάνω από τους Αγίους Θεόδωρο και Δημήτριο. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω από το σημείο αυτό κ.ε. μεταξύ της ζώνης των ολόσωμων αγίων και των παραστάσεων παρεμβάλλεται μία ζώνη με μορφές Αγίων σε μετάλλια.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό και μέχρι το ιερό η στέγη να ήταν υπερυψωμένη. Η νέα στέγη με το νέο ταβάνι ευθυγραμμίστηκε με συνέπεια να έχουν καλυφθεί ή το πιο σίγουρο να έχει καταστραφεί το πάνω μισό των παραστάσεων, γεγονός που συμβάλει ώστε να είναι αδιάγνωστες. Δεν είμαστε σε θέση να πούμε αν οι σκηνές στο σημείο αυτό συνεχίζουν τον Χριστολογικό κύκλο.

Στην επιφάνεια του τοίχου από τον Δεσποτικό θρόνο έως το τέμπλο υπάρχουν πέντε παραστάσεις εκ των οποίων δεν αναγνωρίζεται καμία. Στην παράσταση ακριβώς δίπλα στον θρόνο διακρίνεται μόνο το τμήμα μίας κλίνης. Ενώ στην παράσταση πριν το Ιερό, πάνω από την εικόνα του Αγίου Νικολάου, διακρίνεται πλοίο, στοιχείο που μας οδηγεί να εικάσουμε ότι ίσως πρόκειται για θέματα σχετικά με τον Άγιο Νικόλαο. Να αναφέρουμε τέλος ότι στη ζώνη με τις μορφές σε μετάλλια διακρίνονται σε σειρά (πορεία Δ-Α) ο Άγιος Μαρδάριος, ο Άγιος Αυξέντιος, ο Άγιος Ευστράτιος και άλλοι τέσσερις άγιοι τα ονόματα των οποίων δεν αναγνωρίζονται. Οι μορφές περικλείονται σε μετάλλια με φυτικά παραπληρωματικά κοσμήματα μεταξύ αυτών, θυμίζοντας έργα

του 17ου αιώνα, όπως π.χ. Άγιοι Απόστολοι Μολυβδοσκεπάστου. Παρά του ότι πρόκειται για μικρογραφικές παραστάσεις αποδίδονται με ατομικά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά, με ιδιαίτερος εκφραστικό τρόπο, κινημένες, με ποικιλία στάσεων.

1.3.3. Δυτικός τοίχος

Στο κέντρο του δυτικού τοίχου του νότιου κλίτους, ακριβώς πάνω από τη σημερινή θύρα σώζεται η παράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου και αριστερά αυτής τα Εισόδια της Θεοτόκου. Η ΝΔ γωνία δεξιά της εισόδου, και το κάτω μέρος του τοίχου είναι ασβέστωμα κάτι που κάνει τις παραστάσεις όπου υπάρχουν αδιάγνωστες. Επίσης δεν είμαστε σε θέση να πούμε αν η παράσταση της Κοίμησης είναι ακέραια ή όχι. Στην παράσταση της Κοίμησης, η Θεοτόκος παρουσιάζεται να κείται στην νεκρική κλίνη τονίζοντας κατά το συνήθη τρόπο τον οριζόντιο άξονα της παράστασης. Στα πόδια της συγκεντρώνεται ο όμιλος των Αποστόλων με κορυφαίο τον Παύλο που σκύβει πάνω της, ενδεικτικό του πόνου του. Στην κεφαλή της Παναγίας διακρίνεται μόνο ο Απόστολος Πέτρος. Πίσω από την κλίνη μάλλον στέκει ο Χριστός κρατώντας την ψυχή της Παναγίας ως μικρό παιδί. Μπροστά από την κλίνη σώζεται τμηματικά το επεισόδιο του Ιεφωνία.

Στο σημείο που διατηρήθηκε η Κοίμηση παρατηρούμε ότι αποδίδεται συνοπτικά λιτά, με περιορισμένο αριθμό δευτερευόντων επεισοδίων, στοιχεία που θεωρούνται αρχαϊκά. Στους περισσότερους ναούς της μεταβυζαντινής εποχής η παράσταση αυτή καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του δυτικού τοίχου, διανθισμένη με πλήθος επεισοδίων όπως η Μεταφορά των Αποστόλων, η Μετάσταση της Παναγίας, ο Ενταφιασμός κ.α. Εδώ δείχνει πιο περιορισμένη.

Δίπλα της άλλη μία σκηνή από το Θεομητορικό κύκλο, τα Εισόδια της Θεοτόκου. Εικονίζεται σε ημικυκλικό άμβωνα ο ιερέας στον οποίο κατευθύνεται η μικρή Παναγία, ακολουθούμενη από τον Ιωακείμ και την Άννα. Το παχύ στρώμα αιθάλης όμως που καλύπτει τις παραστάσεις αυτές δεν μας επιτρέπει την τεχνολογική προσέγγιση τους.

Κάτω από τα Εισόδια της Θεοτόκου σώζεται η κεφαλή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και δεξιά του ως προς το θεατή η κεφαλή της Αγίας Αικατερίνης. Ο δειματολειπτικός καθαρισμός της Αγίας Αικατερίνης έδειξε ίδια τεχνολογικά χαρακτηριστικά – γραμμικό πλάσιμο, λευκά σχηματοποιημένα φώτα – με τις μορφές του νότιου τοίχου. Με μεγάλη δυσκολία διακρίνονται και στη μορφή του Μιχαήλ τα ίδια στοιχεία. Στον Αρχάγγελο είναι ιδιαίτερος εμφανής η διακοσμητική τάση στην απόδοση της βοστρυχωτής κόμης, του ηρακλείου άμματος. Τα χαρακτηριστικά του

προσώπου του ζωγραφίστηκαν με καλλιγραφική διάθεση. Ο δειγματοληπτικός καθαρισμός μας αποκάλυψε την ένωση στο σημείο των δύο ζωγραφικών φάσεων.

Μετά την κιονοστοιχία στη συνέχεια του δυτικού τοίχου, στο Βόρειο κλίτος (ναός Αγ. Χαραλάμπους) στο κέντρο υπάρχει ένα παράθυρο που επικοινωνεί με τον νάρθηκα. Πάνω από το παράθυρο αυτό η πλευρά είναι κατάγραφη όπου παρουσιάζεται μικρός κύκλος Θεομητορικών θεμάτων. Κεντρική σκηνή η Κοίμηση της Θεοτόκου. Είναι πολυπρόσωπη και ακολουθεί το καθιερωμένο εικονογραφικό σχήμα. Χαρακτηρίζεται από ηρεμία και ακινησία. Η παρουσία δεύτερης κοίμησης στον ίδιο τοίχο προκαλεί ερωτήματα και ενισχύει την υπόθεση ότι τα δύο κλίτη δεν έγιναν ταυτόχρονα. Διαφορετικά, αν δηλαδή οι δύο ναοί κτίστηκαν ως ενιαίο σύνολο, δεν θα επαναλαμβανόταν η ίδια παράσταση και μάλιστα τόσο κοντά η μία με την άλλη.

Αριστερά σε μικρότερες διαστάσεις εικονίζεται η Θεοτόκος γονυπετής να δέχεται τροφή από τον Άγγελο. Δεξιά της Κοίμησης παριστάνεται ο Τάφος της Θεοτόκου.

Στην κάτω ζώνη εκατέρωθεν του παραθύρου εικονίζεται αριστερά ο Άγιος Τιμόθεος, όρθιος, μετωπικός, με σταυρό και ανάγλυφο φωτοστέφανο και δεξιά όρθια Αγία της οποίας το όνομα δεν σώζεται. Από την παρουσία του Αγίου Τιμοθέου εικάζουμε ότι πρόκειται για την Αγία Μαύρα, σύζυγο αυτού.

Στην ΒΔ άκρη εικονίζεται γυναικεία μορφή, στραμμένη κατά τα τρία τέταρτα να κρατά ψηλά αδιάγνωστο αντικείμενο. Το υπόλοιπο της παράστασης είναι ασβεστωμένο. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για σκηνή Ευαγγελισμού.

Οι παραστάσεις στο κλίτος αυτό είναι σαφώς έργο Καπεσοβιτών ζωγράφων όχι μόνο βάσει της επιγραφής στο δυτικό τοίχο αλλά και γιατί παρουσιάζουν όλα τα χαρακτηριστικά της τέχνης αυτών. Παρατηρούμε ενότητα εικονογραφικού προγράμματος, δηλαδή συγκεκριμένου εικονογραφικού κύκλου και όχι αυτόνομες σκηνές. Η οργάνωση των συνθέσεων γίνεται γύρω από κεντρικούς άξονες χωρίς να επιδιώκεται η απόδοση του βάθους. Η κινήσεις είναι συγκρατημένες, σαν να παγώνουν πριν ολοκληρωθούν. Για την υποβολή του ρυθμού γίνεται χρήση απλοϊκών εκφραστικών μέσων.

1.3.4. Βόρειος τοίχος

Στο Βόρειο τοίχο η διακόσμηση οργανώνεται σε ζώνες όπως και στο νότιο. Εδώ όμως δεν παρεμβάλλεται ζώνη μεταλλίων. Στην κάτω ζώνη

εικονίζεται κατά παράταξη μορφές Αγίων έως το ύψος των γονάτων. Η σειρά των Αγίων δεν διακόπτεται από την παρουσία μικρών ορθογωνίων παραθύρων όπως στο νότιο τμήμα, καθώς εδώ υπάρχει μόνο ένα τέτοιο άνοιγμα. Στο ΒΔ πέρας υπάρχει μία θύρα η οποία σήμερα είναι κλειστή. Η κακή κατάσταση διατήρησης, το στρώμα εναποθέσεων, και οι σύγχρονες επεμβάσεις όπως η κατασκευή στέγης, στασιδιών, ασβεστώσεις, καθιστούν την έρευνα προβληματική.

Αρχικά εικονίζεται σύμπλεγμα μορφών, η Αγία Ιουλίτα και Άγιος Κύρικος. Η Αγία εικονίζεται μετωπική, κρατά τον Άγιο Κύρικο με το αριστερό χέρι ενώ με το δεξί στηρίζει σταυρό στον ώμο.

Δίπλα της εικονίζεται αδιάγνωστη Αγία. Ίσως να πρόκειται για την Αγία Αικατερίνη ή Βαρβάρα, όπως συμπεραίνεται από το στέμμα που φέρει.

Στη συνέχεια παριστάνεται ο Άγιος Μερκούριος κατά τομή, με το χαρακτηριστικό σταυροφορικό κάλυμμα κεφαλής, ασπίδα δυτικού τύπου, δόρυ και σταυρό. Ακολουθεί το μοναδικό παράθυρο του τοίχου κάτω από το οποίο εικονίζονται δύο μορφές σε μικρή κλίμακα. Δυστυχώς δεν είναι δυνατό να ταυτιστούν.

Ένας ακόμα στρατιωτικός Άγιος παριστάνεται δεξιότερα, αδιάγνωστος, Η επιγραφή που τον συνοδεύει είναι αδύνατο να αναγνωσθεί και τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του δεν βοηθούν. Είναι μετωπικός, κρατά δόρυ με το δεξί. Έχει κοντή κόμη και κοντή γενειάδα.

Ακολουθεί έτερος αταύτιστος Άγιος, του οποίου τα χαρακτηριστικά είναι εντελώς αποξεσμένα. Κρατά σταυρό με φυτικά κοσμήματα που στηρίζει στον δεξί ώμο.

Συνεχίζοντας την πορεία προς το Ιερό παριστάνεται ο Άγιος Χριστόφορος, στον συνήθη εικονογραφικό τύπο, δηλαδή με τη μικρή ιερή μορφή στον ώμο του. Παριστάνεται να συνομιλεί μ' αυτή. Με το αριστερό κρατά δόρυ.

Ο επόμενος Άγιος είναι ο άγιος Τρύφωνας, με το χαρακτηριστικό του δρεπάνι στο αριστερό χέρι ενώ με το δεξί, στηρίζει σταυρό στο ώμο.

Ένας άλλος Άγιος με τα χαρακτηριστικά του Χριστού έπεται. Ίσως να είναι ο Άγιος Αρτέμιος. Η επόμενη μορφή είναι ο Άγιος Ιάκωβος ο Πέρσης. Ταυτίζεται από το χαρακτηριστικό κάλυμμα κεφαλής που φέρει, το ενώτιο και την κοντή, αστραγαλωτή κόμη. Ακολουθεί αταύτιστος Άγιος που κρατά μάλλον ομοίωμα ναού. Τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του θυμίζουν τον Άγιο Μηνά.

Τεράστια φθορά καλύπτει το πρόσωπο της επόμενης μορφής. Με μεγάλη επιφύλαξη μπορεί να υποτεθεί ότι εικονίζεται ο Άγιος Βίκτωρ. Κρατά δόρυ, φορά στρατιωτική στολή.

Ούτε και οι επόμενοι τρεις Άγιοι μπορούν να ταυτιστούν. Ευτυχώς οι δύο τελευταίοι στη σειρά αναγνωρίζονται. Είναι ο Άγιος Γεώργιος και ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Ο Άγιος Γεώργιος εικονίζεται νέος,

αγένειος και στηρίζει σταυρό στον ώμο. Ο Ιωάννης, ενδεδυμένος ως Ιεράρχης, στέκει μετωπικά, ευλογεί με το δεξί και με το αριστερό κρατά ευαγγέλιο. Φέρει κάλυμμα κεφαλής ανατολικού τύπου.

Τελειώνοντας απαντάται στηθαία παράσταση του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Πρόκειται για μεταγενέστερη επιζωγράφιση, σε αντίστοιχη θέση και με ίδια στοιχεία με εκείνη που είδαμε στο νότιο κλίτος, δηλαδή την εικόνα του Αγίου Νικολάου. Η παράσταση του Προδρόμου στην συγκεκριμένη θέση γεννά αρκετά ερωτήματα. Το αναμενόμενο ήταν στη θέση αυτή να απεικονίζεται ο άγιος Χαράλαμπος, στο οποίο αφιερώνεται το κλίτος αυτό (όπως συνέβη απέναντι στο ναό του Αγίου Νικολάου).

Στην επάνω ζώνη εικονίζονται σκηνές από τον κύκλο των Παθών. Πρώτη παράσταση στη ΒΔ άκρη είναι η Μαστίγωση, σε κακή κατάσταση διατήρησης. Διακρίνονται τα δομικά στοιχεία της σκηνής αλλά όχι οι λεπτομέρειες. Βλέπουμε το Χριστό να στέκει στο κέντρο σχεδόν της σκηνής, με τα χέρια δεμένα πισθάγκωνα.

Στη συνέχεια διακρίνεται η παράσταση του Ελκόμενου, επίσης σε κακή κατάσταση διατήρησης. Διακρίνεται μόνο ο Χριστός να βηματίζει προς τα δεξιά (ως προς το θεατή). Έχει δεμένα τα χέρια και τα προβάλλει εμπρός καθώς τον έλκει στρατιώτης που εικονίζεται στο δεξί τμήμα της σκηνής. Δυστυχώς δεν μπορούμε να δούμε πόσα άτομα ακολουθούν το Χριστό, ούτε πόσοι είναι οι στρατιώτες.

Ακολουθεί η Σταύρωση. Πρόκειται για πολυπρόσωπη σκηνή. Εικονίζονται τρεις σταυροί, ιεραρχικά τοποθετημένοι, του Χριστού στο κέντρο και των ληστών στα άκρα. Ο Χριστός είναι μετωπικός ενώ οι ληστές σχεδόν κατά τομή ώστε να δημιουργείται ένα νοητό τρίγωνο με προοπτική. Αριστερά του Χριστού (ως προς το θεατή) απεικονίζεται η Παναγία μεταξύ δύο μορφών που την συγκρατούν. Δεξιά εικονίζεται ο Ιωάννης με το χέρι στο πρόσωπο δηλωτικό του θρήνου του και πίσω του ο Εκατόνταρχος Λογγίνος. Το τοπίο είναι βραχώδες. Οι καπεσοβίτες ζωγράφοι ζωγραφίζουν Σταυρώσεις σύνθετες, συμμετρικές και δογματικές. Οι παραστάσεις τους διαφέρουν από αυτές που απαντώνται στις Μονές του Άθω αλλά και από αυτές των Καλαρρυτινών ζωγράφων.

Μετά την Σταύρωση σώζεται η Αποκαθήλωση. Ο Ιωσήφ ο Αριμαθείας ανεβασμένος σε σκάλα ξεκρεμά το νεκρό σώμα του Ιησού το οποίο υποβαστάζεται από τον Ιωάννη. Στο πλάι οι μυροφόρες στηρίζουν την Παναγία, στο κάτω μέρος ο Νικόδημος βγάζει τα καρφιά από τα πόδια του Χριστού. Ξεχωριστό θέμα δεξιότερα ο ενταφιασμός του Χριστού, «Επιτάφιος θρήνος». Μία κάθετη ρωγμή κατέστρεψε σημαντικό τμήμα της σκηνής. Ο Χριστός κείται στη νεκρική σινδώνη. Διακρίνονται ο Ιωσήφ, ο Ιωάννης και η Παναγία με ομάδα γυναικών που θρηνούν.

Ακολουθεί η Ανάσταση, παράσταση θριαμβικού χαρακτήρα. Ο Ιησούς εκτινάσσεται από το μνήμα μέσα από μία τριγωνική σχεδόν πύρινη δόξα,

βαδίζων και κρατώντας φλάμπουρο. Στο κάτω μέρος της σκηνής εικονίζονται οι στρατιώτες της «κουστωδίας» να πέφτουν θαμπωμένοι. Η παράσταση έχει το ίδιο εικονογραφικό σχήμα με την αντίστοιχη από το Ναό των Ταξιαρχών στα Κάτω Σουδενά.

Οι επόμενες δύο παραστάσεις αφορούν στις εμφανίσεις του Χριστού, αρχικά στους Μαθητές και στη συνέχεια στις Μυροφόρες. Η τελευταία παράσταση πριν το Ιερό δεν αναγνωρίζεται.

1.3.5. Ιερό

Περνώντας στο χώρο του Ιερού η αναγνώριση και περιγραφή του τοιχογραφικού διακόσμου δυσχεραίνει περισσότερο. Στην κεντρική κόγχη του Ιερού, που βρίσκεται στον άξονα του αρχικού ναού (Αγίου Νικολάου), εικονίζεται η Ένθρονη Θεοτόκος στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, καθώς διακρίνεται αμυδρά κυκλικό μετάλλιο με τη μορφή του Μικρού Χριστού. Εκατέρωθεν της, εντός μεταλλίων παριστάνονται Άγγελοι.

Στον ίδιο κατακόρυφο άξονα με την ένθρονη Παναγία, στην κάτω ζώνη παριστάνεται ο Μελισμός. Δεξιά του βρίσκονται Άγιος Αθανάσιος και ο Άγιος Βασίλειος, ενώ στα αριστερά οι Άγιοι Γρήγορος και Χρυσόστομος ο Θεολόγος. Έχουν τα φυσιογνωμικά τους χαρακτηριστικά και ενδύονται τη στολή των Ιεραρχών.

Η σειρά των Ιεραρχών συνεχίζεται στην ΝΑ πλευρά του Ιερού, με την απεικόνιση άλλων δύο αταύτιστων μορφών. Άνωθεν των δύο αυτών Ιεραρχών στο αριστερό τύμπανο της κόγχης καμία παράσταση δεν αναγνωρίζεται.

Αριστερά, ως προς το θεατή, της κόγχης του Ιερού υπάρχει μικρότερη αβαθής κόγχη, η Πρόθεση. Στο εσωτερικό της σώζεται μικρό τμήμα της παράστασης της αποκαθήλωσης. Την μορφή πλαισιώνουν η Παναγία και ο Ιωάννης ενώ σε δεύτερο πλάνο ο Σταυρός του μαρτυρίου. Στο τύμπανο πάνω από την κόγχη αυτή εικονίζονται οι Άγιοι Πέτρος και Παύλος. Ο Άγιος Πέτρος κρατά κλειδιά και ο Παύλος ομοίωμα Εκκλησίας.

Συνεχίζοντας την περιγραφή της Ανατολικής πλευράς στα αριστερά της πρόθεσης συναντάμε μία άλλη κόγχη λίγο μικρότερη από την κεντρική.

Είναι η κεντρική κόγχη του ναού της Β' φάσης. Στο εσωτερικό της εικονίζεται η Παναγία Ένθρονη Βρεφοκρατούσα και δίπλα της οι Αρχάγγελοι. Στο τύμπανο, άνωθεν της κόγχης, εικονίζονται τα Εωθινά. Αυτό συμπεραίνεται από μία παράσταση, όπου εικονογραφείται το Εωθινό Η.

Το ίδιο ακριβώς εικονογραφικό σχήμα απαντάται στο Καθολικό της Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου στο Μακρίνο Ιωαννίνων που

ζωγραφίστηκε από τον Ιωάννη, υιό του Αθανασίου, και τον υιό αυτού το 1792. ΒΑ του Ιερού εικονίζονται κατά πάσα πιθανότητα το εωθινό Θ. Στα αριστερά της μικρότερη κόγχη, κατέχει τη θέση της πρόθεσης. Στο εσωτερικό της εικονίζεται η Άκρα Ταπείνωση. Στο βόρειο τοίχο του Ιερού υπάρχει άλλη μία κόγχη, στο εσωτερικό της οποίας σώζεται αποσπασματικά ο Άγιος Στέφανος. Άνωθεν αυτής βρίσκεται μία ζώνη με την παράσταση του Οράματος του Πέτρου Αλεξανδρείας και πιο πάνω άλλη μία όπου διακρίνονται τα Εωθινά Β και Δ.

Στο νότιο τοίχο του Ιερού η διακόσμηση συνεχίζεται οργανωμένη σε ζώνες, όπως και στον υπόλοιπο τοίχο του κυρίως ναού. Στην κάτω ζώνη εικονίζονται όρθιοι Ιεράρχες, οι οποίοι εξαιτίας των φθορών δεν αναγνωρίζονται. Άνωθεν αυτών υπάρχει ζώνη με μετάλλια και δύο μορφές αδιάγνωστων Αγίων. Στην επόμενη ζώνη εικονίζεται εντός πλαισίου η Γέννηση του Χριστού και ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου δυστυχώς με τεράστιες φθορές.

1.3.6. Τοξοστοιχία

Οι παραστάσεις στην κεντρική τοξοστοιχία και στο βόρειο τμήμα του Ιερού έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τις παρατάσεις του βόρειου τοίχου. Αυτό είναι λογικό, δεδομένου ότι η κιονοστοιχία και το βόρειο τμήμα του Ιερού φιλοτεχνήθηκαν με την επέκταση του ναού προς τα βόρεια. Δυστυχώς η κακή κατάσταση διατήρησης των τοιχογραφιών στα τμήματα αυτά δεν βοηθά ιδιαίτερα την έρευνα. Η τοξοστοιχία αποτελείται από πέντε καμάρες, τέσσερις ορατές στον κυρίως ναό και η πέμπτη στο Ιερό. Τόσο τα εσωράχια όσο και τα μέτωπα των τόξων είναι τοιχογραφημένα.

Στη νότια όψη της τοξοστοιχίας, στα μέτωπα σώζονται σε κακή κατάσταση τέσσερις σκηνές. Η πρώτη, αρχίζοντας από τα δυτικά με πορεία προς Ανατολάς, δεν αναγνωρίζεται. Στη συνέχεια εικονίζονται οι Άγιοι Τεσσαράκοντα, μετέωρες μορφές, ενδεδυμένοι μόνο με περίζωμα. Ακολουθεί παράσταση Ζωοδόχου Πηγής και τελευταία βλέπουμε την Ένθρονη Θεοτόκο, Βρεφοκρατούσα, πλαισιωμένη από δύο Αγγέλους. Η παράσταση στο χώρο του Ιερού είναι αδιάγνωστη λόγω εκτεταμένου στρώματος αιθάλης που την καλύπτει.

Στη βόρεια όψη εντός πλαισίου, στα μέτωπα της τοξοστοιχίας αναπτύσσονται τέσσερις παραστάσεις. Αρχίζοντας από τα δυτικά βλέπουμε μία ανδρική μορφή γονυπετή και άλλες τρεις γύρω της. Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για Μαρτύριο Αγίου που δυστυχώς δεν μπορεί να ταυτιστεί.

Αριστερά αυτής προς το ιερό, απεικονίζεται η Αποτομή της Κεφαλής του Προδρόμου. Πολυπρόσωπη σκηνή, αποδίδεται κατά το συνήθη εικονογραφικό τύπο: ο Ιωάννης σκυμμένος, ήδη αποκεφαλισμένος, πίσω του η Σαλώμη να κρατά μεγάλο πινάκιο, στα πλάγια στρατιώτες και άλλες μορφές που συμποσιάζουν με τον Ηρώδη.

Ακολουθεί η Σύναξη των Ασωμάτων. Εικονίζονται πέντε μορφές σε πρώτο επίπεδο και πίσω τους προοπτικά πλήθος Αρχαγγέλων. Ο μεσαίος από την πρώτη πεντάδα κρατά μετάλλιο με τη μορφή του Χριστού.

Στην επόμενη σκηνή ένας άνδρας συλλαμβάνεται από δύο στρατιώτες ενώ άλλοι δύο παρακολουθούν τα δρώμενα. Πιθανόν να πρόκειται και αυτή για παράσταση Μαρτυρίου Αγίου που δυστυχώς δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε.

Οι κολώνες της τοξοστοιχίας είναι ακόσμητες. Τοιχογραφημένη είναι η δυτική παραστάδα, στην οποία την βόρεια όψη παριστάνεται μετωπική, ολόσωμη σχεδόν αδιάγνωστη Αγία. Φέρει ανάγλυφο φωτοστέφανο, μαφόριο σταυρό που ακουμπά στον ώμο. Στο εσωτερικό της παραστάδας, έως το ύψος της γένεσης της καμάρας εικονίζεται ανδρική μορφή, αδιάγνωστη, με αυτοκρατορική ενδυμασία, στέμμα και σταυρό στο χέρι. Στη νότια όψη της εικονίζεται η Αγία Θέκλα.

Στο πρώτο από τα δυτικά εσωράχιο απεικονίζονται σε μετάλλια πέντε Άγιοι. Από αυτούς αναγνωρίζεται μόνο ένας, ο Άγιος Λούπος. Στο δεύτερο εικονίζονται άλλες πέντε μορφές, από τις οποίες αναγνωρίζεται η πρώτη από τα δυτικά, ο Άγιος Ευπρόφιος, και η τελευταία προς Ανατολάς ο Άγιος Βαλεριανός. Στο επόμενο εσωράχιο δεν αναγνωρίζεται καμία από τις μορφές. Η ενδυμασία τους τα ειλητάρια που κρατούν και η κίνηση του σώματος του μας οδηγούν να συμπεράνουμε ότι πρόκειται για προφήτες. Στο τελευταίο τόξο που βρίσκεται μέσα στο ιερό δεν αναγνωρίζεται καμία από τις μορφές που κοσμούν το εσωράχιο γιατί είναι καλυμμένες είτε από επικαθίσεις αιθάλης ή επάλληλων στρωμάτων από ασβεστώματα.

1.3.7. Νάρθηκας

Στην ανατολική πλευρά του Νάρθηκα, στο Νότιο τμήμα του, γύρω και πάνω από την είσοδο αναπτύσσετε σ' όλη την έκταση του τμήματος αυτού μεγάλη παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας η οποία θα πρέπει πιθανόν να είναι μεταγενέστερη του 1769.

Στον πεσσό του Νάρθηκα διακρίνονται οι εξής σκηνές : στη βόρεια όψη στο πάνω μέρος η παράσταση είναι αδιάγνωστη, στην ανατολική πάνω εικονίζεται πλοίο με μορφές, ίσως ο Χριστός βηματίζων στα νερά και κάτω ο Προφήτης Ηλίας. Στη δυτική όψη στο κάτω μέρος παριστάνεται

Δέηση, με το Χριστό στο κέντρο, αριστερά η Παναγία και δεξιά ο Πρόδρομος και πάνω η Φιλοξενία του Αβραάμ. Στην νότια πλευρά άνω, εικονίζεται η Εμφάνιση του Χριστού στους ψαράδες και κάτω αδιάγνωστος, έφιππος Άγιος. Οι απεικονίσεις αυτές δεν διαμορφώνουν κάποιο συγκεκριμένο εικονογραφικό κύκλο, αλλά λειτουργούν σαν αυτόνομοι πίνακες, χωρίς νοηματική σύνδεση μεταξύ τους, στοιχείο που καθιερώνεται από το 1800 κ.ε.

Στο νότιο τοίχο του Νάρθηκα (ΝΔ γωνία) εικονίζεται ο Άγιος Χαραλάμπος όρθιος, μετωπικός, με τα χέρια ανασηκωμένα σε στάση δέησης. Ενδύεται ιερατικά άμφια ακολουθώντας την περιγραφή του Διονυσίου του εκ Φουρνά. Αυτή είναι και η μοναδική παράσταση του Αγίου στο ναό. Πραγματικά είναι περίεργο που ένας Άγιος στον οποίο είναι αφιερωμένος ναός εικονίζεται μόνο στο Νάρθηκα και πουθενά αλλού μέσα σε έναν πλούσιο σε θέματα διάκοσμο. Σε αναλογία με το ναό του Αγίου Νικολάου, θα περίμενε κανείς να απεικονιστεί πριν το Ιερό, εκεί όπου παριστάνεται ο Ιωάννης ο Πρόδρομος.

Αυτό μας κάνει να αναρωτηθούμε μήπως κάποια στιγμή ή αρχικά, το βόρειο κλίτος αφιερώθηκε στον Ιωάννη τον Πρόδρομο ο οποίος ήταν ιδιαιτέρως αγαπητός στην περιοχή καθώς ήταν προστάτης της Συντεχνίας των κρασοπούλων, των χατζήδων και των αγωγιατών. Για τις ιδιότητες του αυτές του αφιερώθηκε Μονή στο Νησί των Ιωαννίνων, απέναντι από το Πέραμα, η Μονή Προδρόμου που διακοσμήθηκε το 1789 σύμφωνα με επιγραφή.

Αν η επιγραφή που σώζεται στο ναό του Περάματος δεν έχει υποστεί διορθώσεις και συμπληρώσεις τότε αρχικά το κλίτος αφιερώθηκε στον άγιο Χαραλάμπο, του οποίου το όνομα μνημονεύεται σ' αυτή. Επειδή όμως στο σημείο που αναφέρεται το όνομα του Χαραλάμπους η επιφάνεια της επιγραφής είναι αρκετά φθαρμένη δεν αποκλείεται να συμπληρώθηκε.

Πρέπει να πούμε σ' αυτό το σημείο ότι η λατρεία του Αγίου Χαραλάμπους διαδόθηκε ευρέως στον Ηπειρωτικό και Βαλκανικό χώρο από το 17^ο αιώνα και έπειτα. Ο ίδιος θεωρούνταν προστάτης από την πανώλη, γι' αυτό και η λατρεία του καθιερώθηκε σε χώρους με έντονη ναυτιλιακή και εμπορική κίνηση. Δεν είναι παράξενο λοιπόν η παρουσία ναού προς τιμήν του κοντά στη λίμνη των Ιωαννίνων. Επιπλέον από ιστορικές πηγές πληροφορούμαστε ότι πανώλη έπληττε την περιοχή στα τέλη του 18^{ου} αρχές 19^{ου} αιώνα για την αντιμετώπιση της οποίας μεταφέρθηκαν τα οστά του Αγίου Χαραλάμπους από τα Μετέωρα.

1.4. ΤΕΧΝΙΚΗ – ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Παρότι το γενικό σκεπτικό για την ανάπτυξη του διακόσμου είναι περίπου κοινό και στις δύο φάσεις, (η διάταξη των τοιχογραφιών της Α΄ φάσης και οι σχεδόν ίδιες ελεύθερες επιφάνειες, οδηγούν το ζωγράφο της Β΄ φάσης να ακολουθήσει σχεδόν τον ίδιο τρόπο ανάπτυξης των θεμάτων) οι διαφορές στην τεχνική και στην τεχνοτροπία είναι πολλές και σημαντικές.

Άλλωστε ιδιαίτερα τα υλικά και η τεχνική κατασκευής και φιλοτέχνησης των τοιχογραφιών είναι που συμπληρώνουν τα στοιχεία για την τεκμηρίωση της ύπαρξης δύο φάσεων και σηματοδοτούν την κάθε εποχή.

Στην Α΄ φάση οι μορφές αποδίδονται πάνω σε ενιαίο βάθος με συμπαγή τρόπο. Είναι συγκρατημένες στις κινήσεις χωρίς μεγάλη ποικιλία στις στάσεις. Τα σώματα είναι ογκώδη, πλατιά σχεδόν άκαμπτα.

Το βάθος των ολόσωμων αγίων, μπορούμε να το ανιχνεύσουμε δύσκολα, λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης του. Αποτελείται από τρεις διαφορετικές χρωματικές ζώνες. Οι ολόσωμοι άγιοι πατούν σε κοκκινωπό έδαφος στην συνέχεια ακολουθεί μία ζώνη που σήμερα εμφανίζεται λευκή και στην συνέχεια από την μέση σχεδόν των μορφών και πάνω μέχρι τη διαχωριστική κόκκινη ταινία έχει χρησιμοποιηθεί μαύρη χρωστική η οποία και χρησιμοποιείται σαν βάθος στις παραστάσεις των άλλων ζωνών.

Ο ζωγράφος δουλεύει αρχικά τις τοιχογραφίες με την τεχνική της νωπογραφίας.

Στοιχείο όπως ο τρόπος εφαρμογής των κονιαμάτων (βλ. κεφάλαιο «4. Στρωματογραφία») ο τρόπος μεταφοράς του σχεδίου, ο τονισμός του με κόκκινη χρωστική πιθανόν ψημένη σιένα το αποτύπωμα του πινέλου, κυρίως στο μαύρο βάθος, πιστοποιούν κάτι τέτοιο. Σε νωπό σοβά πρέπει να έχει περάσει η ώχρα στα φωτοστέφανα και οι προπλασμοί.

Η ολοκλήρωση των παραστάσεων και ιδιαίτερα το πλάσιμο των προσώπων γίνεται στην συνέχεια όταν ο σοβάς έχει στεγνώσει.

Για τους προπλασμούς χρησιμοποιούνται σκούροι τόνοι γαιωδών χρωστικών κυρίως για τα πρόσωπα σιένα ψημένη. Για την απόδοση των φωτεινών μεταβάσεων χρησιμοποιείται το λευκό μέχρι την χρήση στα φώτα του καθαρού λευκού.

Η απόδοση είναι γραμμική. Η έκφραση των προσώπων είναι συγκρατημένη γεμάτη ηρεμία και ευγένεια. Τα φωτοστέφανα περιβάλλονται περιμετρικά από λευκή και κόκκινη ταινία.

Τις τοιχογραφίες της φάσης αυτής διακρίνει μία γενικότερη διακοσμητική τάση. Η τάση αυτή εντοπίζεται κυρίως στις λεπτομέρειες

των ενδυμάτων και στα σύμβολα των αγίων όπου δεν παραλείπονται η φυτική διακόσμηση των σταυρών και η προσπάθεια καλλιγραφικής απόδοσης των επιγραφών. Γενικά η ζωγραφική είναι λιτή. Η χρωματική γκάμα περιορίζεται κυρίως στα γαιώδη χρώματα. Χαρακτηριστική είναι η συχνή χρήση σε μεγάλη αναλογικά έκταση της απόχρωσης της κιννάβαρης.

Η πτυχολογία αποδίδεται με πλατιές γωνιώδεις επιφάνειες που δεν επιτρέπουν στο σώμα να διαφανεί κάτω από αυτή με μία ή το πολύ δύο διαβαθμίσεις του ίδιου χρώματος «ανοιγμένο» με άσπρο.

Όπου χρησιμοποιείται κιννάβαρι καλύπτεται μ' αυτή ο μέσος τόνος, και με σκούρο χρώμα οι σκούροι τόνοι και τα περιγράμματα.

Στη ζωγραφική της Β' φάσης, λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης των τοιχογραφιών οι παρατηρήσεις που μπορούμε να κάνουμε και τα συμπεράσματα τα οποία μπορούμε να εξάγουμε είναι λιγότερα.

Ο ζωγράφος εδώ ξεκινά κι' αυτός με τη τεχνική της νωπογραφίας. Το είδος των υποστρωμάτων και ο τρόπος μεταφοράς του σχεδίου το πιστοποιούν. Το σχέδιο αποτυπώνεται με ανθίβολο, τονίζεται με κόκκινη χρωστική και χαράσσετε στο νωπό σοβά με κάθε λεπτομέρεια.

Οι μορφές και εδώ αποδίδονται πάνω σε ενιαίο βάθος. Μπορούμε να διακρίνουμε εδώ στο πάνω μισό των ολόσωμων αγίων τη ζώνη με μαύρο χρώμα το οποίο και συναντάμε και στο βάθος των παραστάσεων. Τα σώματα διατηρούν τον όγκο τους αλλά είναι λιγότερο στιβαρά και εμφανίζονται με μεγαλύτερη ποικιλία στις στάσεις. Οι μορφές εμφανίζονται λιγότερο ευγενικές και πράες.

Η ολοκλήρωση των παραστάσεων, και ιδιαίτερα το πλάσιμο των προσώπων γίνεται πλέον σε υπόστρωμα που έχει στεγνώσει. Για προπλασμούς χρησιμοποιείται ωμή σιέννα. Τα σκιασμένα μέρη είναι λιγοστά όπως και η χρήση του λευκού χρώματος. Το πλάσιμο γίνεται με πιο πλατειές φόρμες και όχι γραμματικά όπως στην Α' φάση.

Τα φωτοστέφανα εδώ γίνονται ανάγλυφα. Ορίζονται με λευκή και κόκκινη ταινία, φέρουν ανάγλυφο κόσμημα κρινανθέμου και έχουν το χρώμα της ώχρας.

Σε μεγάλη αναλογικά έκταση συναντάμε και εδώ το κόκκινο χρώμα. Δεν μπορούμε να πούμε αν είναι κιννάβαρι η κάποιο υποκατάστατο της εποχής λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης και του πυκνού στρώματος των επικαλύψεων.

3.1. ΓΥΝΩΣΤΙΚΗ - ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

3.1.1. Το στίγμα

Είναι στίγμα ο ναός με την σημασία του μισού ήτοι της ζωοφάνειας. Είναι διαμόρφωση με νόρμες ή αλλιώς δομικά με τα χαρακτηριστικά αρχιτεκτονικά στοιχεία ενός και το γεγονός ότι είναι οργανωμένος σε δύο μέρη: ένα χαρακτηριστικό διακοσμητικό.

Ο ναός αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο κόγχες: μια κεντρική και μια περιφερική. Η κεντρική κόγχη αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

Το κεντρικό μισό του ναού αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

Είναι σημαντικό να μισό του ναού αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

Αν και μισό του ναού αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

Αρχικά ο ναός θα πρέπει να έχει την μορφή ενός μονόκλιτου στίγματος. Το κεντρικό μισό του ναού αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

Επιπλέον, η κεντρική κόγχη του ναού θα πρέπει να έχει δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

Το κεντρικό μισό του ναού αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

Είναι σημαντικό να μισό του ναού αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

Είναι σημαντικό να μισό του ναού αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το κεντρικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό. Το περιφερικό αποτελείται από δύο μέρη: ένα κεντρικό και ένα περιφερικό.

2. Ο ΝΑΟΣ

2.1 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ – ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

2.1.. Το κτίριο

Τυπολογικά ο ναός με την σημερινή του μορφή είναι μία ξυλόστεγη δίκλιτη Βασιλική με νάρθηκα η οποία σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά μορφολογικά στοιχεία αλλά και το γεγονός ότι είναι αφιερωμένος σε δύο αγίους έχει χαρακτηριστεί δυσυπόστατος.

Οι τυπικοί δυσυπόστατοι ή αλλιώς «δίκογχοι» ναοί φέρουν δύο κανονικά ιερά ή ένα ιερό με δύο κόγχες ισοϋψείς, συμμετρικές στον άξονα του ναού. Στις βασικές αυτές κατηγορίες υπάρχουν αρκετές παραλλαγές. Ο ναός που μελετάμε ανήκει στην παραλλαγή των ψευδοδικόγχων ναών.

Η μορφή όμως που συναντάμε σήμερα δεν θα πρέπει να είναι η αρχική. Το σημερινό σύνολο θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα μίας σταδιακής εξέλιξης που υπαγορεύτηκε κυρίως από τις ανάγκες που δημιουργήθηκαν μετά από την αύξηση των κατοικιών του χωριού, αλλά πιθανό και από την στατική ανεπάρκεια του αρχικού κτίσματος.

Στην σημερινή του μορφή αποτελείται από δύο κλίτη μεταξύ των οποίων υπάρχει τοξοστοιχία αποτελούμενη από πέντε καμάρες, η οποία ξεκινά από το δυτικό τοίχο του ναού και καταλήγει στον Ανατολικό τοίχο του ιερού. Το βόρειο κλίτος είναι αφιερωμένο στον Αγ. Χαράλαμπος και το Νότιο στον Αγ. Νικόλαο.

Αν και μερικά από τα νεώτερα στοιχεία έχουν καλύψει ή καταστρέψει μέρος των παλαιών, μπορεί κανείς να διακρίνει δύο τουλάχιστον φάσεις, χωρίς να μπορούμε να αποκλείσουμε και άλλες μικρότερες τοπικές επεμβάσεις.

Αρχικά ο ναός θα πρέπει να είχε την μορφή ενός μονόχωρου σχετικά μικρών διαστάσεων θολοσκεπή ορθογωνίου ναού με τρίπλευρη αψίδα στα Ανατολικά, ορατή εξωτερικά, η οποία παρουσιάζει μείωση προς τα άνω. Εσωτερικά η κοιλότητα της κόγχης σταματά σε ύψος 0,80cm από το δάπεδο και στην εσοχή αυτή δημιουργείται η Αγία Τράπεζα.

Στο εσωτερικό της κόγχης συναντάμε μικρό σφηνοειδές άνοιγμα.

Στα αριστερά πλαισιώνεται από μικρότερη αβαθή πρόθεση ανοιγμένη στο πάχος του τοίχου και η οποία καταλήγει στο ίδιο ύψος (0,80 cm) από το δάπεδο με την Αγία Τράπεζα. Στο νότιο τοίχο, στο χώρο του κυρίως ναού, υπάρχουν τέσσερα μονόλοβα ανοίγματα σε αρκετά χαμηλό ύψος δίχως πλαίσια, ενταγμένα μορφολογικά στο γενικότερο εικονογραφικό πρόγραμμα της πλευράς αυτής.

Είναι κλεισμένα με υαλοπίνακες δίχως πλαίσια, που είναι στερεωμένοι μέσα στο σοβά, οι οποίοι πιθανό να είναι οι αυθεντικοί και οι οποίοι θα πρέπει να εξυπηρετούσαν μόνον ανάγκες φωτισμού και όχι εξαιρισμού.

Ο αρχιτεκτονικός αυτός τύπος που φανερώνει μία απλότητα, συναντάτε συχνά στην περιοχή, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τα καθολικά της ενότητας των μόνων της νήσου τα οποία είναι αφιερωμένα και στον ίδιο άγιο. Για την στατική επάρκεια του κτίσματος είχαν τοποθετηθεί ελκυστήρες στην γένεση του τόξου οι οποίοι σήμερα έχουν διατηρηθεί και έχουν ενταχθεί στην νέα κατασκευή της στέγης και διακρίνονται ελάχιστα.

Αλλαγές στην όλη κατάσταση θα πρέπει να έγιναν την χρονολογία που βρίσκουμε γραμμένη στην δεύτερη από Δυτικά κολώνα της τοξοστοιχίας. Στα 1769 φαίνεται ότι ο ναός διευρύνεται. Καταστρέφεται ο αρχικός θόλος και το εξωτερικό τμήμα του νότιου τοίχου. Στην θέση του βόρειου τοίχου του ναού δημιουργείται τοξοστοιχία με 5 κίονες. Η νέα εξωτερική λιθοδομή κλείνει τα μικρά παράθυρα που περιγράψαμε τα οποία διατηρούνται εσωτερικά.

Ο ναός επεκτείνεται βόρεια με ένα αντίστοιχο τμήμα (κλίτος). Στεγάζονται και οι δύο ναοί πλέον με ενιαία τετράρυκτη στέγη από ξύλο και ντόπιες μαυρόπλακες, υλικό που συναντάμε άφθονο στις περιοχές της ανατολικής όχθης της λίμνης.

Για τις ανάγκες φωτισμού και εξαερισμού δημιουργήθηκαν νέα μεγαλύτερα ανοίγματα μέσα στην στέγη υπό μορφή μεγάλων φεγγιτών. Για το λόγο αυτό αφαιρέθηκε και μέρος των τοιχογραφιών της άνω ζώνης και διαμορφώθηκε και το ταβάνι ανάλογα. Ανάλογο άνοιγμα δημιουργήθηκε και στη βόρεια πλευρά.

Στο νέο διευρυμένο τμήμα στο ιερό δημιουργείται κόγχη μέσα στο πάχος του τοίχου στο ίδιο ύψος από το δάπεδο με την ήδη υπάρχουσα και στην εσοχή αυτή δημιουργείται η αγία Τράπεζα του ναού. Στα αριστερά της πλαισιώνεται από μικρότερη αβαθή πρόθεση, ανοιγμένη επίσης στο πάχος του τοίχου και στο ίδιο ύψος με την Αγία Τράπεζα.

Αβαθή κόγχη επίσης συναντάμε στο βόρειο τοίχο του ιερού η οποία θα πρέπει να κατέχει θέση νιπτήρα.

Το ιερό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ενιαίο ξυλόγλυπτο τέμπλο καλής τέχνης, χρυσωμένο, με δύο κύρια ανοίγματα στη θέση του ιερού βήματος του κάθε ναού στο κέντρο του κάθε κλιτούς και δύο αντίστοιχα δευτερεύοντα στα αριστερά τους. Πρέπει να είναι έργο σύγχρονο με τις εργασίες διεύρυνσης του ναού το οποίο ενοποιεί κατά κάποιο τρόπο την νέα διευρυμένη μορφή του ναού.

Ενδιαφέρων παρουσιάζει το δάπεδο του ναού. Στο κλίτος του Αγ. Νικολάου, αρχική φάση, το δάπεδο καλύπτεται με ασβεστολιθικές πλάκες, συμμετρικά τοποθετημένες, ώστε να σχηματίζεται κυκλικό μοτίβο, ομφάλιο κατά κάποιο τρόπο, στο κέντρο του ναού. Στο κλίτος του Αγ. Χαράλαμπος η τοποθέτηση των ασβεστολιθικών πλακών είναι ακανόνιστη, πρόχειρη, όχι σε στέρεο υπόβαθρο, ώστε να εμφανίζονται

σήμερα υψομετρικές διαφορές. Στο κέντρο του κλίτους αυτού και αρκετά κοντά στο ιερό βήμα συναντάμε και εδώ μία στρογγυλή πλάκα, που επέχει θέση ομφαλίου δίχως όμως καμία άλλη διακοσμητική πλαισίωση. Στη θέση της σημερινής τοξοστοιχίας το δάπεδο εμφανίζεται διαφοροποιημένο, σε πλάτος περίπου $\pm 0,80\text{cm}$, όσο και το ίχνος του αρχικού τοίχου, στρωμένο με ακανόνιστη μαυρόπλακα.

Η είσοδος στον κυρίως ναό γίνεται από μία μικρή τοξωτή θύρα στα ΝΔ, η οποία θα πρέπει να ήταν και η κεντρική του αρχικού ναού. Άλλη θύρα συναντάμε στο δυτικό πέρας του βόρειου τοίχου.

Στα δυτικά διαμορφώθηκε δυσανάλογα μεγάλος εξωνάρθηκας.

Όπως γίνεται αντιληπτό από στοιχεία στην εξωτερική όψη της τοιχοποιίας, ο σημερινός νάρθηκας προστέθηκε αργότερα, πιθανόν διευρύνοντας κάποιον μικρότερο που προϋπήρχε στον αρχικό ναό αντίστοιχα με την επέκταση.

Η σημερινή μορφή του ναού παρατηρώντας την εξωτερική τοιχοποιία παρουσιάζει μία ομοιογένεια. Ιδιαίτερα μετά το σύγχρονο αρμολόγημα, δεν μπορούμε να οδηγηθούμε σε ασφαλή συμπεράσματα για την αρχική του κατάσταση.

Μικρές διαφοροποιήσεις συναντάμε στην ασίδα του ιερού και λίγο πάνω απ' αυτή. Εδώ το σύστημα δόμησης είναι ψευδοϊσόδομο με μεγαλύτερους δόμους και την παρεμβολή κεραμιδιών.

2.1.2. Κατάσταση του κτιρίου – αλλαγές –επεμβάσεις

Μετά τις αναστηλωτικές εργασίες που έγιναν πριν μερικά χρόνια, η στατική επάρκεια του μνημείου εμφανίζεται να είναι αρκετά καλή.

Στην εξωτερική επιφάνεια της λιθοδομής δεν εντοπίζονται αλλοιώσεις. Το νέο αρμολόγημα έχει ενοποιήσει τα κονιάματα της λιθοδομής, παρουσιάζοντας μία ομοιόμορφη εικόνα.

Παρατηρούνται όμως, κυρίως στο εσωτερικό, παλαιότερες κακότεχνες επεμβάσεις οι οποίες δεν θίγουν μεν την ακεραιότητα του μνημείου, αλλοιώνουν όμως την αρχική εικόνα των τοιχογραφιών και δρουν καταστρεπτικά πάνω σ' αυτές. Για παράδειγμα αναφέρουμε:

Την έμφραξη των ρωγμών ή την συμπλήρωση απωλειών του κονιάματος με νέο κακής ποιότητας, το οποίο τις περισσότερες φορές καλύπτει και μέρος της ζωγραφικής.

Ατυχής θα πρέπει να χαρακτηριστεί και ο τρόπος τοποθέτησης του ταβανιού αφ' ενός γιατί έχει καλύψει αρχικά κατασκευαστικά στοιχεία (τρόπος στήριξης ελκυστήρων) αλλά κυρίως γιατί καλύπτει μέρος του πάνω τμήματος των τοιχογραφιών.

Τέλος η κατασκευή των φεγγιτών στα νέα ανοίγματα δεν μπορεί να εξασφαλίσει την αναγκαία στεγανότητα ούτε να ελαχιστοποιήσει την επίδραση των εξωτερικών συνθηκών στο εσωτερικό του ναού.

2.1.3. Μετρήσεις της σχετικής υγρασίας και θερμοκρασίας του περιβάλλοντος εντός και εκτός του μνημείου

Για να δημιουργήσουμε μία σαφή εικόνα, για το μικροκλίμα που επικρατεί στο εσωτερικό του ναού και τις μεταβολές που συμβαίνουν σ' αυτό, αλλά και για τις αιτίες και τον τρόπο επηρεασμού του από τις συνθήκες που επικρατούν έξω από αυτόν, προχωρήσαμε σε μία σειρά από μετρήσεις στο εσωτερικό και εξωτερικό του μνημείου.

Για τις καταγραφές τοποθετήθηκαν δύο φορητοί μικροϋπολογιστές συνεχούς καταγραφής, Tingttag plus 1.500 της Gemini Data togers σε επιλεγμένες εσωτερικά και εξωτερικά θέσεις.

Οι καταγραφές που γίνονται κάθε ώρα αποθηκεύονται στη μνήμη του υπολογιστή (δυνατότητα 16.000 μετρήσεων).Η κλίμακα καταγραφής είναι από -30°C έως 50°C για την θερμοκρασία και από 0 έως 100% Rh για την σχετική υγρασία.

Οι μετρήσεις άρχισαν την 11/12/2003 και τα στοιχεία και οι παρατηρήσεις που σήμερα παραθέτουμε είναι μέχρι τις 13/3/2005, διάστημα σχετικά μικρό για την διαμόρφωση μίας ολοκληρωμένης εικόνας. Για το λόγο αυτό οι μετρήσεις συνεχίζονται μέχρι την ολοκλήρωση ενός ημερολογιακού έτους.

Το διάστημα αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί κρίσιμο γιατί καλύπτει το πιο δύσκολο, από πλευράς εντόνων φαινομένων, διάστημα σε μία περιοχή που χαρακτηρίζεται από ηπειρωτικό κλίμα, πάρα πολύ υγρό με έντονες βροχοπτώσεις και συχνό σχηματισμό παγετού.

Η επεξεργασία και οι συγκρίσεις των πρώτων αυτών στοιχείων μας κατευθύνουν να κάνουμε τις πρώτες παρακάτω διαπιστώσεις:

Εσωτερικό

Η υψηλότερη θερμοκρασία ($15,1^{\circ}\text{C}$) καταγράφεται στο εσωτερικό το διάστημα 5/2- 12/2- 2005. Η τιμή όμως αυτή δεν φαίνεται να είναι αντιπροσωπευτική γιατί συμπίπτει με την ημερομηνία μνήμης του τιμώμενου Αγίου Χαραλάμπους, μοναδικής μέρας λειτουργίας του μνημείου. Η αμέσως προηγούμενη τιμή ($11,5^{\circ}\text{C}$) η οποία θα πρέπει να αντικατοπτρίζει και την πραγματικότητα καταγράφεται το διάστημα 11/12 - 18/12-2004. Ανάλογες τιμές ($11,2^{\circ}\text{C}$) ($10,4^{\circ}\text{C}$) συναντάμε αντίστοιχα τα διαστήματα 25/12 - 1/1-2005.

Κατώτερη θερμοκρασία ($3,1^{\circ}\text{C}$) καταγράφηκε το διάστημα 29/1- 5/2-2005. Χαμηλές θερμοκρασίες (έως $5,5^{\circ}\text{C}$) συναντάμε τις προηγούμενες και τις επόμενες δύο εβδομάδες από αυτήν με την κατώτερη θερμοκρασία. Χαρακτηριστικό στοιχείο του διαστήματος αυτού είναι οι μικρές διακυμάνσεις της θερμοκρασίας. Η μεγαλύτερη τιμή ($4,6^{\circ}\text{C}$), εξαιρούμενου βέβαια του διαστήματος 5-12/2/2005, καταγράφηκε το διάστημα 11/12-18/12-2004 και η μικρότερη ($1,8^{\circ}\text{C}$) το διάστημα 12/2-19/2-2005.

Αντίστοιχα η υψηλότερη τιμή σχετικής υγρασίας ($87,2\%$) καταγράφηκε το διάστημα 25/12-1/1-2005 και η χαμηλότερη ($51,8\%$) το διάστημα 15/1-22/1-2005. Όλο αυτό το διάστημα οι μέγιστες τιμές διαμορφώθηκαν, με διακύμανση ως 10 μονάδων το ανώτερο.

Στις ελάχιστες τιμές η διακύμανση εμφανίζεται μεγαλύτερη.

Η μικρότερη διαφορά ανάμεσα στις χαμηλότερες και υψηλότερες τιμές της RH (κάτω από 10 βαθμούς) σημειώνονται το διάστημα 18/12-25/12/2004 (4,2 μονάδες), ενώ η μεγαλύτερη διαφορά (22,3 μονάδες) καταγράφεται το διάστημα 15/1- 22/1-2005.

Περιβάλλον χώρος

Στον εξωτερικό χώρο του μνημείου η μεγαλύτερη θερμοκρασία ($10,6^{\circ}\text{C}$) σημειώνεται στο διάστημα 25/12/2004 - 1/1/2005 και η μικρότερη ($-3,5^{\circ}\text{C}$) το διάστημα 5/2- 12/2/2005 με αμέσως μεγαλύτερη τιμή το $-1,7^{\circ}\text{C}$ το διάστημα 29/1 - 5/2/2005. Η μικρότερη διακύμανση ($5,3^{\circ}\text{C}$) καταγράφεται το διάστημα 29/1- 5/2-2005 ενώ η μεγαλύτερη ($8,8^{\circ}\text{C}$) το διάστημα 11/12 - 18/12/2004. Χαρακτηριστικό όλο αυτό το διάστημα των 3 μηνών, είναι οι χαμηλές θερμοκρασίες που κυμαίνονται από $-3,5^{\circ}\text{C}$ ελάχιστο ως το $3,6^{\circ}\text{C}$ μέγιστο.

Οι διαφορές των M.O της θερμοκρασίας στο εσωτερικό και το εξωτερικό του κτιρίου, όλο το διάστημα των μετρήσεων, δεν είναι σημαντικές. Η μέγιστη διαφορά είναι $4,6^{\circ}\text{C}$ ενώ η ελάχιστη $0,7^{\circ}\text{C}$. Στις μέγιστες τιμές η διαφορά κυμαίνεται στους 2°C με 3°C .

Στο διάστημα που η σχετική υγρασία στο εσωτερικό έχει μικρές διακυμάνσεις (1 με 2 μονάδες), με αρκετές ώρες παραμονής στην ίδια ένδειξη και πολύ αργές μεταβολές, στο εξωτερικό η διακύμανση είναι μεγαλύτερη (6 μονάδες), με συνεχείς αυξομειώσεις ανά ώρα.

Η επεξεργασία των παραπάνω στοιχείων και οι συγκρίσεις των ενδείξεων δείχνουν, σε γενικές γραμμές, ότι το κτίριο ελάχιστα αντιστέκεται στις θερμικές μεταβολές που συμβαίνουν στο εξωτερικό του, με αποτέλεσμα να έχουμε προσπάθεια, έστω και αργή, προσαρμογής των εσωτερικών συνθηκών σε αυτές του εξωτερικού περιβάλλοντος.

Ακολουθούν διαγράμματα των διακυμάνσεων των περιβαλλοντικών συνθηκών καθώς και πίνακες των εβδομαδιαίων μεταβολών των μετρήσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1:
ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ ΚΛΙΜΑΤΟΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΟΝΤΟΣ

ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑ (°C)			ΣΧΕΤΙΚΗ ΥΓΡΑΣΙΑ (%)		
	min	max	μ.ο.	min	max	μ.ο.
11/12/2004 – 18/12/2004	0,8	9,6	4,0	58,5	92,5	78,8
18/12/2004 – 25/12/2004	0,3	8	5,1	75,3	95,7	87,3
25/12/2004 – 1/1/2005	2,8	10,6	7,1	64,1	94,6	84,7
1/1/2005 – 8/1/2005	0,8	8,3	4,1	36,8	89,7	71,0
8/1/2005 – 15/1/2005	1,1	6,9	4,1	44,2	90,2	76,8
15/1/2004 – 22/1/2005	1,1	8,8	4,7	39,6	92,4	65,4
22/1/2005 – 29/1/2005	1,8	7,2	4,2	42,3	91,3	81,5
29/1/2005 – 5/2/2005	-1,7	3,6	1,5	56,1	94,0	80,1
5/2/2005 – 12/2/2005	-3,5	2,6	-0,2	54,2	73,7	64,3
12/2/2005 – 19/2/2005	0,3	6,7	4,2	52,3	95,7	84,3
19/2/2005 – 26/2/2005	3,6	9,0	6,2	77,9	91,3	86,1
26/2/2005 – 5/3/2005	1,6	9,0	6,1	72,7	90,8	81,0
5/3/2005 – 11/3/2005	1,3	8,3	5,1	48,9	97,9	74,2

ΠΙΝΑΚΑΣ 2:
ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΜΙΚΡΟΚΛΙΜΑΤΟΣ

ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑ (°C)			ΣΧΕΤΙΚΗ ΥΓΡΑΣΙΑ (%)		
	min	max	μ.ο.	min	max	μ.ο.
11/12/2004 – 18/12/2004	6,9	11,5	8,6	69,9	80,8	73,7
18/12/2004 – 25/12/2004	6,2	9,0	7,9	77,7	81,9	80,2
25/12/2004 – 1/1/2005	6,4	10,4	8,5	78,8	87,2	83,0
1/1/2005 – 8/1/2005	5,9	10,1	7,6	64,0	83,5	74,2
8/1/2005 – 15/1/2005	7,2	11,2	8,1	61,0	74,6	70,1
15/1/2004 – 22/1/2005	5,7	8,5	7,0	51,8	74,1	65,0
22/1/2005 – 29/1/2005	4,9	8,3	6,5	68,9	81,9	77,0
29/1/2005 – 5/2/2005	3,1	5,4	4,2	68,5	85,5	79,5
5/2/2005 – 12/2/2005	3,4	15,1	5,5	51,4	75,0	67,3
12/2/2005 – 19/2/2005	5,4	7,2	6,1	64,0	82,5	77,0
19/2/2005 – 26/2/2005	5,1	8,5	6,9	80,8	86,7	83,3
26/2/2005 – 5/3/2005	5,7	9,0	7,2	78,2	86,5	81,1
5/3/2005 – 11/3/2005	6,2	8,3	7,3	72,0	85,1	77,1

Για την ελπιότατη καταγραφή και τεκμηρίωση της κατάστασης διατήρησης των τοιχογραφιών πραγματοποιήθηκαν εργασίες σχεδιαστικής απεικόνισης και φωτογράφισης. Οι εργασίες αυτές προσηλκύνουν την πρόταση συντήρησης, παρουσιάζοντας μια κατάσταση των τοιχογραφιών με μία κλίση σε έντονη πλήρη αντίθεση της έκτασης και έντασης της εθορίας. Η φωτογραφική τεκμηρίωση και η σχεδιαστική απεικόνιση επικεντρώνονται στο σχετικό κομμάτι.

Η σχεδιαστική απεικόνιση περιλαμβάνει:

- Αποτύπωση των τοιχογραφημένων περιοχών.
- Καταγραφή των περιοχών εκτέλεσης ζωγραφικής και κοινωμάτων.
- Εκτίμηση των περιοχών αποκάλυψης από το υπόστρωμα.
- Καταγραφή των περιοχών με προσθήκες νεότερων κοινωμάτων και κοσμημάτων.
- Καταγραφή των περιοχών εμφάνισης αλάτων.
- Καταγραφή των περιοχών επιφανειακών εκλαστίσεων.
- Εκτίμηση των εθώνων.
- Τονός στρωματογράφησης.

Η φωτογραφική τεκμηρίωση περιλαμβάνει:

- Γενικές απόψεις του κτιρίου.
- Γενικές απόψεις των τοιχογραφιών.
- Περσικές αναδείξεις.
- Αποσπασματικές εθώνων.
- Στρατογραφία - Σύνθεση κοινωμάτων.

Στο εντάκτικό και στο εξωτερικό του κτιρίου έχουν υποκαταστήσει ηλεκτρονικοί θερμοδυναμικές όπλα να καταγράψουν και να κατασκευασθούν οι αλλαγές του μικροκλίματος για μερικό χρονικό διάστημα. Επίσης έχουν ληφθεί τακτικές μετρήσεις υγρασίας από το υπόστρωμα των τοιχογραφιών και δημοσιεύονται ένα ενδοκρινικό χαρτογράφημα σε δεδομένη χρονική στιγμή. Το ενδοκρινικό χαρτογράφημα και η καταγραφή του μικροκλίματος επικεντρώνονται. Η καταγραφή των θερμοδυναμικών μετρήσεων του μικροκλίματος έχει με τη φωτογραφική τεκμηρίωση.

3. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

ΙΟΟΟΟΟΟΟ. Η καταγραφή της εργασίας πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια του λογισμικού C.A.D. και του λογισμικού GIMP 2.10.0.

Επίσης έγινε καταγραφή της θερμοκρασίας, της υγρασίας των τοιχογραφιών.

Για την πληρέστερη καταγραφή και τεκμηρίωση της κατάστασης διατήρησης των τοιχογραφιών πραγματοποιήθηκαν εργασίες σχεδιαστικής αποτύπωση και φωτογράφισης. Οι εργασίες αυτές υποστηρίζουν την πρόταση συντήρησης, παρουσιάζοντας μία κατάγραφή των προβλημάτων με μία κατά το δυνατό πλήρη ανάπτυξη της έκτασης και έντασης της φθοράς. Η φωτογραφική τεκμηρίωση και η σχεδιαστική αποτύπωση επισυνάπτονται στο σχετικό παράστημα.

Η σχεδιαστική αποτύπωση περιλαμβάνει:

- Αποτύπωση των τοιχογραφημένων περιοχών.
- Καταγραφή των περιοχών απώλειας ζωγραφικής και κονιάματος.
- Επισήμανση των περιοχών αποκόλλησης από το υπόστρωμα.
- Καταγραφή των περιοχών με προσθήκες νεοτέρων κονιαμάτων και ασβεστομαμάτων.
- Καταγραφή των περιοχών εμφάνισης αλάτων.
- Καταγραφή των περιοχών επιφανειακών απολεπίσεων.
- Επισήμανση των ρωγμών.
- Τομές στρωματογραφίας

Η φωτογραφική τεκμηρίωση περιλαμβάνει:

- Γενικές απόψεις του κτιρίου
- Γενικές απόψεις των τοιχογραφιών
- Περιοχές απωλειών
- Λεπτομέρειες φθορών
- Στρωματογραφία – Σύσταση κονιάματος

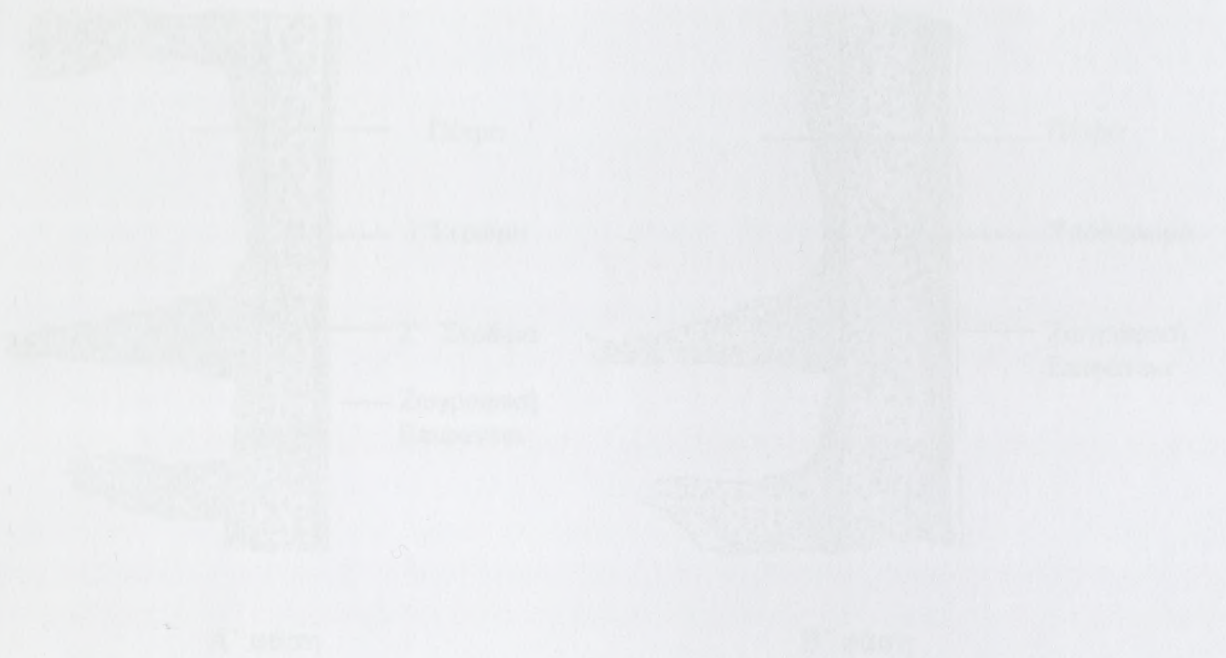
Στο εσωτερικό και στο εξωτερικό του μνημείου έχουν τοποθετηθεί ηλεκτρονικοί Θερμοϋγρομετρητές ώστε να καταγράφουν και να αποτυπωθούν οι αλλαγές του μικροκλίματος για μεγάλο χρονικό διάστημα. Επίσης έχουν ληφθεί τοπικές μετρήσεις υγρασίας από το υπόστρωμα των τοιχογραφιών και δημιουργήθηκε ένα ενδεικτικό χαρτογράφημα σε δεδομένη χρονική στιγμή. Το ενδεικτικό χαρτογράφημα και η καταγραφή του μικροκλίματος επισυνάπτονται. Η καταγραφή των θερμοϋγρασιακών μεταβολών του μικροκλίματος έγινε με τα καταγραφικά μηχανήματα TINY TAG 1500 της GEMINI DATA LOGGERS. Η καταγραφή της υγρασίας του υποστρώματος των τοιχογραφιών έγιναν με ψηφιακό υγρόμετρο GREISINGER Electronic GmbH GHH 91KK.

Επίσης έγινε καταγραφή της θερμοκρασίας στις επιφάνειες των τοιχογραφιών

Στα όρια φθοράς των τοιχογραφιών έγινε εξέταση της στρωματογραφίας προκειμένου να ληφθούν τα εξής στοιχεία τα οποία και τεκμηριώθηκαν φωτογραφικά.

- Αριθμός και διαστάσεις στρώσεων κονιάματος
- Προσέγγιση σύστασης κονιαμάτων
- Απορροφητικότητα της ζωγραφικής και των κονιαμάτων

4.1. ΥΦΟΣΤΡΩΜΑ

Εικ. 2: Σχηματική απεικόνιση της επένδυσης.

Το βασικό υλικό του υποστρώματος και στις δύο φάσεις είναι οι ντόπιες ασβεστολιθικές πέτρες. Το μέγεθος τους είναι μετριο ή σχετικά μικρό και είναι ίδιος όπως σχετικά ποικίλουν. Είναι χοντροκομμένες (ετοιμασμένες λαβύνη) και έχουν τοποθετηθεί σε κατάρτι οριζόντιες στρώσεις.

Την γενική δομή έχουν χρησιμοποιήσει ασβεστολιθών με επιμελημένη διάταξη, στοιχεία που δημιουργούν καθαρό όριο και διαχωρίζουν από τις επόμενες στρώσεις του υλικού τους.

Στην έκδοσή της αρχικής φάσης και για το γεγονός ότι έχουν έχουν χρησιμοποιήσει διαφορετικά υλικά. Η σύνδεση γίνεται με γύψο και τσιμέντο σε σχέση με τον επόμενο όριο και τσιμέντο και τσιμέντο.

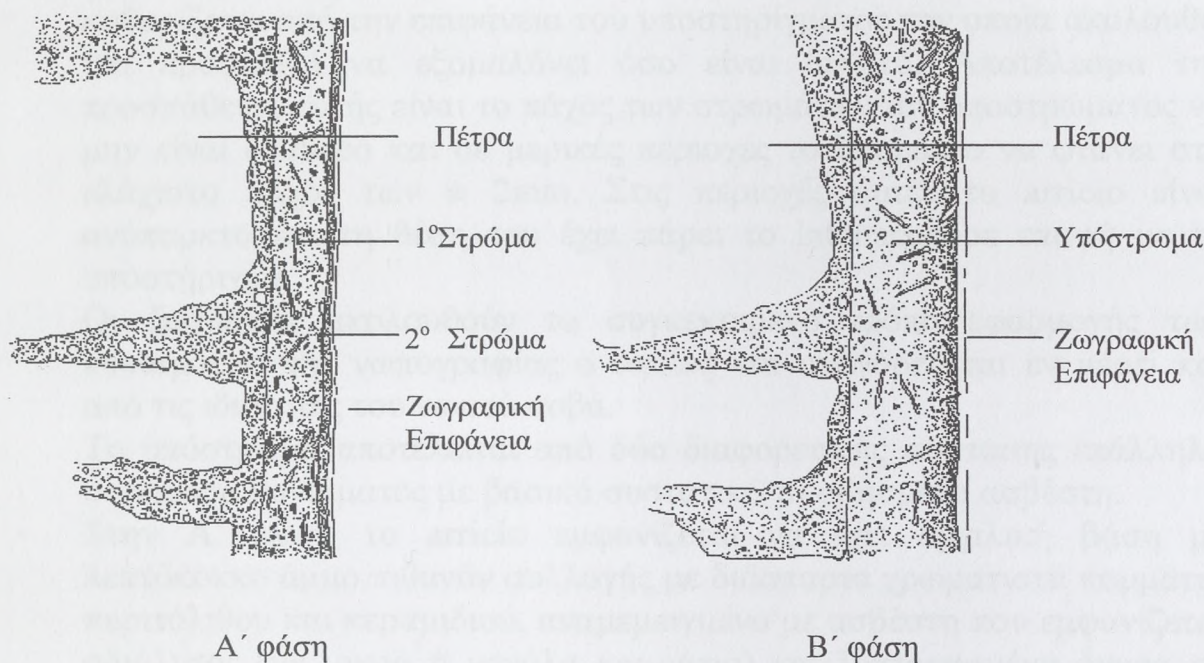
Το πάχος του πλάκας είναι περίπου 0,50m (μίσσο μέτρο). Οι ασβεστολιθικές πέτρες είναι χοντροκομμένες και είναι χοντροκομμένες.

4. ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

Η στρώματωση και η επένδυση στο χώρο του ναού είναι η ίδια. Το υλικό του πλάκας και του πορτοσέλι είναι το ίδιο. Η επένδυση είναι η ίδια με την επένδυση του ναού.

Σε γενικές γραμμές η επένδυση του ναού είναι η ίδια με την επένδυση του ναού.

4.1. ΥΠΟΣΤΗΡΙΓΜΑ

Εικ. 2: Σχηματική απόδοση της στρωματογραφιάς

Το βασικό υλικό του υποστρώματος και στις δύο φάσεις είναι οι ντόπιες ασβεστολιθικές πέτρες. Το μέγεθος τους είναι μέτριο ή σχετικά μικρό και είναι ίδιας σχετικά ποιότητας. Είναι χοντρολάξευμένες (στοιχειώδης λάξευση) και έχουν τοποθετηθεί σε περίπου οριζόντιες στρώσεις.

Για γωνιόλιθοι έχουν χρησιμοποιηθεί ασβεστόλιθοι με επιμελημένη λάξευση, στοιχείο που δημιουργεί καθαρό αρμό και ξεχωρίζει από τις νεώτερες επεκτάσεις του κτίσματος.

Στην λιθοδομή της αρχικής φάσης και για το γέμισμα των κενών έχουν χρησιμοποιηθεί θραύσματα κεραμιδιών. Η σύνδεση γίνεται με κονίαμα πλούσιο σε ασβέστη με χοντρόκοκκο άμμο και τρίμα κεραμιδιού.

Το πάχος του τοίχου είναι περίπου 0,60μ (μέσο πάχος). Οι εξωτερικές παρειές εμφανίζονται ευθύγραμμες και επιμελημένες ενώ οι εσωτερικές τοιχογραφημένες πλευρές, εμφανίζονται άτεχνες με εξάρσεις και κοιλότητες και να απέχουν κατά πολύ από τον κάθετο άξονα.

Το κονίαμα των αρμών από την πλευρά αυτή ξεχειλίζει και ισιώνεται με το μυστρί σε μία προσπάθεια εξομάλυνσης των ανωμαλιών της επιφάνειας.

Σε γενικές γραμμές η κατάσταση του υποστηρίγματος μπορεί να χαρακτηριστεί καλή.

4.2. ΥΠΟΣΤΡΩΜΑ

Και στις δύο φάσεις της ζωγραφικής, η εφαρμογή του κονιάματος καθορίζεται από την επιφάνεια του υποστηρίγματος την οποία ακολουθεί και προσπαθεί να εξομαλύνει όσο είναι δυνατό. Αποτέλεσμα της προσπάθειας αυτής είναι το πάχος των στρώματων του υποστρώματος να μην είναι σταθερό και σε μερικές περιοχές το *intonacco* να φτάνει στο ελάχιστο πάχος των $\pm 2\text{mm}$. Στις περιοχές αυτές το *arriccio* είναι ανύπαρκτο και τη θέση του έχει πάρει το *intonacco* σε επαφή με το υποστήριγμα.

Οι ζωγράφοι ακολουθούν το συγκεκριμένο τρόπο εφαρμογής των κονιαμάτων της νωπογραφίας ο οποίος και υπαγορεύεται εν μέρει και από τις ιδιότητες του νωπού σοβά.

Το υπόστρωμα αποτελείται από δύο διαφορετικής σύστασης επάλληλα στρώματα κονιάματος με βασικό συστατικό το σβησμένο ασβέστη.

Στην Α' φάση το *arriccio* εμφανίζεται να έχει αργιλική βάση με λεπτόκοκκο άμμο πιθανόν συλλογής με διάσπαρτα χρωματιστά κομμάτια πυριτόλιθου και κεραμιδιού, αναμεμειγμένο με ασβέστη που εμφανίζεται αδιάλυτος (με μικρά ή μεγάλα κομμάτια) και λεπτοκομμένα άχυρα σε άνιση κατανομή.

Το πάχος του λόγω της άτεχνης κατασκευής του υποστηρίγματος έχει μεγάλες διακυμάνσεις. Ξεκινά από $0,02\text{mm}$ και φθάνει μέγιστο στο $0,20\text{mm}$.

Το *intonacco* έχει πολύ λεπτό πάχος $0,01 - 0,02\text{mm}$ με μοναδικό συστατικό τον ασβέστη αναμεμειγμένο με τρίχες αιγοπροβάτων σε συμπαγή μάζα με σχεδόν ομοιόμορφη σκληρότητα.

Η πρόσφυση μεταξύ των δύο στρώματων είναι μικρή έως ανύπαρκτη ιδιαίτερα εκεί που έχουν προσβληθεί από υγρασία, με αποτέλεσμα τα δύο στρώματα να διαχωρίζονται εύκολα.

Η χρήση του άχυρου ή των άλλων φυτικών ή ζωικών ινών είχε σαν στόχο την διάχυση των εντάσεων που συνοδεύουν το στέγνωμα του σοβά, την παράταση του χρόνου στεγνώματος και του περιορισμού των ρηγματώσεων.

Στην Β' φάση τα κονιάματα είναι πιο συμπαγή. Αρχικά στην όψη της λιθοδομής θα πρέπει να είχε εφαρμοστεί πολύ κοντά χρονικά με την ολοκλήρωση της, ένα στρώμα σοβά εξομάλυνση των κακοτεχνιών της λιθοδομής το οποίο θα πρέπει να έχει ενοποιηθεί με το κονίαμα των αρμών της λιθοδομής.

Το *arriccio* είναι σχετικά ομοιογενές. Ξεχωρίζει από το στρώμα εξομάλυνσης αν και έχει σχεδόν το ίδιο μπεζ χρώμα.

Είναι χοντρόκοκκο με μεγάλη περιεκτικότητα σε ασβέστη αναμεμειγμένο με άχυρο και σε ορισμένες περιοχές, ιδιαίτερα κοντά στην επιφάνεια, με τρίχες αιγοπροβάτων.

Φαίνεται σαν ένα ομοιογενές στρώμα δίχως να είναι σαφής ο διαχωρισμός του με το intonacco, το πάχος του κυμαίνεται από 0,18 έως 0,23mm και μόνο σε ορισμένες περιοχές μπορούμε να τα διακρίνουμε από το χρώμα και την μεγαλύτερη περιεκτικότητα σε ασβέστη του intonacco. Πιθανόν ο ζωγράφος της φάσης αυτής να εφάρμοσε το λεπτό intonacco πάνω στην νωπή επιφάνεια του arricio με πολύ μικρή χρονική διαφορά, με αποτέλεσμα, δεδομένου του μικρού πάχους του intonacco, την ενοποίηση των δύο στρωμάτων και την εμφάνιση του άχυρου στην επιφάνεια μετά το στίλβωμα.

Τέλος θα πρέπει να επισημάνουμε ότι και στις δύο φάσεις, στην Α' πιο επιμελημένη στη Β' πιο άτεχνη, ξεχωρίζουν οι ενώσεις του pontate, μεταξύ της ζώνης των ολόσωμων αγίων και της ζώνης των παραστάσεων βασικό χαρακτηριστικό της εφαρμογής της νωπογραφίας, καθώς και σε ορισμένες περιοχές ιδιαίτερα στην πάνω ζώνη το giornata.

4.3. ΣΤΡΩΜΑ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ

Έχει ήδη αναφερθεί ότι οι αγιογράφοι και στις δύο φάσεις χρησιμοποιούν τη διαδικασία και τις τεχνικές της νωπογραφίας για την ιστόριση του ναού. Όπως συχνά συμβαίνει την εποχή αυτή, η εφαρμογή των χρωστικών και η διαδικασία του πλασίματος του προσώπου ολοκληρώνεται αφού ήδη ο νωπός σοβάς έχει χάσει τις χαρακτηριστικές του ιδιότητες. Έτσι, τα τελευταία στάδια της ζωγραφικής (λάματα, πλάσιμο προσώπων) ολοκληρώνονται σε στεγνό σοβά με την χρήση κάποιου συνδετικού.

Αν και το μεγαλύτερο τμήμα της επιφάνειας των τοιχογραφιών και ιδιαίτερα αυτές της Β' φάσης, είναι καλυμμένο με παχύ στρώμα αιθάλης και άλλων επικαλύψεων, μπορούμε να κάνουμε τις πιο κάτω διαπιστώσεις.

Οι επιφάνειες που η χρωστικές έχουν εφαρμοστεί σε νωπό σοβά εμφανίζονται λείες και στιλπνές με τα χρώματα να διατηρούν μεγάλο μέρος από τις αρχικές τους ιδιότητες.

Το πάχος του στρώματος της χρωστικής είναι ελάχιστο και έχει σχεδόν ενοποιηθεί με το νωπό σοβά. Ανιχνεύεται το αποτύπωμα της φοράς του πινέλου (πλάτος $\pm 2\text{cm}$) κυρίως σαν τονική διάχυση του ίδιου χρώματος ανάλογα με την απορροφητικότητα του σοβά.

Το μέγιστο πάχος του στρώματος της ζωγραφικής το οποίο δεν ξεπερνά το 1mm εντοπίζεται κυρίως στις περιοχές όπου έχουν χρησιμοποιηθεί επάλληλα στρώματα με ασβέστη για λευκό χρώμα για την επίτευξη των τονικών διαβαθμίσεων στα ρούχα και στο πλάσιμο του προσώπου.

Εδώ οι επιφάνειες εμφανίζονται ανάγλυφες, κοκκώδεις και απορροφητικές.

Διακρίνεται το αποτύπωμα του πινέλου (2-4 mm πλάτος) το οποίο συμμετέχει στην δημιουργία της φόρμας (πτυχώσεις) και κατ' επέκταση και στην εκφραστικότητα των προσώπων (σαρκώματα).

Από το υπόστρωμα προς την επιφάνεια μπορούμε να δούμε την στρωματογραφική δομή του ζωγραφικού στρώματος ως εξής.

Επιφάνεια του intonaco (υπόστρωμα)

Προκαταρκτικό σχέδιο

Βασικός τόνος (προπλασμός)

Μέσοι τόνοι (λάματα)

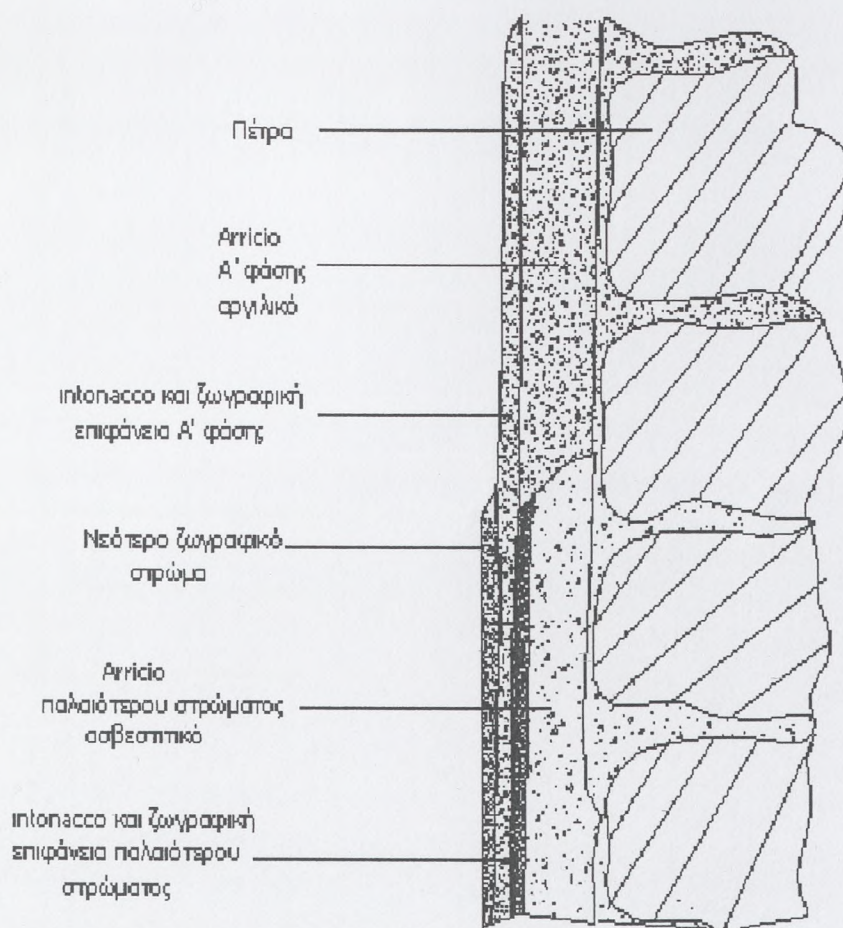
Φώτα (ψιμμυθιές)

Όπου η δράση της υγρασίας είναι έντονη η επαφή των στρωμάτων του χρώματος ή έχει χαθεί ή έχει χαθεί μεγάλο μέρος από τις ιδιότητες του συνδετικού. Παρατηρούνται έτσι κονιορτοποιήσεις ιδιαίτερα στα ψιλότερα τμήματα και στο ιερό ή στα πάνω τμήμα της κιονοστοιχίας.

4.4. ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΖΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ

Ιδιαίτερα θα πρέπει να αναφερθούμε στο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα υποστρώματα στο κάτω τμήμα της Νότιας πλευράς του Ιερού. Μετά από προσεχτική παρατήρηση σε ορισμένες περιοχές με φθορές, εντοπίστηκε η ύπαρξη δυο επιπλέον στρωμάτων ενός παλαιότερου και ενός νεότερου διαφορετικών από αυτό που συναντάμε σε όλη τη νότια πλευρά του κυρίως ναού (Α' φάση) (εικ.4)

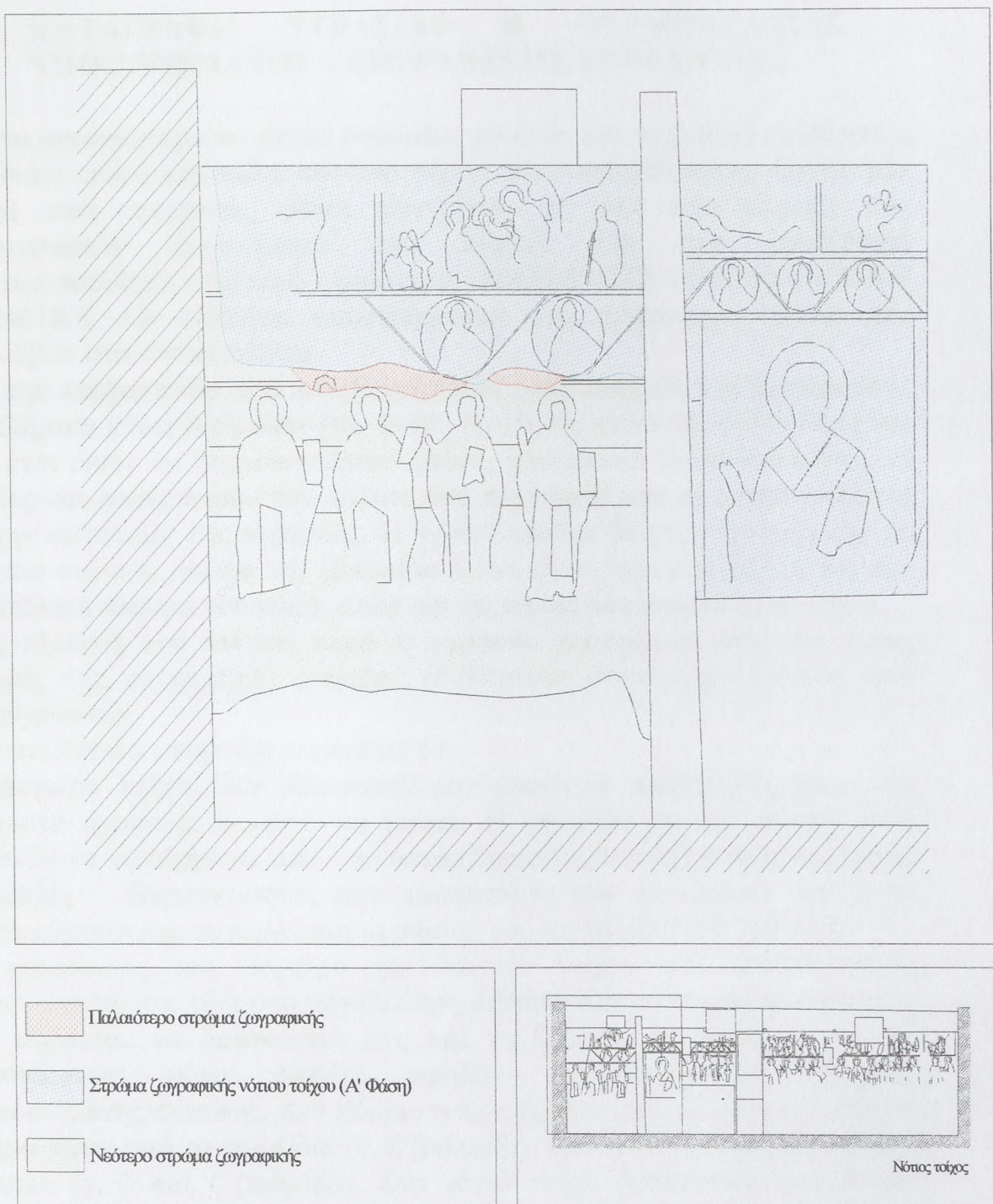
Αρχική βασική παρατήρηση είναι ότι η σύσταση του intonacco της κάτω ζώνης των ολόσωμων αγίων διαφέρει από το αντίστοιχο της πάνω ζώνης. Παρατηρείται επίσης ότι το στρώμα αυτό έχει για arriccio όχι το γνωστό αργιλικό υπόβαθρο που συναντάμε σε ολόκληρη την Νότια πλευρά καθώς και στην πάνω ζώνη του τμήματος αυτού, αλλά υπόβαθρο με ασβεστίτική βάση, intonaco μίας παλαιότερης ζωγραφικής.(εικ. 3,4)

Εικ. 3: Σχεδιαστική απόδοση της στρωματογραφίας στο νότιο τοίχο του Ιερού

Η υφισταμένη σήμερα κακή κατάσταση της επιφάνειας, με τις εκτεταμένες αλλοιώσεις, αποκολλήσεις, τις μικρές αποσπάσεις και τις αλάτινες εναποθέσεις δεν μας επιτρέπουν σ' αυτή τουλάχιστον την φάση της μελέτης να προχωρήσουμε σε πιο εκτεταμένες έρευνες και μελέτη για την έκταση των σωζόμενων παλαιότερων στρωμάτων.

Προτείνουμε έτσι να γίνουν στο τμήμα μόνον ήπιας μορφής επεμβάσεις επιφανειακής στερέωσης και επιφανειακός καθαρισμός κατά την διάρκεια των εργασιών συντήρησης του υπόλοιπου ναού. Με τον τρόπο αυτό θα οριστούν επακριβώς τα όρια και το είδος της κάθε φάσης, θα εξασφαλιστεί η σταθερότητά τους και η διατήρησή τους στο χρόνο έτσι ώστε να μπορούν να μελετηθούν και μελλοντικά.

Εικ. 4: Σχεδιαστική απόδοση νοτίου τοίχου Ιερού

4.5. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΥΓΡΑΣΙΑΣ & ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑΣ – ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ – ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ

Για να εντοπίσουμε τις πηγές υγρασίας τα όρια και το βαθμό εξάπλωσής της στην επιφάνεια αλλά και στο σώμα του υποστρώματος, έγιναν μία σειρά από μετρήσεις, βάση καννάβου, σε όλη την έκταση των τοιχογραφιών (διαστήματα ανά 20cm). Για την καταγραφή χρησιμοποιήθηκε ψηφιακό υγρόμετρο GREISINGER electronic GMBH GHH91KK. Οι ενδείξεις καταγράφηκαν στα αντίστοιχα σημεία του καννάβου στα αναπτύγματα.

Για την επεξεργασία των στοιχείων έγινε ομαδοποίηση και ένταξη τους σε κλίμακα πέντε βαθμίδων [(α) 0-10 , β) 10-30, γ) 30-50, δ) 50-70 ε) 70-90] έτσι ώστε να δημιουργηθούν ζώνες, χρωματικά διαβαθμισμένες, οι οποίες και φανερώνουν την εικόνα που παρουσιάζουν οι τοίχοι ανάλογα με την κατανομή της υγρασίας. Η γενική εικόνα δείχνει την υγρασία με την πιο σοβαρή μορφή της (βαθμίδα δ και ε) να έχει πλήξει κυρίως την Ανατολική πλευρά του ναού, αλλά και τις άλλες δύο πλευρές του ιερού.

Στις πλευρές του κυρίως ναού η υγρασία εντοπίζεται στις πιο ήπιες μορφές της με χαμηλές ενδείξεις (0-30) στην μεγαλύτερη έκταση των τοιχογραφιών.

Πιο αναλυτικά μπορούμε να πούμε ότι:

Ο Δυτικός τοίχος δεν παρουσιάζεται ιδιαίτερα προσβεβλημένος. Τα ποσοστά υγρασίας θεωρούνται μικρά. Η υγρασία με την μορφή αυτή πιθανόν να προέρχεται από την ανταπόκριση του τοίχου στις συνθήκες υγρασίας – Θερμοκρασίας που επικρατούν στο εσωτερικό του ναού (απορρόφηση και συγκράτηση υγρασίας του περιβάλλοντος χώρου).

Οι επιφάνειες του Βόρειου και Νότιου τοίχου του κυρίως ναού, εμφανίζονται και εδώ στη μεγαλύτερη έκτασή τους υγιείς με τα ποσοστά της υγρασίας να βρίσκονται έως και τη δεύτερη βαθμίδα (10 - 30). Εντοπίζονται μόνο νησίδες υψηλών συγκεντρώσεων υγρασίας περιορισμένης έκτασης. Στο βόρειο τοίχο, βρίσκονται σε ρωγμές και στο τμήμα πάνω από τα στασίδια (γ, δ βαθμίδα) και σε μέσο ύψος κοντά στο Τέμπλο (γ, δ και ε βαθμίδα). Στο νότιο τοίχο, βρίσκονται κοντά στα παράθυρα και το Δυτικό φεγγίτη (γ βαθμίδα) και στο χώρο του Ιερού από το δάπεδο και μέχρι λίγο παραπάνω από τη μέση (γ, δ και κυρίως ε βαθμίδα). Στις περιοχές αυτές οι συγκεντρώσεις βρίσκονται σε ιδιαίτερα βεβαρημένες περιοχές (ρωγμές της τοιχοποιίας άλλες κατασκευαστικές ατέλειες ανοίγματα παραθύρων κ.α). Η επανάληψη των μετρήσεων μετά από 1 μήνα, τοπικά στις ίδιες περιοχές, δεν έδωσε τις ίδιες υψηλές τιμές. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι πρόκειται για ένα πρόσκαιρο φαινόμενο. Δημιουργείται κυρίως από τα καιρικά φαινόμενα, μέσω διήθησης, και

παρουσιάζεται σε προβληματικές περιοχές. Γι αυτό το λόγω οι μετρήσεις θα πρέπει να συνεχιστούν και κατά την διάρκεια των εργασιών συντήρησης για την συλλογή περισσότερων στοιχείων και την εξαγωγή τελικών συμπερασμάτων.

Ο ανατολικός τοίχος εμφανίζει στην μεγαλύτερη έκτασή του υψηλότερες τιμές υγρασίας. Οι συγκεντρώσεις στις γωνίες και στα χαμηλότερα τμήματα είναι μεγάλες και εντάσσονται στην ε βαθμίδα, στην συνέχεια όμως και προς τις υψηλότερες περιοχές, ελαττώνεται σταδιακά στην δ και γ βαθμίδα. Από τους χάρτες υγρασίας διαπιστώνουμε ότι στον ανατολικό και νότιο τοίχο του Ιερού, οι υψηλές συγκεντρώσεις εμφανίζονται σε χαμηλές περιοχές. Και εδώ προέρχονται μέσω διήθησης από δομικές βλάβες της κατασκευής, αλλά ενδεχομένως και από λόγω των θερμοκρασιακών διαφορών

Παράλληλα με τις μετρήσεις της υγρασίας στην επιφάνεια των τοιχογραφιών έγιναν μετρήσεις της θερμοκρασίας στις ίδιες ακριβώς θέσεις του καννάβου με αυτές της υγρασίας. Χρησιμοποιήθηκε φορητό θερμόμετρο ακίδας Hand – Held instruments p300.

Μία κατ' αρχήν διαπίστωση είναι ότι όλες σχεδόν οι επιφάνειες παρουσιάζονται πιο ψυχρές από την θερμοκρασία του εσωτερικού περιβάλλοντος του μνημείου κατά 1,5 έως 2,5 μονάδες. Εξαίρεση αποτελεί ο δυτικός τοίχος, ο οποίος προστατεύεται από το νάρθηκα. Οι τιμές της θερμοκρασίας εδώ εμφανίζονται κατά 1 ή 2 μονάδες υψηλότερες.

Κατά τη διαδικασία των μετρήσεων της θερμοκρασίας στο εσωτερικό και το εξωτερικό του ναού διαπιστώθηκε ότι η θερμοκρασία του εσωτερικού περιβάλλοντος, όλο το διάστημα των μετρήσεων, είναι μεγαλύτερη από το αντίστοιχο εξωτερικό κατά 2 έως 3,5 μονάδες. Οι διακυμάνσεις της θερμοκρασίας στο εσωτερικό είναι αργές και μικρές.

Σταθερά και σχετικά υψηλά είναι τα επίπεδα της Σχετικής υγρασίας στον εσωτερικό χώρο του μνημείου. Στο εξωτερικό περιβάλλον ο μέσος όρος είναι υψηλότερος κατά μία ως δύο μονάδες.

Γενικά διαπιστώνεται ότι η σχετική υγρασία στο εσωτερικό έχει αργές διακυμάνσεις με αρκετές ώρες παραμονής στην ίδια ένδειξη.

Σημαντικό ρόλο στην συμπεριφορά του μνημείου παίζουν και άλλοι παράγοντες οι οποίοι δρουν πολλές φορές συνδυαστικά και διαμορφώνουν τις μεταβολές που εμφανίζονται.

Η τοποθεσία του μνημείου είναι ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας. Το μνημείο είναι ελεύθερο από κάθε είδους προσκτίσματα από όλες τις πλευρές, με περισσότερο εκτεθειμένες στα καιρικά φαινόμενα την

Ανατολική και τη Νότια. Υποφέρουν από τους συχνούς Νότιους και Νοτιοανατολικούς ανέμους που μεταφέρουν την υγρασία της λίμνης. Αντίθετα η Δυτική και Βόρεια πλευρά, ως ένα βαθμό, προστατεύονται από τα κτίσματα του χωρίου.

Η διεύρυνση των ανοιγμάτων (φεγγιτών) και η κακή κατασκευή των υαλοστασίων σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δεν έχουν προβλεφτεί να ανοίγουν, δεν ευνοούν τον αερισμό του ναού.

Το μνημείο παραμένει κλειστό το μεγαλύτερο διάστημα του χρόνου και η παρουσία επισκεπτών επιδρά μόνον περιστασιακά. Σαν γενική διαπίστωση μετά τα παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι σημειώνεται μία γενική ισορροπία στο μνημείο η οποία διαταράσσεται την 10/2 εορτή Αγίου Χαραλάμπους όπου όλες οι τιμές μεταβάλλονται. Όλο το άλλο διάστημα οι μεταβολές είναι αργές και ακολουθούν παράλληλα αυτά που συμβαίνουν στο εξωτερικό του μνημείου.

Ο άμεσος αυτός τρόπος που ανταποκρίνεται το εσωτερικό περιβάλλον στις συνθήκες που κάθε φορά διαμορφώνονται στο εξωτερικό του μνημείου, είναι δηλωτικός της σχετικής αγωγιμότητας της κατασκευής.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι ανεξάρτητα από τις μεταβολές που έχουν κατά το παρελθόν συμβεί, μετά τις εργασίες αναστήλωσης, η κατάσταση έχει εξομαλυνθεί και παρουσιάζει μία σταθερότητα.

5. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

Εξωτερικά ο ναός σήμερα δεν παρουσιάζει εμφανείς τουλάχιστον αλλοιώσεις. Οι εργασίες αναστήλωσης και το νέο εξωτερικό αρμολόγημα παρουσιάζουν μία πολύ καλή κατάσταση διατήρησης του μνημείου.

Στο εσωτερικό όμως η κατάσταση εμφανίζεται αρκετά κακή.

Τα αίτια θα πρέπει να τα αναζητήσουμε κυρίως στην κατάσταση του μνημείου πριν τις εργασίες αναστήλωσης και ειδικά στο μικροκλίμα, στην συμπεριφορά του φέροντος οργανισμού, και στις αδέξιες κατά καιρούς ανθρώπινες επεμβάσεις οι οποίες τις περισσότερες φορές και ιδιαίτερα στην περίπτωση των νέων ανοιγμάτων – φεγγιτών και της στέγης δεν ήταν επιτυχείς.

Έτσι στις εσωτερικές παρειές των τοίχων εμφανίζονται ρωγμές που ποικίλουν σε μορφή, μέγεθος και βάθος και οι οποίες δεν προέρχονται από σημαντικές αναταράξεις ή καταπονήσεις ούτε θέτουν σε κίνδυνο την στατική επάρκεια του μνημείου. Το πλάτος τους κυμαίνεται από 3 cm που είναι το μέγιστο και οι απολήξεις τους είναι τριχοειδείς. Οι περισσότερες από αυτές ανιχνεύονται στα κονιάματα του αρχικού κτίσματος ή στις ενώσεις του με την νέα φάση και συνεχίζουν και στη λιθοδομή.

Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τις ρωγμές που εντοπίζονται στην ανατολική πλευρά στην κεντρική κόγχη όπου οι ρωγμές συνεχίζουν μέχρι το ταβάνι. Επίσης στο νότιο τοίχο του ιερού και στην ένωση της κιονοστοιχίας με την Ανατολική πλευρά.

Μέσα στο ιερό, ρωγμές ακόμα εντοπίζονται στο εσωτερικό και στα μέτωπα του τόξου της κιονοστοιχίας, στην κόγχη της πρόθεσης της Β' φάσης και στην ένωση της ανατολικής με τη βόρεια πλευρά όπου η ρωγμή έχει κατεύθυνση από το πάτωμα μέχρι το ταβάνι.

Αντίστοιχα ρωγμές εντοπίζονται στην ένωση της κιονοστοιχίας με την δυτική πλευρά στα αριστερά και δεξιά της. Στη δυτική πλευρά επίσης εντοπίζονται ρωγμές δεξιά και αριστερά στο άνω μέρος της εισόδου οι οποίες φθάνουν μέχρι το ταβάνι (Α' φάση) και πάνω από το διαμπερές παράθυρο της ίδιας πλευράς (Β' φάση). Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις τα αίτια θα πρέπει να τα αναζητήσουμε κυρίως στις κινήσεις της ξυλοδεσιάς και την κακή συνεργασία ανόμοιων υλικών.

Ρωγμές εντοπίζονται ακόμα στις περιοχές που έχουν γίνει μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως η διάνοιξη των παραθύρων φεγγιτών στη βόρεια και νότια πλευρά. Στις περιοχές αυτές που άμεσα έχει προσβάλει το νερό της βροχής τα κονιάματα εμφανίζονται να έχουν χάσει την συνοχή τους να είναι ιδιαίτερα χαλαρά και εύθρυπτα και να παρουσιάζουν μικρές ή μεγάλες ρωγμές.

Στη νότια πλευρά, παράγοντας που ενισχύει αυτού του είδους τη φθορά είναι η αργιλική βάση του *arricio* η οποία με την κυκλοφορία του νερού αποσυντίθεται.

Διάλυση επίσης του υποστρώματος και απώλεια της πρόσφυσης μεταξύ των στρωμάτων, προκαλεί η συσσώρευση αλάτων, μεταξύ των πόρων ή των στρωμάτων και η διόγκωση τους σε συνθήκες ενυδάτωσης και αφυδάτωσης.

Τέτοιες περιπτώσεις εντοπίζονται κυρίως στην ανατολική, βόρεια και νότια πλευρά του ιερού όπου η δράση της υγρασίας είναι έντονη.

Αποκολλήσεις του υποστρώματος από το υποστήριγμα εντοπίζονται και στις άλλες πλευρές. Στις περιπτώσεις αυτές οι αιτίες είναι κυρίως η ανομοιογένεια των υλικών κατασκευής τους και η ανομοιόμορφη συμπεριφορά τους στις θερμικές μεταβολές καθώς και ο διαφορετικός βαθμός γήρανσης των υλικών αυτών. Τέτοιες περιοχές συναντάμε σ' όλη τη Δυτική πλευρά του κυρίως ναού και σε ύψος ± 2 m, όπου υπάρχει ξυλοδεσιά στην κατασκευή.

Αποκολλήσεις ανιχνεύονται επίσης και σε περιοχές περιορισμένης έκτασης όπου η πρόσφυση στο υποστήριγμα χάθηκε εξαιτίας των κινήσεων του μνημείου και των ανθρωπίνων κατά καιρούς επεμβάσεων οι οποίες συνδυάζονται και με τοπικές αποσπάσεις.

Τέτοιες περιοχές εντοπίζονται στα ψηλότερα τμήματα που η ζωγραφική γειτνιάζει με το ταβάνι, όπου έχουν γίνει και εργασίες, μορφή λωρίδας ± 20 cm περίπου σ' όλο το μήκος του νότιου τοίχου αλλά και τοπικά στην ανατολική πλευρά γύρω από το παράθυρο. Στις περισσότερες από τις περιπτώσεις αυτές και πιθανόν για να μην συνεχισθούν οι αποστάσεις, συναντούμε εμφράξεις με νεώτερα στεφανώματα ή στοκαρίσματα με βάση το τσιμέντο.

Θα πρέπει να πούμε ότι οι οποίες αιτίες αναφέραμε δεν είναι αποκομμένες από τη γενικότερη κατάσταση διατήρησης του μνημείου και δεν δρουν ανεξάρτητα η μία από την άλλη.

Η δράση των αλάτων δεν περιορίζεται μόνον στο εσωτερικό των κονιαμάτων ή ανάμεσα από τα στρώματα του υποστρώματος. Η κυκλοφορία του νερού μέσα στους πόρους συμπαρασύρει σημαντικό ποσοστό υδατοδιαλυτών αλάτων τα οποία προέρχονται κυρίως από τα συστατικά της τοιχοποιίας και των κονιαμάτων ή από το έδαφος.

Ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στην επιφάνεια η εξάτμιση του νερού και η κρυσταλλοποίηση των διαλυτών αλάτων γίνεται στην επιφάνεια της ζωγραφικής ή λίγο κάτω απ' αυτή.

Επιφανειακές κρούστες μπορεί ακόμα να δημιουργηθούν από υγρασία συμπίκνωσης που σταθεροποιεί στην επιφάνεια της ζωγραφικής αιωρούμενα σωματίδια σκόνης, άλατα και ρύπους της ατμόσφαιρας. Ιδιαίτερα προσβεβλημένη από τέτοιες επικαλύψεις είναι η ανατολική

πλευρά όπου η προσβολή εντοπίζεται στην κάτω ζώνη στο εσωτερικό των κογχών αλλά και στα μέτωπα της πλευράς στο ίδιο ύψος.

Επίσης αλάτινες επικαλύψεις συναντάμε περισσότερο στην κάτω και λιγότερο στην πάνω της βόρειας και της νότιας πλευράς του ιερού. Σε ορισμένες περιοχές στο ιερό συναντάμε και συγκέντρωση διαλυτών αλάτων υπό μορφή πάχνης. Μεγάλο μέρος των επικαλύψεων αυτών θα πρέπει να έχουν καλυφθεί από τα ασβεστώματα.

Προσβεβλημένη τοπικά και όπου υπήρχε πηγή υγρασίας από διήθηση είναι και η νότια πλευρά του κυρίως ναού, ιδιαίτερα κοντά στο τέμπλο και η βόρεια από τη μέση περίπου, όπου η ρωγμή, τοπικά και μέχρι το τέμπλο, καλύπτοντας μεγάλες επιφάνειες και συνεχίζοντας και μέσα στο ιερό.

Σε άλλες περιοχές όπου οι πηγές της υγρασίας δεν είναι εμφανής ή πρόκειται για ατμοσφαιρική υγρασία παρατηρούνται εκτεταμένες απολεπίσεις και κονιορτοποιήσεις του χρώματος ή της ζωγραφικής επιφάνειας. Στις περιπτώσεις αυτές εκτός από την εσωτερική δράση των αλάτων, η υγρασία ενεργοποιεί βιολογικές δράσεις οι οποίες είναι ικανές να διασπάσουν το οργανικό συνδετικό των χρωστικών.

Θα πρέπει επίσης να επισημανθούν οι αρνητικές επιπτώσεις και οι μεταβολές οι οποίες οφείλονται στις διάφορες φυτικές ή ζωικές ίνες οι οποίες βρίσκονται κάτω ακριβώς από το ζωγραφικό στρώμα και έχουν χρησιμοποιηθεί για την ενίσχυση του υποστρώματος. Τα οργανικά αυτά πρόσθετα απορροφούν υγρασία ή γίνονται τροφή μικροοργανισμών με αποτέλεσμα την καταστροφή του ζωγραφικού στρώματος του οποίου αποτελούν άμεσο υπόβαθρο.

Όλες οι επιφάνειες των τοιχογραφιών είναι καλυμμένες με παχύ στρώμα αιθάλης ανάλογα με την θέση και το τμήμα του ναού στο οποίο βρίσκονται. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν οι επιφάνειες του ιερού και της κιονοστοιχίας όπου το στρώμα αιθάλης έχει καλύψει τις τοιχογραφίες σε τέτοιο βαθμό ώστε να έχουν γίνει αδιάγνωστες.

Οι εναποθέσεις αυτές εκτός του ότι καθιστούν αδιάγνωστη την ζωγραφική αποτελούν ταυτόχρονα σημαντικό παράγοντα δημιουργίας φθορών γιατί ενεργοποιούν μηχανισμούς που αλλοιώνουν τις τοιχογραφίες.

Μεγάλο μέρος της ζωγραφικής επίσης, κυρίως στα κατώτερα τμήματα, έχει καλυφθεί από επάλληλα στρώματα υδαρούς υδροξειδίου του ασβεστίου. Τα αδιαφανή αυτά επάλληλα στρώματα έχουν δημιουργήσει σήμερα λόγω των περιοδικών επαναλήψεων, «επιδερμίδα» σημαντικού

πάχους η οποία σε πολλές περιπτώσεις καλύπτει και μεγάλο τμήμα της ζωγραφικής που δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα διατήρησης.

Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι όλες οι πλευρές του ιερού και σε ύψος $\pm 1,10\text{m}$ από το δάπεδο, είναι καλυμμένες καθώς επίσης και σε ορισμένα τμήματα των κογχών. Επίσης στη νότια και βόρεια πλευρά του ιερού, πάνω και γύρω από τα στασίδια και σε κυμαινόμενο πλάτος $\pm 30\text{cm}$ σε όλο το δυτικό τοίχο, στην Α' φάση, γύρω και πάνω από τα στασίδια γύρω από την είσοδο και γύρω και πάνω από την παράσταση της Κοίμησης, γύρω και δεξιά από την είσοδο από την πλευρά του νάρθηκα και σε τμήματα των τεσσάρων πλευρών του πεσσού.

6.1 ΕΙΔΟΣ - ΣΤΟΧΟΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Μετά από τις αναγκαίες εργασίες, της εξασφάλισης της στατικής επάρκειας του μνημείου και την διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου ο στόχος της εκτέλεσης της επιρρύθμισης είναι πλέον η ολοκλήρωση των εργασιών, με την σύντηξη και αποκατάσταση των τοιχογραφικών διακοσμών.

Είναι γνωστό ότι ο τοιχογραφικός διακόσμος και ναυό είναι μέρος ενός συνολικού συνόλου με το οποίο βρίσκεται σε αμοιβαία σχέση αρμονία και συνοχή και με το οποίο έχει συνθέσει την διατήρηση του μνημείου στο χρόνο. Κατ' επέκταση και οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφικών είναι ένας παράλληλος δρόμος με τις εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης του μνημείου.

Κατά τον έλεγχο των εργασιών στην εξασφάλιση μέχρι προηγουμένως από την 3^η Ε.Ε.Α σε εφαρμογή στοιχείων ειδικά των τοιχογραφικών όπως στη νότια κλιμακιά του ναού και στην αποκατάσταση αρχιτεκτονικών στοιχείων με υδατοβασή κενία (τοίχιστρο).

Από τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου εξασφαλίζεται εν μέρει η απομόνωση των έργων του ναού από το περιβάλλον του μνημείου και η απομόνωση των έργων της υφιστάμενης του ναού και του ναού.

Αυτό που απομένει πλέον, και μετά το αποκατάσταση της άσκησης, ενσωμάτωση των έργων της υφιστάμενης είναι η ολοκλήρωση των εργασιών στο αποκατάσταση των έργων να εξασφαλιστούν οριστικά οι ελαφρές περιβαλλοντικές συνθήκες και η απομόνωση της υφιστάμενης από το ναό.

Τελειώνει κομμάτι της αποκατάστασης είναι η ολοκλήρωση της άσκησης του ναού. Εφαρμόζοντας όλα τα κατάλληλα έργα του ναού. Επί της 3^{ης} Ε.Ε.Α στο πλαίσιο ενός έργου συντήρησης και αποκατάστασης των έργων του ναού. Είναι μέρος από τις εργασίες, είναι. Την και η ολοκλήρωση και των έργων αυτών είναι σημαντικό ότι και κατά την διάρκεια των εργασιών αλλά κυρίως μετά το τέλος είναι η ολοκλήρωση των περιβαλλοντικών συνθηκών πρέπει να είναι οριστικά και να μην υπάρχουν εργασίες αποκατάστασης και έργων.

6. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

6.1. ΕΙΔΟΣ – ΣΤΟΧΟΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Μετά από τις αναστηλωτικές επεμβάσεις, την εξασφάλιση της στατικής επάρκειας του μνημείου και την διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου ο στόχος της εκκλησιαστικής επιτροπής είναι πλέον η ολοκλήρωση των εργασιών, με την συντήρηση και αποκατάσταση του ζωγραφικού διακόσμου.

Είναι γνωστό ότι ο ζωγραφικός διάκοσμος του ναού είναι μέρος ενός ευρύτερου συνόλου με το οποίο βρίσκεται σε αδιατάρακτη αρμονία και συνοχή και με το οποίο έχει συνδέσει την διατήρηση του μέσα στο χρόνο. Κατ' επέκταση και οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών είναι ένας παράλληλος δρόμος με τις εργασίες αναστήλωσης και ανάδειξης του μνημείου.

Κατά την διάρκεια των εργασιών αυτών ελήφθησαν μέτρα προστασίας από την 8^η Ε.Β.Α σε ορισμένα ετοιμόρροπα τμήματα των τοιχογραφιών όπως στη νότια πλευρά του νάρθηκα όπου τοποθετήθηκε προστατευτικός οπλισμός με υφασμάτινη ταινία (τουλπάνι).

Από τη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου εξασφαλίστηκε εν μέρη η απομάκρυνση των πηγών του νερού από το περιβάλλον του μνημείου και η απομάκρυνση ενός μέρους της υγρασίας του εσωτερικού των τοίχων.

Αυτό που απομένει πλέον, και μετά τα αποτελέσματα της έρευνας εντοπισμού των πηγών της υγρασίας είναι η υλοποίηση των προτάσεων που ακολουθούν έτσι ώστε να εξασφαλιστούν οριστικά οι σταθερές περιβαλλοντικές συνθήκες και η απομάκρυνση της υγρασίας από το ναό.

Τελευταίο κομμάτι της προσπάθειας είναι η ανάδειξη όχι μόνον του εντοίχιου ζωγραφικού αλλά και των κινητών έργων του ναού. Ήδη η 8^η Ε.Β.Α στο πλαίσιο αυτό έχει συντηρήσει και παρουσιάσει στον νάρθηκα του ναού ένα μέρος από τις φορητές εικόνες. Για την καλή διατήρηση και των έργων αυτών είναι αυτονόητο ότι και κατά την διάρκεια των επεμβάσεων αλλά κυρίως μετά το πέρας αυτών η παρακολούθηση των περιβαλλοντικών συνθηκών πρέπει να είναι συνεχείς έτσι ώστε να εντοπιστούν έγκαιρα οποιεσδήποτε μεταβολές συμβούν πριν δημιουργήσουν νέα προβλήματα.

6.2. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Για την πρόοδο των εργασιών από εδώ και στο εξής προτείνεται ένα πρόγραμμα που θα αναπτύσσεται σε δύο φάσεις.

Η πρώτη που θα είναι σωστικού – προστατευτικού χαρακτήρα θα περιλαμβάνει:

- Ξεκαθάρισμα των ορίων από παλιά σοβατίσματα για την τοποθέτηση ταινιών αντιστήριξης
- Αφαίρεση των ακραίων τμημάτων του ταβανιού που έχουν καλύψει το πάνω τμήμα των τοιχογραφιών ώστε να αποκαλυφθούν τα πραγματικά όρια των τοιχογραφιών.
- Περιορισμένες επεμβάσεις στερέωσης.

Η δεύτερη φάση που θα ξεκινήσει μετά την ολοκλήρωση της πρώτης σε όλη την έκταση των τοιχογραφιών και θα περιλαμβάνει:

- Πλήρη στερέωση του υποστρώματος, αποκατάσταση της επαφής του με το υποστήριγμα.
- Στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας
- Καθαρισμό της ζωγραφικής επιφάνειας
- Τελική επεξεργασία των στεφανωμάτων, εφαρμογή νέων στοκαρισμάτων και αισθητική αποκατάσταση

6.2.1. Σωστικές επεμβάσεις

Αρχικά θα γίνει οπλισμός των περιοχών εξάρσεων με ταινίες υφάσματος (τουλπάνι). Για την επικόλληση των υφασμάτων θα χρησιμοποιηθεί Paraloid B72 σε διάλυση 15% σε ακετόνη και η εφαρμογή θα γίνει με πινέλο.

Στη συνέχεια θα απελευθερωθούν τα όρια της τοιχογραφίας από τα νεότερα τσιμεντοκονιάματα που έχουν χρησιμοποιηθεί για στοκαρίσματα. Η επέμβαση αυτή θα γίνει με μηχανικά μέσα και θα προχωρήσει μέχρι την πλήρη αποκάλυψη του υποστηρίγματος. Ανάλογα με την σταθερότητα και συνοχή που θα παρουσιάζουν, οι αποκαλυπτόμενες τομές των ορίων, θα πραγματοποιούνται εργασίες συγκράτησης. Το υλικό που θα χρησιμοποιηθεί για τη στερέωση θα είναι υδαρές υδραυλικό κονίαμα και θα εφαρμοστεί με εμποτισμό.

Το μείγμα θα περιέχει :

- 40 gr Chaux Blanche
- 100 ml απιονισμένο νερό
- 10 ml Primal AC- 532 και
- 2 gr γλυκονικό νάτριο

Με τα υλικά θα γίνουν και περιορισμένες επεμβάσεις στερέωσης του υποστρώματος σε περιοχές έντονων εξάρσεων, που έχουν επισημανθεί, και εμφανίζουν αυξημένη επικινδυνότητα για κατάρρευση.

Μετά την αποκάλυψη και τον καθαρισμό των ορίων θα κατασκευαστούν ταινίες αντιστήριξης (στεφανώματα) με κονίαμα ώστε να εξασφαλιστεί η τοιχογραφία από κινδύνους αποσπάσεων, μέχρι την ολοκλήρωση των εργασιών. Για την εργασία αυτή θα χρησιμοποιηθεί κοσκινισμένη άμμος ποταμού και παλιός ασβέστης σε αναλογία όγκων 5:2. Η επιθυμητή τελική απόχρωση θα δοθεί με προσθήκη κεραμιδόσκονης. Με το ίδιο κονίαμα θα γίνουν και τα εσωτερικά στοκαρίσματα.

6.2.2. Ολοκλήρωση εργασιών

Οι εργασίες θα ξεκινήσουν από τη στερέωση του υποστρώματος.

Οι εργασίες στερέωσης έχουν στόχο την αποκατάσταση, καταρχήν, της συνοχής των υλικών του πρώτου και της δεύτερου στρώματος του υποστρώματος και τελικά την οριστική στερέωση του υποστρώματος στο υποστήριγμα.

Η εργασία θα γίνουν με ενέματα υδραυλικής κονίας Chaux Blanche και άσκησης πίεσης όπου χρειαστεί. Σε επιλεγμένα σημεία στις ρωγμές και στις απώλειες, θα ανοιχτούν είσοδοι ώστε να διοχετευθεί το ενέσιμο υλικό στερέωσης. Από τις εισόδους αυτές θα γίνουν αρχικά εμποτισμοί με απιονισμένο νερό που θα περιέχει 15% αιθυλική αλκοόλη για διευκόλυνση της διεισδυτικότητας. Στη συνέχεια θα εφαρμόζεται το ένεμα σε αναλογία υλικού:

- 100 gr Chaux Blanche
- 100 ml απιονισμένο νερό
- 10 ml Primal AC- 532 και
- 2 gr γλυκονικό νάτριο

Αρχικά το μείγμα θα εφαρμόζεται υδαρές και σταδιακά με την πρόοδο των εργασιών, η συγκέντρωση του Chaux Blanche θα αυξάνεται μέχρι την προαναφερόμενη. Όπου οι αποστάσεις υποστρώματος – υποστηρίγματος είναι μεγάλες και πρέπει να γεμιστούν κενά, θα προστίθεται λεπτοκοσκινισμένη μαρμαρόσκονη προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί η μείωση του όγκου και συνεπώς η ρηγμάτωση του

ενέσιμου υλικού κατά τη στερεοποίηση του. Στις περιοχές εξάρσεων θα γίνεται έλεγχος για τη δυνατότητα επαναφοράς και όπου κρίνεται σκόπιμη και δυνατή θα εφαρμόζεται πίεση με κατάλληλα επίπεδα και από σταθερά σημεία.

Στη συνέχεια θα αφαιρεθούν οι οπλισμοί με ακετόνη. Αμέσως μετά θα γίνουν επεμβάσεις καθαρισμού της ζωγραφικής επιφάνειας των τοιχογραφιών.

Για την σύνταξη μιας αξιόπιστης πρότασης, όσον αφορά τις εργασίες καθαρισμού, έγιναν δοκιμές σε επιλεγμένα σημεία που βρίσκονται στις παρακάτω περιοχές:

Μέτωπο κεντρικής κόγχης Ιερού (φωτ.59).

Νότιο μέτωπο τοξοστοιχίας (φωτ. 60).

Ανατολικός τοίχος Πρόθεσης (φωτ.61).

Δυτικός πεσσός τοξοστοιχίας (φωτ.62).

Βόρειος τοίχος κυρίως ναού (φωτ.63).

Νότιος τοίχος κυρίως ναού (φωτ.64)

Κατά την διάρκεια των δοκιμών έγιναν οι εξής διαπιστώσεις:

α) Για την αφαίρεση των ατμοσφαιρικών ρύπων χρησιμοποιήθηκε μαλακή βούρτσα (πινέλο) και επιθέματα από Ιαπωνικό χαρτί διαβρεγμένο με απιονισμένο νερό.

β) Για την αφαίρεση των λιπαρών επικαθίσεων χρησιμοποιήθηκε ήπιο διάλυμα αμμωνίας 2% σε απιονισμένο νερό. Το διάλυμα αυτό εφαρμόστηκε στην επιφάνεια με επιθέματα ιαπωνικού χαρτιού χωρίς τριβή. Η μέθοδος αυτή είναι ήπια και χρησιμοποιήθηκε επειδή παράλληλα μας επιτρέπει τον έλεγχο στην αντοχή των χρωματικών στρωμάτων(Φωτ.59).

γ) Για την αφαίρεση των διαλυτών αλάτων, χρησιμοποιήθηκε πάστα δισσανθρακικού αμμωνίου. Η εργασία αυτή βρισκόταν κάτω από διαρκή παρακολούθηση και τον έλεγχο της ανθεκτικότητας των χρωμάτων. Η σύσταση της πάστας καθαρισμού ήταν:

1000ml Απιονισμένο νερό

60 gr Καρβοξυμεθυλοκυτταρίνης

60 gr Δισσανθρακικό Αμμώνιο

30 gr Δισσανθρακικό Νάτριο

15 gr Desogen

Η εφαρμογή δεν έγινε σε άμεση επαφή με τη ζωγραφική επιφάνεια, αλλά με ενδιάμεσο προστατευτικό φύλλο ιαπωνικού χαρτιού, το οποίο εμποδίζει την διείσδυση των υλικών σε βάθος και περιορίζει την δράση στην επιφάνεια (Φωτ. 60, 63, 64).

Ο χρόνος εφαρμογής ποίκιλε ανάλογα με την μορφή απόθεσης των διαλυτών αλάτων. Στο δείγμα (φωτ.64) όπου τα άλατα ήταν επιφανειακά με μορφή λευκού πέπλου, χρειάστηκαν περίπου 45 λεπτά εφαρμογής. Στο δείγμα (φωτ.63) που τα υδατοδιαλυτά άλατα έχουν την μορφή λεπτής κρούστας, χρειάστηκε περισσότερος χρόνος εφαρμογής και μηχανική υποβοήθηση.

δ) Για την αφαίρεση των ασβεστοχρισμάτων, λήφθηκε υπόψη η αντοχή του ζωγραφικού στρώματος, πάνω στο οποίο έχουν εφαρμοστεί καθώς και το πάχος του στρώματος των επικαλύψεων.

Στο δείγμα (φωτ.62) έγινε καθαρισμός εξολοκλήρου με μηχανικό τρόπο. Στο δείγμα (φωτ.61) όπου το πάχος των ασβεστοχρισμάτων ήταν μεγάλο και η ζωγραφική επιφάνεια ιδιαίτερα ευαίσθητη, η αφαίρεση του μεγαλύτερου πάχους έγινε με μηχανικό τρόπο. Η λεπτή επιδερμίδα που απέμεινε αφαιρέθηκε στην συνέχεια με πάστα δισσανθρακικής αμωνίας.

Οι εργασίες καθαρισμού, συνολικά, θα γίνουν αξιοποιώντας τα συμπεράσματα των δοκιμών

Η αποτελεσματικότητα στην αφαίρεση των διαλυτών αλάτων θα ελέγχεται με αγωγιμόμετρο.

Η στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας θα γίνει σε περιοχές απολεπίσεων που συνοδεύονται και από σαθροποίηση του επιφανειακού στρώματος κονιάματος, καθώς και σε περιοχές που εμφανίζουν αποφλοιώσεις των ανωτέρων χρωματικών στρωμάτων. Τέτοιες περιοχές σημειώνονται σαφώς στα σχέδια παθολογίας. Για την στερέωση θα χρησιμοποιηθεί Hydroground 750 σε διάλυμα αραίωσης 3% σε απιονισμένο νερό. Η επέμβαση θα επαναλαμβάνεται μέχρι να διαπιστωθούν τα επιτυχή αποτελέσματα της. Στις αποφλοιώσεις των ανωτέρων χρωματικών στρωμάτων θα ασκηθεί ελαφρά και σταδιακά πίεση, εφόσον είναι εφικτό, ώστε να επανασυνδεθούν με τα υποκείμενα χρωματικά στρώματα και το κονίαμα του υποστρώματος.

6.2.3. Αισθητική αποκατάσταση

Μετά την ολοκλήρωση των επεμβάσεων συντήρησης θα ακολουθήσουν εργασίες αισθητικής αποκατάστασης και ανάδειξης των τοιχογραφιών.

Θα γίνει τελική επανεξέταση και φινίρισμα των στεφανωμάτων και θα στοκαριστούν οι απώλειες υποστρώματος με νέο κονίαμα αποτελούμενο από παλιό ασβέστη και άμμο ποταμού.

Στα στοκαρίσματα η άμμος θα χρησιμοποιηθεί αρχικά ακοσκίνιστη και πλησιάζοντας προς την επιφάνεια κοσκινισμένη. Η τελική επιφάνεια των στοκαρισμάτων θα βρίσκεται ελάχιστα πιο πίσω από την ζωγραφική επιφάνεια και θα έχει υπόλευκο χρώμα.

Χρωματική επέμβαση θα γίνει επιλεκτικά και εφόσον κριθεί απαραίτητο στις περιοχές των φθορών. Θα χρησιμοποιηθούν υδατοχρώματα, ευδιάλυτα σε ήπιους διαλύτες. Στόχος της επέμβασης είναι η αισθητική εξισορρόπηση και προβολή της υπάρχουσας ζωγραφικής. Συνεπώς θα κυμανθεί γενικά σε συγγενείς και ανοικτότερους τόνους. Τελικό επιθυμητό αποτέλεσμα είναι η επέμβαση να μην παραπλανά και να αφήνει αβίαστα τον θεατή να καταλήγει στο συμπέρασμα της αισθητικής αποκατάστασης.

6.2.4. Προτάσεις παράπλευρων εργασιών

Πριν τις επεμβάσεις συντήρησης, ή και παράλληλα μ' αυτές, θα πρέπει να γίνουν εργασίες περιορισμένης εμβέλειας στο εσωτερικό, αλλά και στο εξωτερικό του κτιρίου που σκοπό θα έχουν αφενός την απομάκρυνση των αιτιών φθοράς που έχουν εντοπιστεί και αφετέρου να βελτιώσουν το μικροκλίμα του εσωτερικού του ναού.

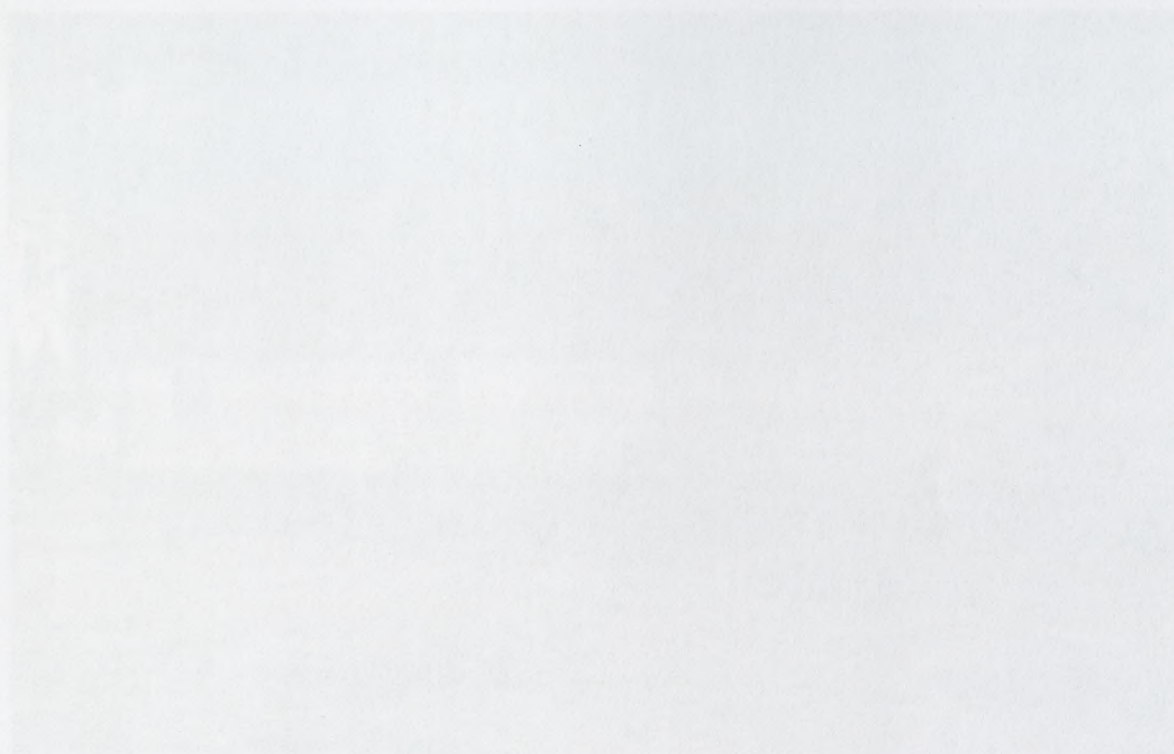
Τέτοιες είναι :

- Η ανακατασκευή των ξύλινων κατασκευών των φεγγιτών με διπλό στόχο: α) Την δυνατότητα ανοίγματός τους, ώστε να εξαερίζεται ο χώρος και την πρόκληση ρευμάτων αέρα ώστε να περιοριστεί το φαινόμενο της συμπύκνωσης. β) Όταν είναι κλειστά να απομονώνουν το χώρο, όσο είναι δυνατό, από το εξωτερικό περιβάλλον ώστε να μην επηρεάζεται άμεσα από τις κλιματολογικές αλλαγές.
- Αφαίρεση των ακραίων τμημάτων του νέου ταβανιού το οποίο έχει καλύψει το πάνω τμήμα των τοιχογραφιών ώστε να αποκαλυφθούν τα πραγματικά όρια των τοιχογραφιών.
- Αφαίρεση των σύγχρονων κακότεχνων στασιδιών (πιθανόν μελλοντικά να μπορούν να αντικατασταθούν με πιο διακριτική και καλαίσθητη κατασκευή) τα οποία καλύπτουν περιοχές του κάτω τμήματος των τοιχογραφιών.
- Εξωτερικά θα πρέπει τα νερά της στέγης από την υδρομάστευση να οδηγούνται μακριά από το μνημείο
- Επίσης θα πρέπει να απομακρυνθούν πρόσθετες κατασκευές οι οποίες γειτνιάζουν ή ακουμπούν στην τοιχοποιία του ναού.
- Τέλος θα πρέπει να επανεξεταστεί η σκοπιμότητα διατήρησης του μεταγενέστερου εξωτερικού περιμετρικού εδωλίου.

7.1. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ

7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

7.1. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Φωτ. 1: Δομή του ναού
Φωτ. 2: Εσωτερική δομή

Φωτ. 1: Δυτική όψη του ναού.

Φωτ. 2: Νότια όψη του ναού.

Φωτ. 3: Ανατολική όψη του ναού.

Φωτ. 4: Βόρεια όψη του ναού.

Φωτ. 5, 6: Ανατολικός τοίχος Νάρθηκα.

Φωτ. 7: Νότιος τοίχος νάρθηκα

Φωτ. 8: Δυτική όψη πεσσού Νάρθηκα.

Φωτ. 9: Νότια όψη πεσσού Νάρθηκα.

Φωτ. 10: Ανατολική όψη πεσσού Νάρθηκα.

Φωτ. 11: Βόρεια όψη πεσσού Νάρθηκα.

Φωτ. 12, 13: Νότιος τοίχος κυρίως ναού.

Φωτ. 14, 15: Νότιος τοίχος κυρίως ναού.

Φωτ. 16: Νότιος τοίχος κυρίως ναού.

Φωτ. 17: Νότιος τοίχος κυρίως ναού.

Φωτ. 18: Νότιος τοίχος κυρίως ναού.

Φωτ. 19, 20: Δυτικός τοίχος νότιου κλίτους.

Φωτ. 21, 22: Δυτικός τοίχος βόρειου κλιτους.

Φωτ. 23: Η επιγραφή στο δυτικό τείχο του βόρειου κλίτους.

Φωτ. 24, 25: Βόρειος τοίχος κυρίως ναού.

Φωτ. 26, 27: Βόρειος τοίχος κυρίως ναού.

Φωτ. 28: Βόρειος τοίχος κυρίως ναού.

Φωτ. 29: Νότια άποψη της τοξοστοιχίας του κυρίως ναού.
Φωτ. 30: Βόρεια άποψη της τοξοστοιχίας του κυρίως ναού.

Φωτ. 31, 32: Λεπτομέρειες από τη νότια όψη της τοξοστοιχίας του κυρίως ναού.

Φωτ. 33, 34: Λεπτομέρειες από τη βόρεια όψη της τοξοστοιχίας του κυρίως ναού

Φωτ. 35, 36: Νότιος τοίχος Ιερού (Α' φάση)

Φωτ. 37: Ανατολικός τοίχος Ιερού Α' φάσης.
Φωτ. 38: Πλατυτέρα Α' φάσης.

Φωτ. 39: Κεντρική κόγχη Ιερού Α' φάσης.

Φωτ. 40: Κόγχη Προθέσεως Α' φάσης.

Φωτ. 41, 42: Ανατολικός τοίχος Ιερού Β' φάσης.

Φωτ. 43: Πρόθεση Β' φάσης.

Φωτ. 44: Βόρειος τοίχος Ιερού (Β' φάση).

Φωτ. 45: Βόρειος τοίχος Ιερού (Β' φάση).

Φωτ. 46: Λεπτομέρεια από το νότιο τοίχο (Α' φάση). Διακρίνεται το έγχρωμο προσχέδιο.

Φωτ. 47: Λεπτομέρεια από το βόρειο τοίχο (Β' φάση). Διακρίνεται το εγγράκτο προσχέδιο.

Φωτ. 48: Περιοχή Β' φάσης. Διακρίνεται το εγχάρακτο προσχέδιο.

Φωτ. 49: Λεπτομέρεια Β' φάσης. Διακρίνεται το ανάφλυφο πλάσιμο φωτοστεφάνου.
Φωτ. 50: Η επιγραφή στη δεύτερη από δυτικά κολώνα της τοξοστοιχίας.

Φωτ. 51: Λεπτομέρεια από το νότιο τοίχο όπου φαίνεται η καταστροφή μέρους του ζωγραφικού διακόσμου για την κατασκευή φεγγίτη.

Φωτ. 52: Λεπτομέρεια από τη νότια όψη της τοξοστοιχίας. Η νέα ψευδοροφή καλύπτει το ανώτερο τμήμα των τοιχογραφιών.

Φωτ. 53, 54: Νεότερες επεμβάσεις με τσιμεντοκονιάματα.

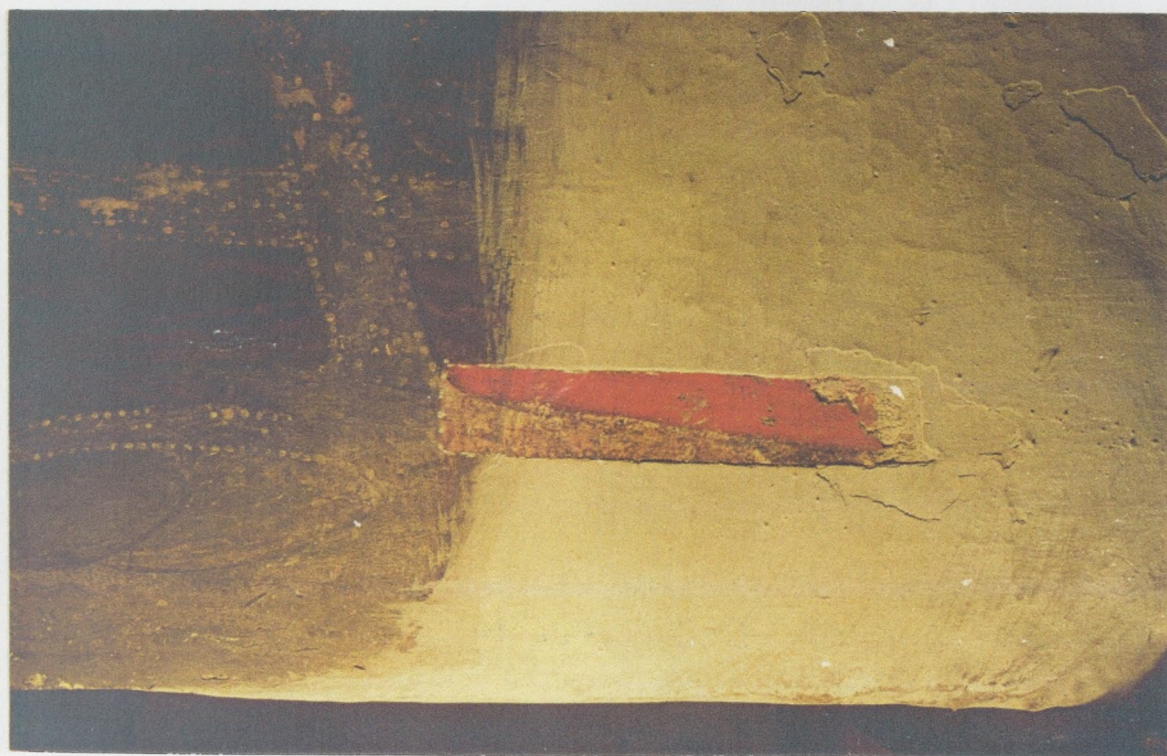
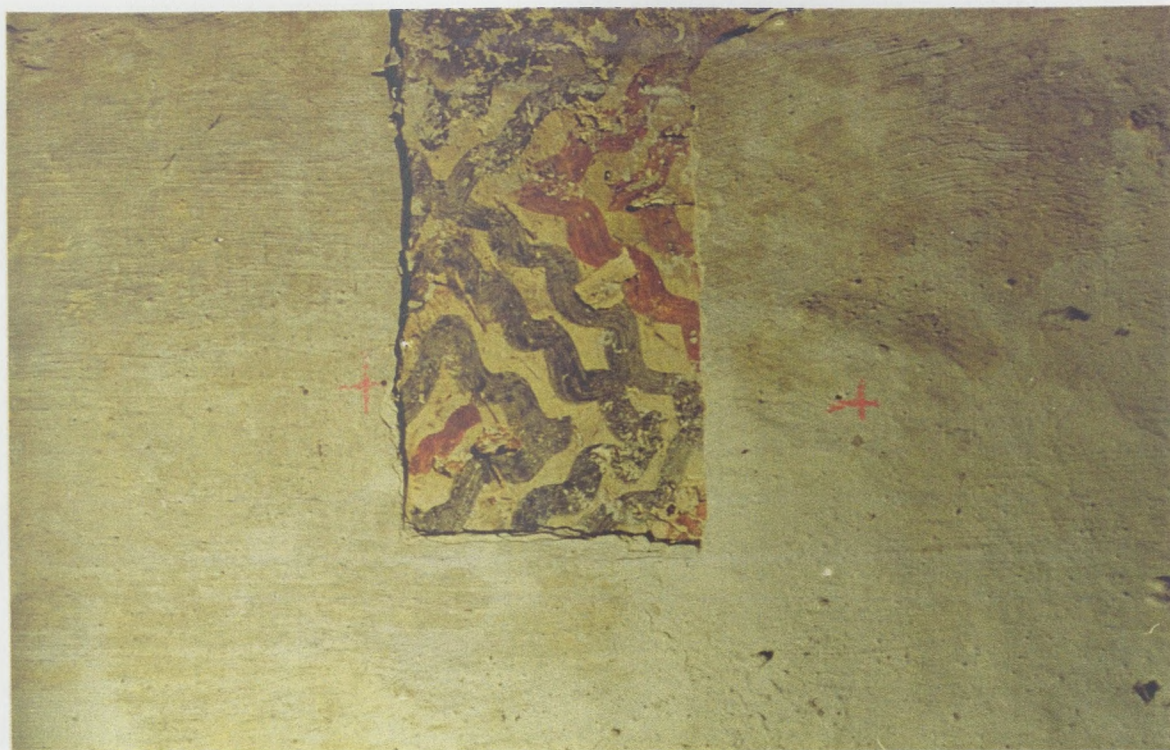
Φωτ. 55, 56: Λεπτομέρειες της δράσης των αλάτων.

Φωτ. 57: Λεπτομέρεια της στρωματογραφίας της Α' φάσης.
Φωτ. 58: Λεπτομέρεια της στρωματογραφίας της Β' φάσης.

Φωτ. 59, 60: Δοκιμές καθαρισμού.

Φωτ. 61, 62: Δοκιμές καθαρισμού.

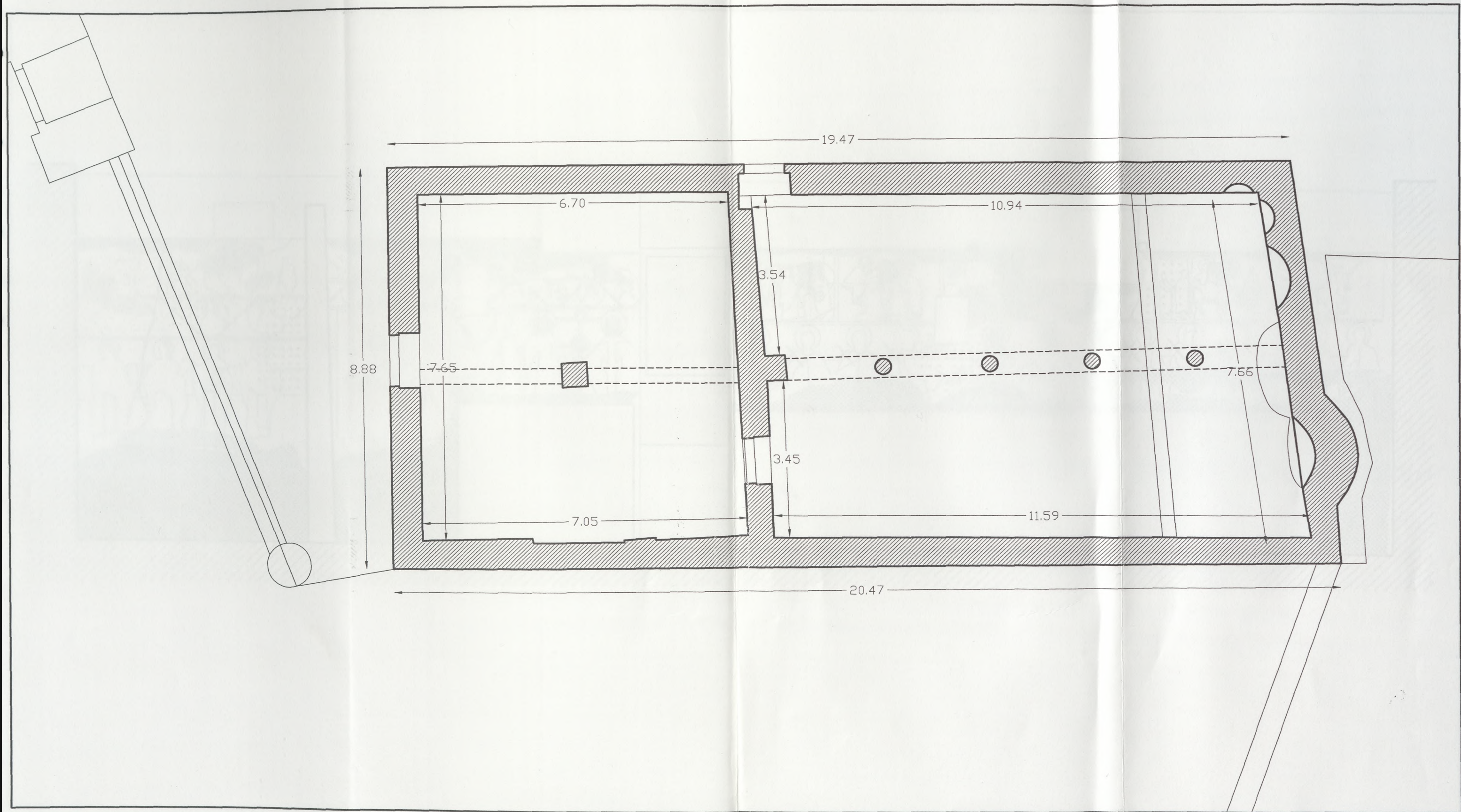

Φωτ. 63, 64: Δοκιμές καθαρισμού.

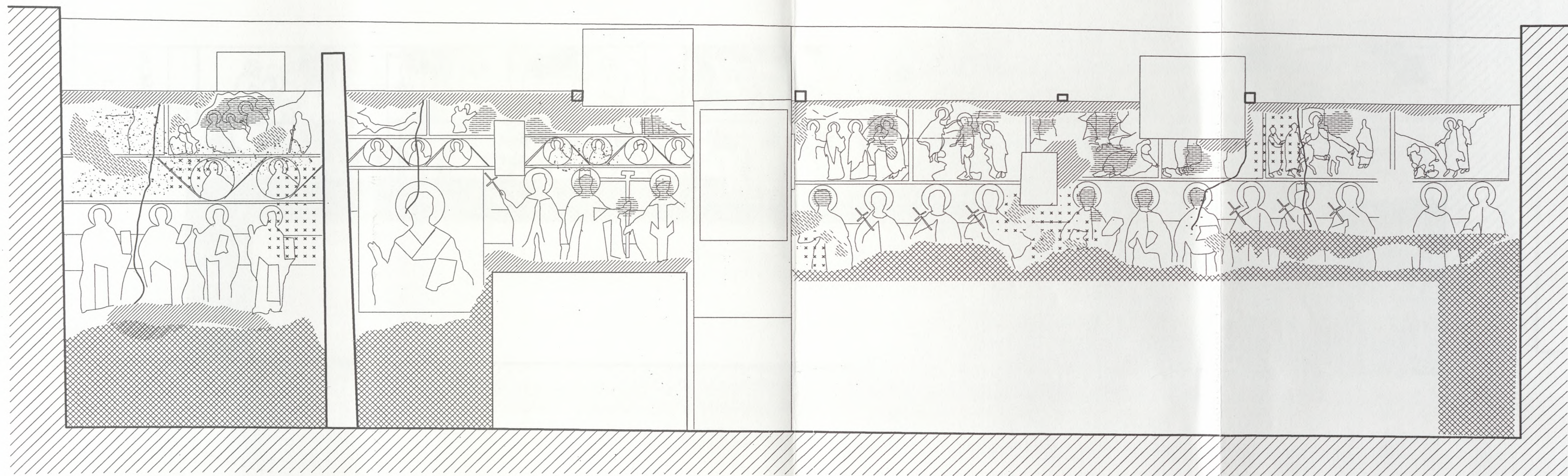

Φωτ. 65, 66: Λεπτομέρειες από το νότιο τοίχο του Ιερού. Διακρίνονται τα επάλληλα ζωγραφικά στρώματα.

7.2. ΣΧΕΔΙΑ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ ΚΑΤΟΥΨΗ ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ 1 ΙΟΥΝΙΟΣ 2005	
---	--	--	--

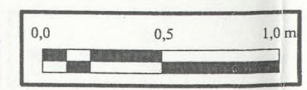

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

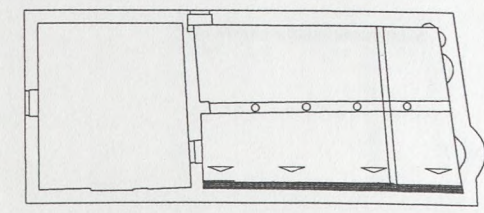

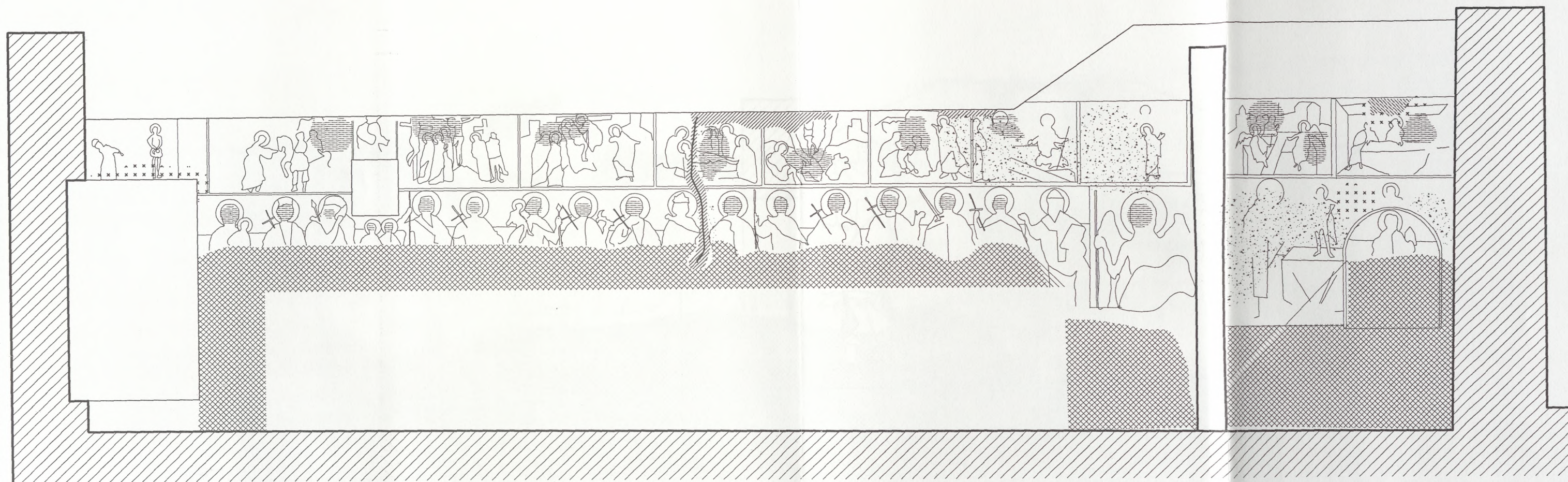
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

2

	Αποκολλήσεις intonaco	Εντονες επιφανειακές απολεπίσεις	
	Αποκολλήσεις arricio-intonaco	Ραγμές	
	Ασβεστόματα	Νεότερα κονιάματα	
	Αποκόλληση υποστρώματος	Κρυσταλλοποιημένα άλατα	

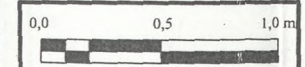

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

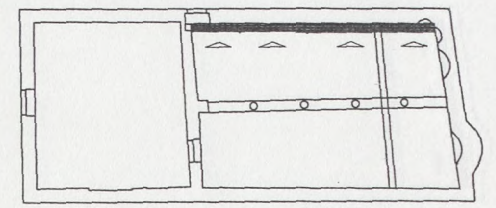

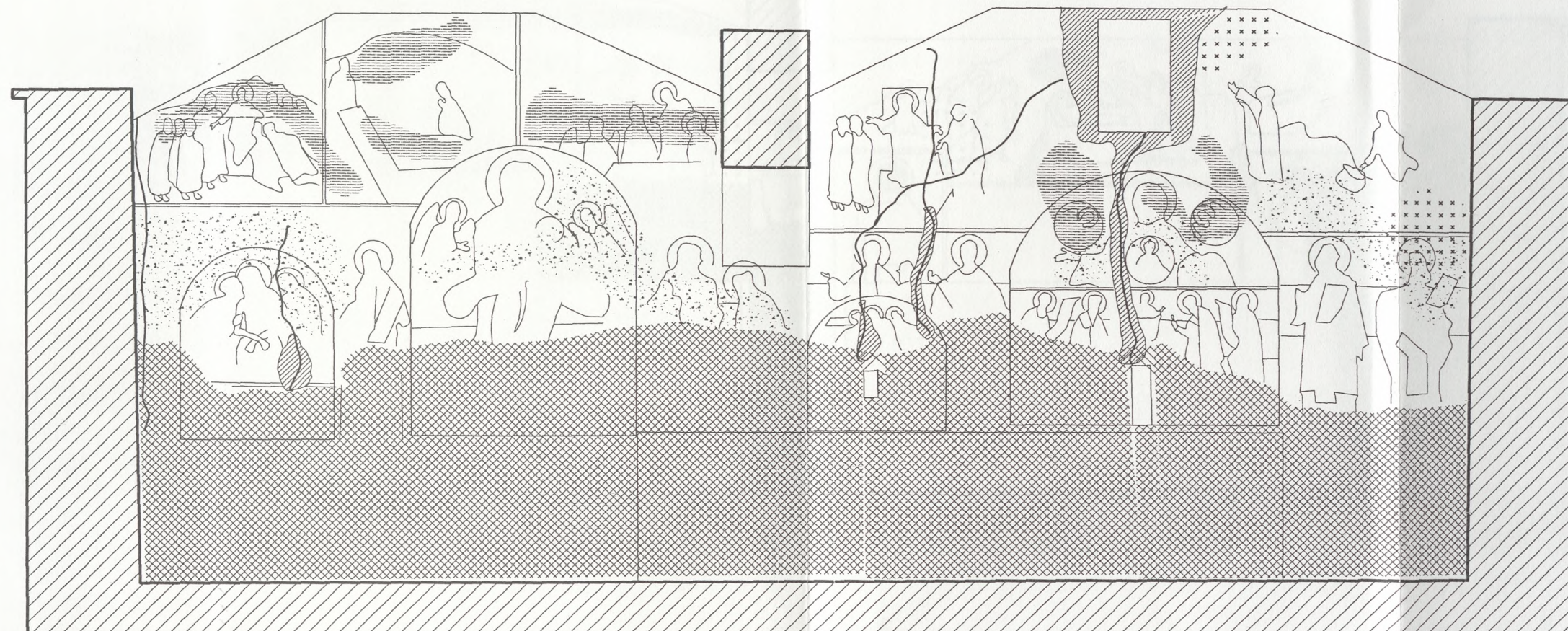
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

3

	Αποκολλήσεις intonaco		Εντονες επιφανειακές απολεπίσεις
	Αποκολλήσεις arricio-intonaco		Ραγμές
	Ασβεστώματα		Νεότερα κονιάματα
	Αποκόλληση υποστρώματος		Κρυσταλλοποιημένα άλατα

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΙΕΡΟΥ

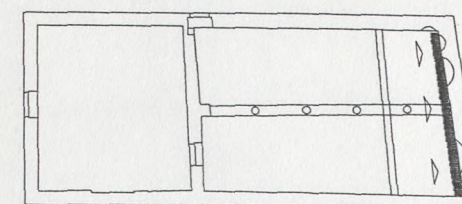
0,0 0,5 1,0 m

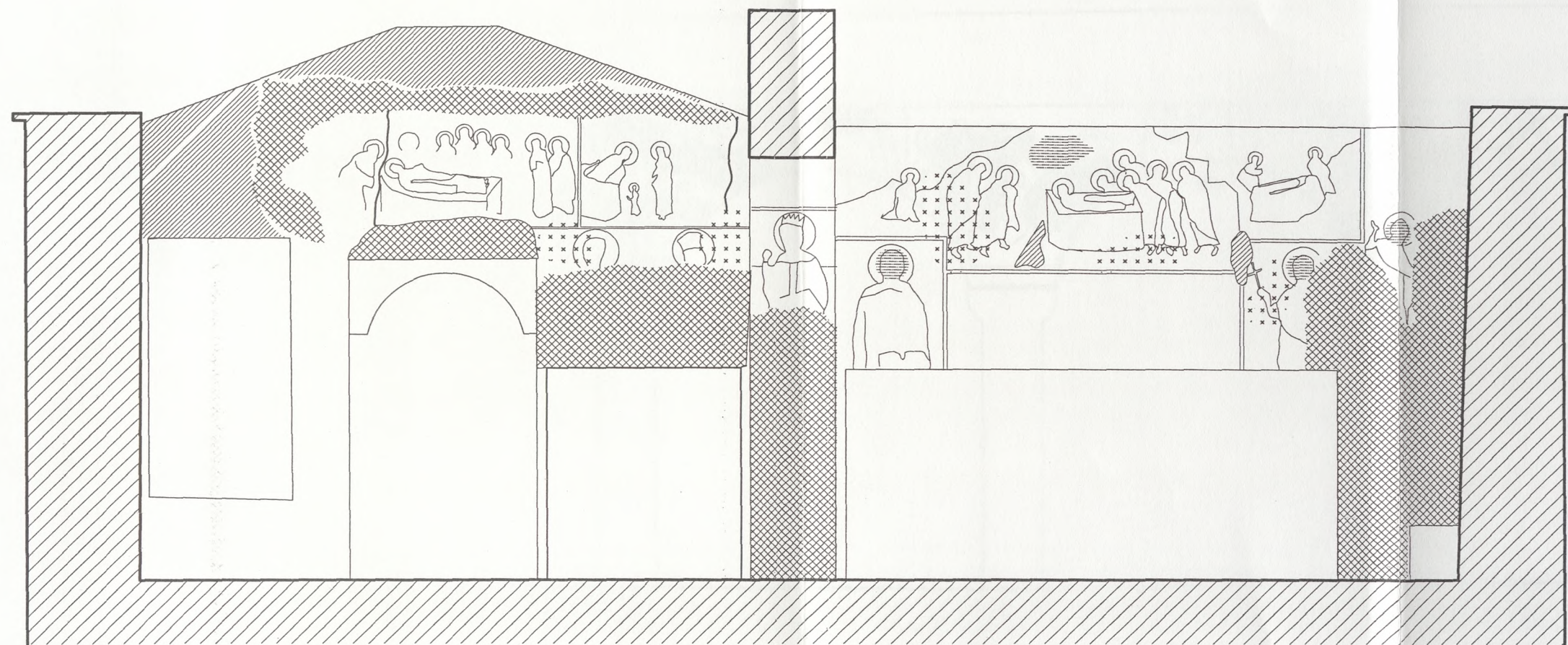
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

4

	Αποκόλλησης intonaco	Εντονες επιφανειακές απολεπίσεις	
	Αποκόλλησης arriccio-intonaco	Ρωγμές	
	Ασβεστόματα	Νεότερα κονιάματα	
	Αποκόλληση υποστρώματος	Κρυσταλλοποιημένα άλατα	

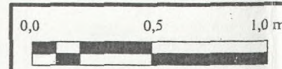

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΥ

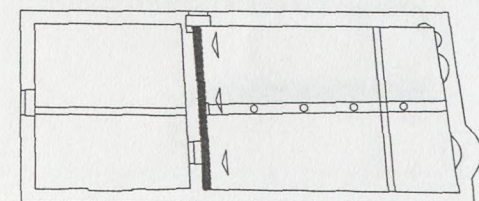

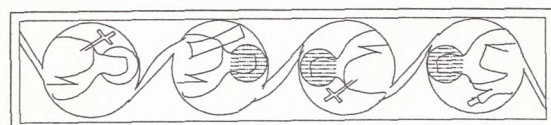
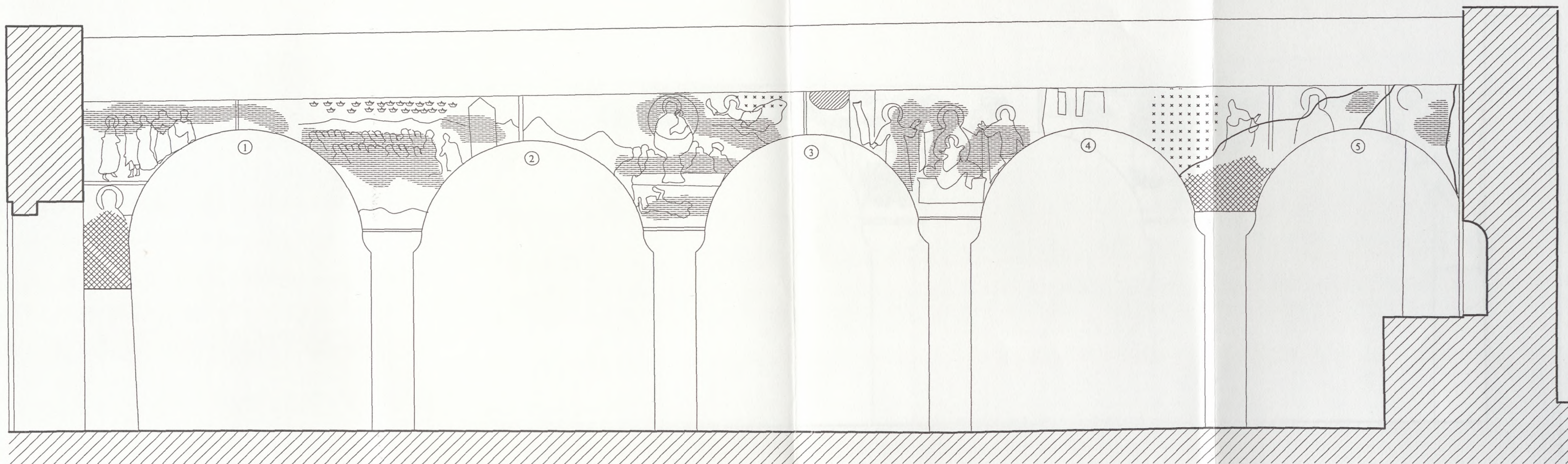
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

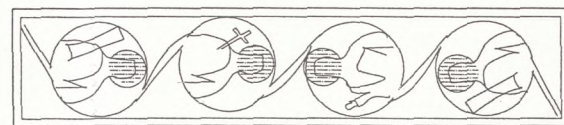
5

	Αποκολλήσεις intonaco	Εντονες επιφανειακές απολεπίσεις	
	Αποκολλήσεις arricio-intonaco	Ρωγμές	
	Ασβεστόματα	Νεότερα κονιάματα	
	Αποκόλληση υποστρώματος	Κρυσταλλοποιημένα άλατα	

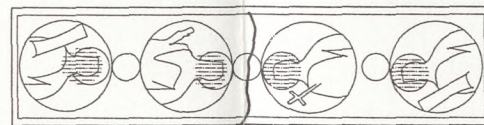

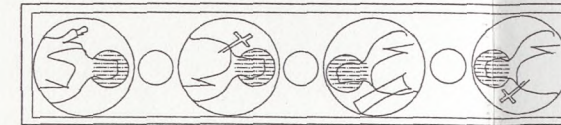
①

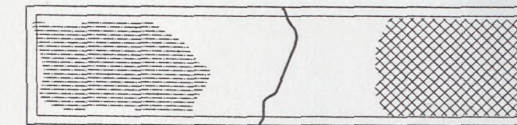
②

③

④

⑤

ΑΝΑΠΤΥΓΜΑΤΑ ΕΣΩΡΑΧΙΩΝ ΤΟΞΟΣΤΟΙΧΙΑΣ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ ΤΟΞΟΣΤΟΙΧΙΑΣ

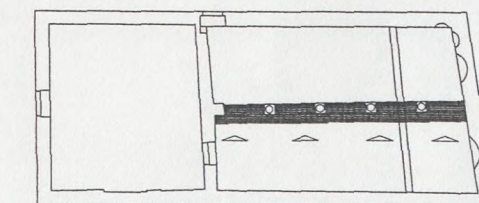
0,0 0,5 1,0 m

ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

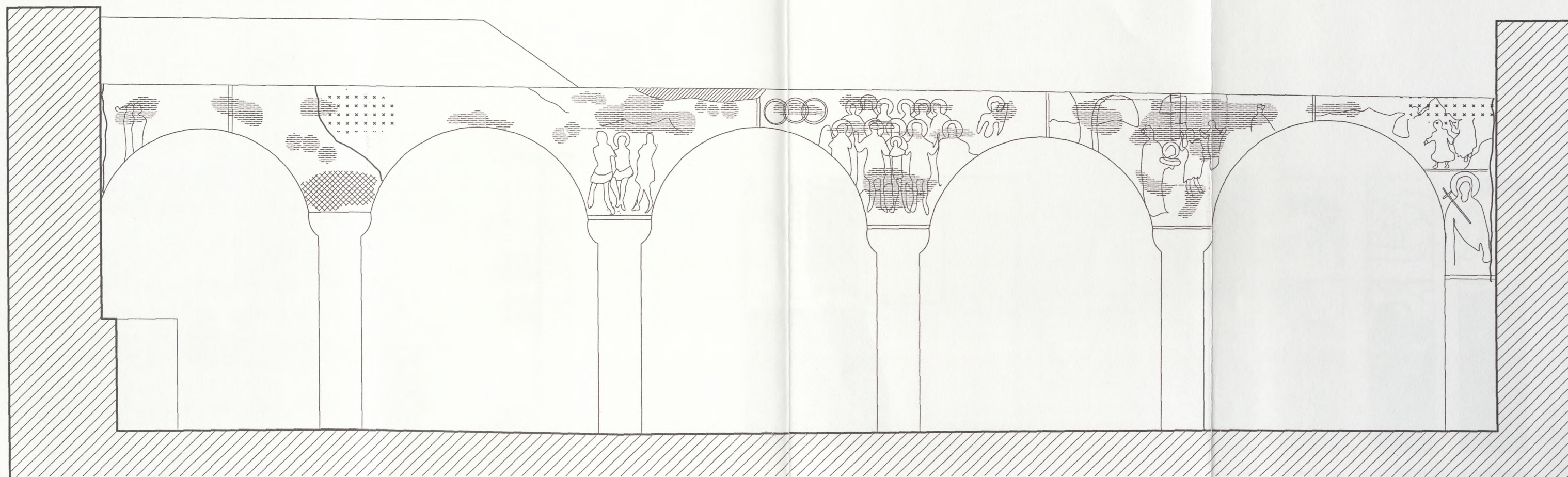
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

6

Αποκολλήσεις intonaco Εντονες επιφανειακές απολεπίσεις
Αποκολλήσεις arricio-intonaco Ραγμές
Ασβεστώματα Νεότερα κονιάματα
Αποκόλληση υποστρώματος Κρυσταλλοποιημένα άλατα

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΒΟΡΕΙΑ ΟΨΗ ΤΟΞΟΣΤΟΙΧΙΑΣ

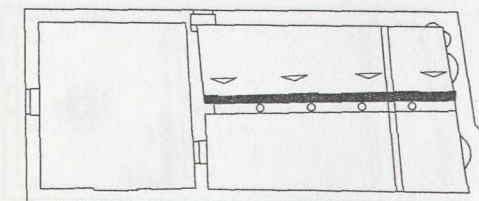
0,0 0,5 1,0 m

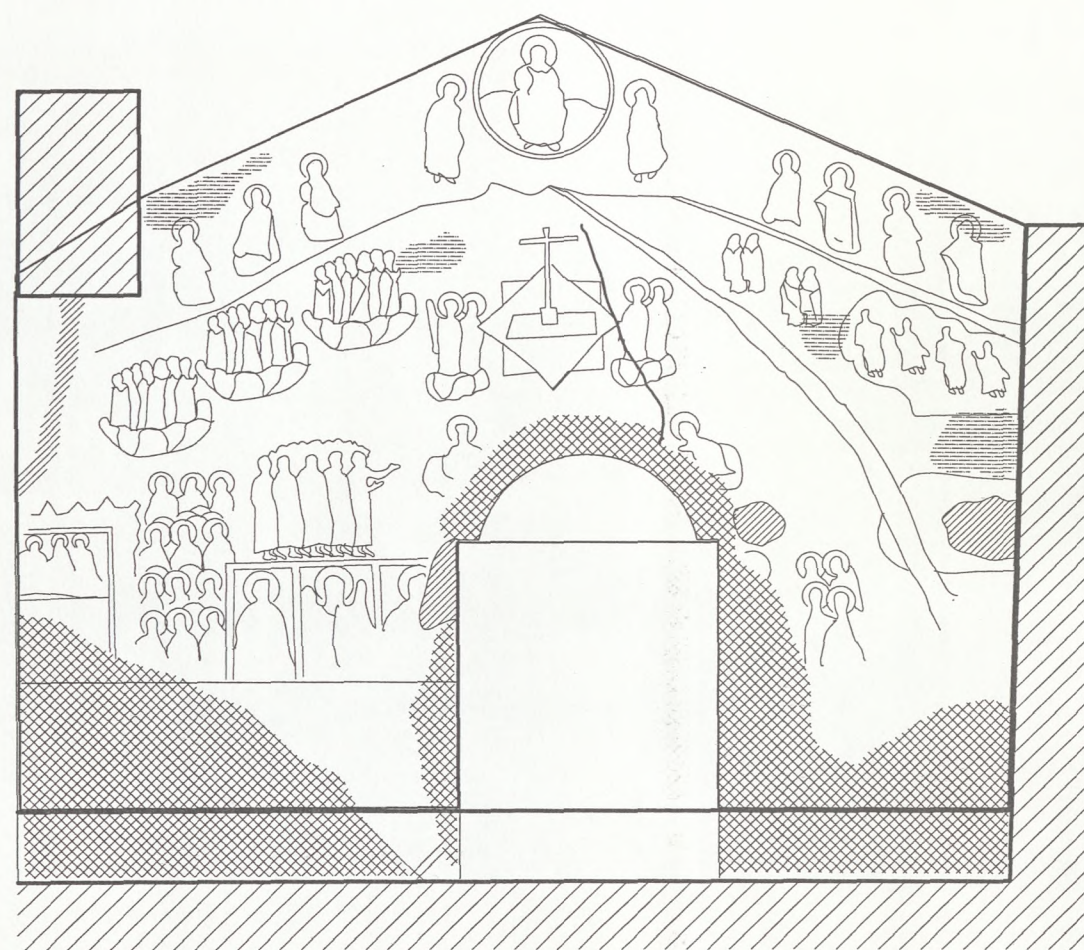
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

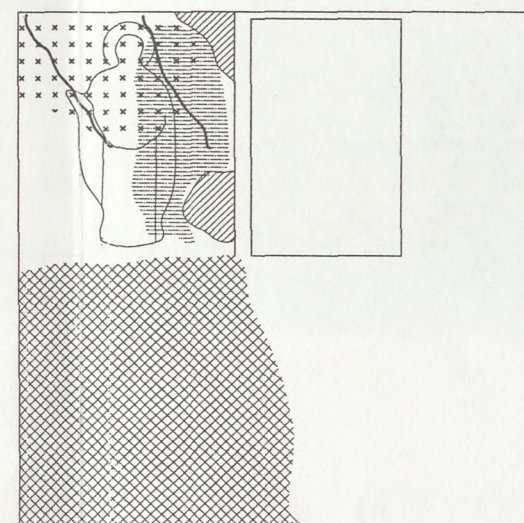
7

	Αποκολλήσεις intonaco		Εντονες επιφανειακές απολεπίσεις
	Αποκολλήσεις arriccio-intonaco		Ραγμές
	Ασβεστόματα		Νεότερα κονιάματα
	Αποκόλληση υποστρώματος		Κρυσταλλοποιημένα άλατα

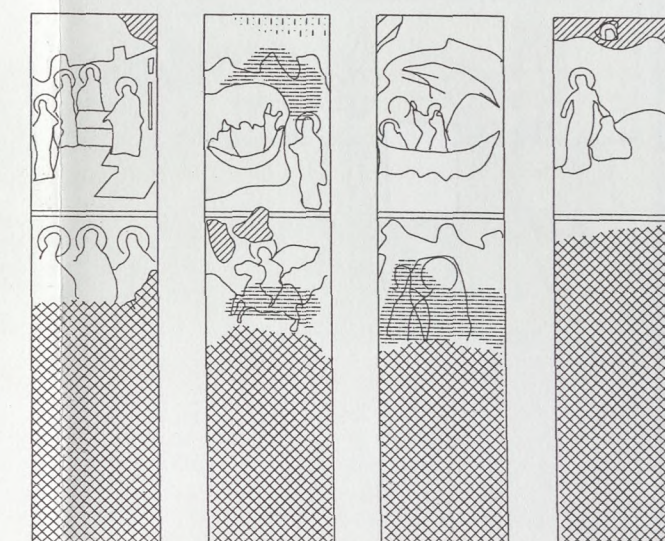

ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΝΟΤΙΑ ΠΛΕΥΡΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

ΑΝΑΠΤΥΓΜΑ ΠΕΣΣΟΥ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΦΘΟΡΩΝ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΝΑΡΘΗΚΑΣ

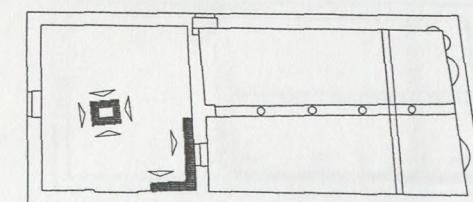
0,0 0,5 1,0 m

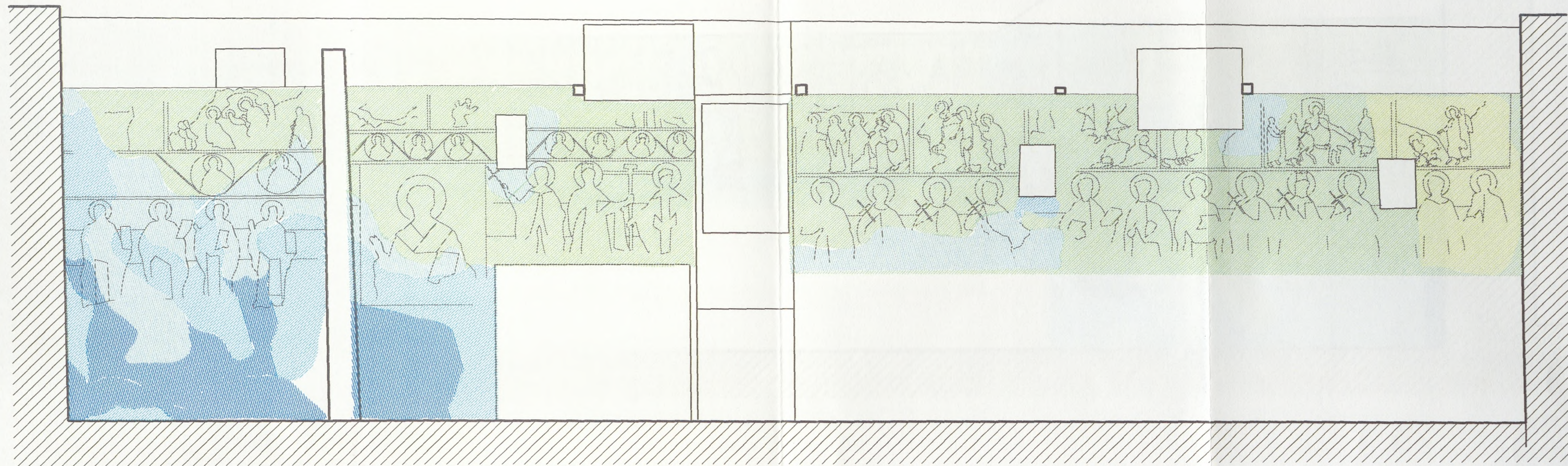
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

8

Αποκόλλησης intonaco Εντονες επιφανειακές απολεπίσεις
Αποκόλλησης arriccio-intonaco Ραγμές
Ασβεστόματα Νεότερα κονιάματα
Αποκόλληση υποστρώματος Κρυσταλλοποιημένα άλατα

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

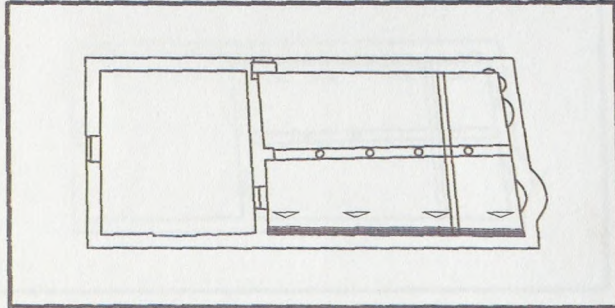
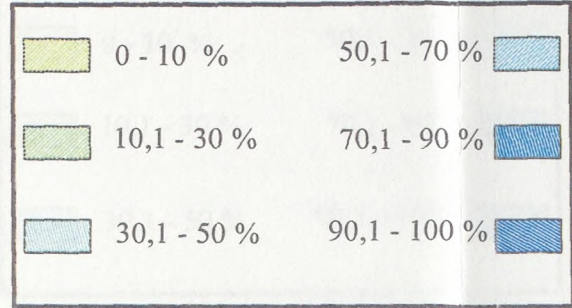
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΥΓΡΑΣΙΑΣ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

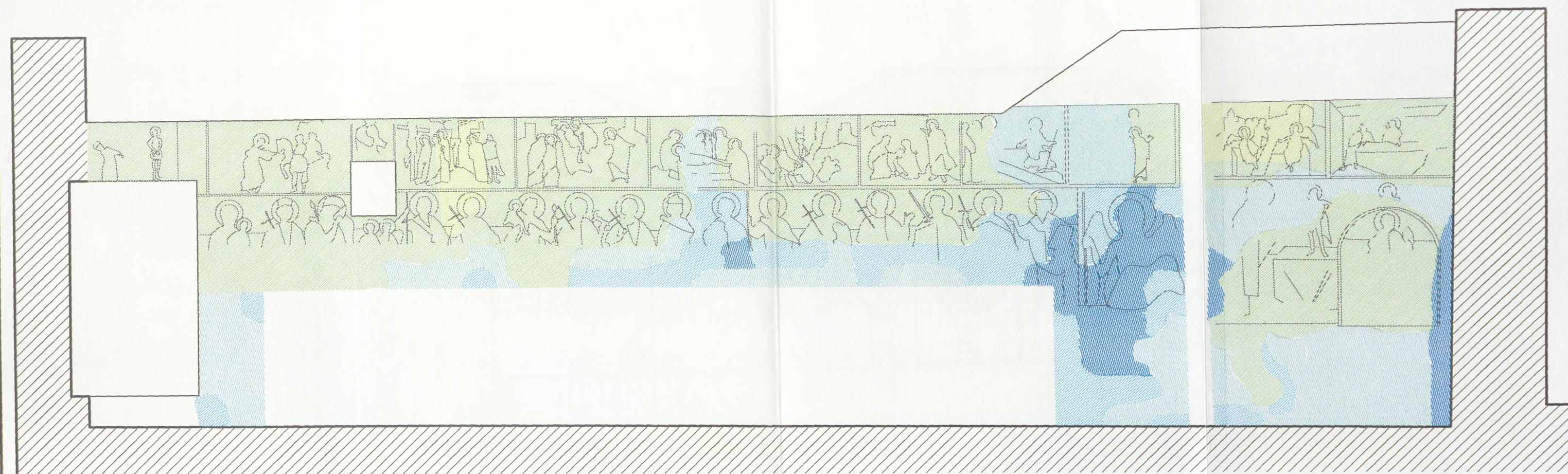
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
Y1

ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΥΓΡΑΣΙΑΣ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

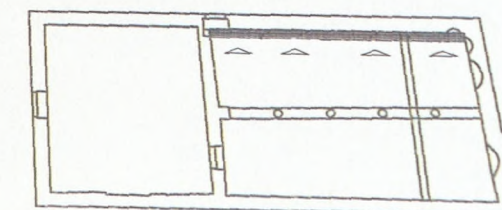
0,0 0,5 1,0 m

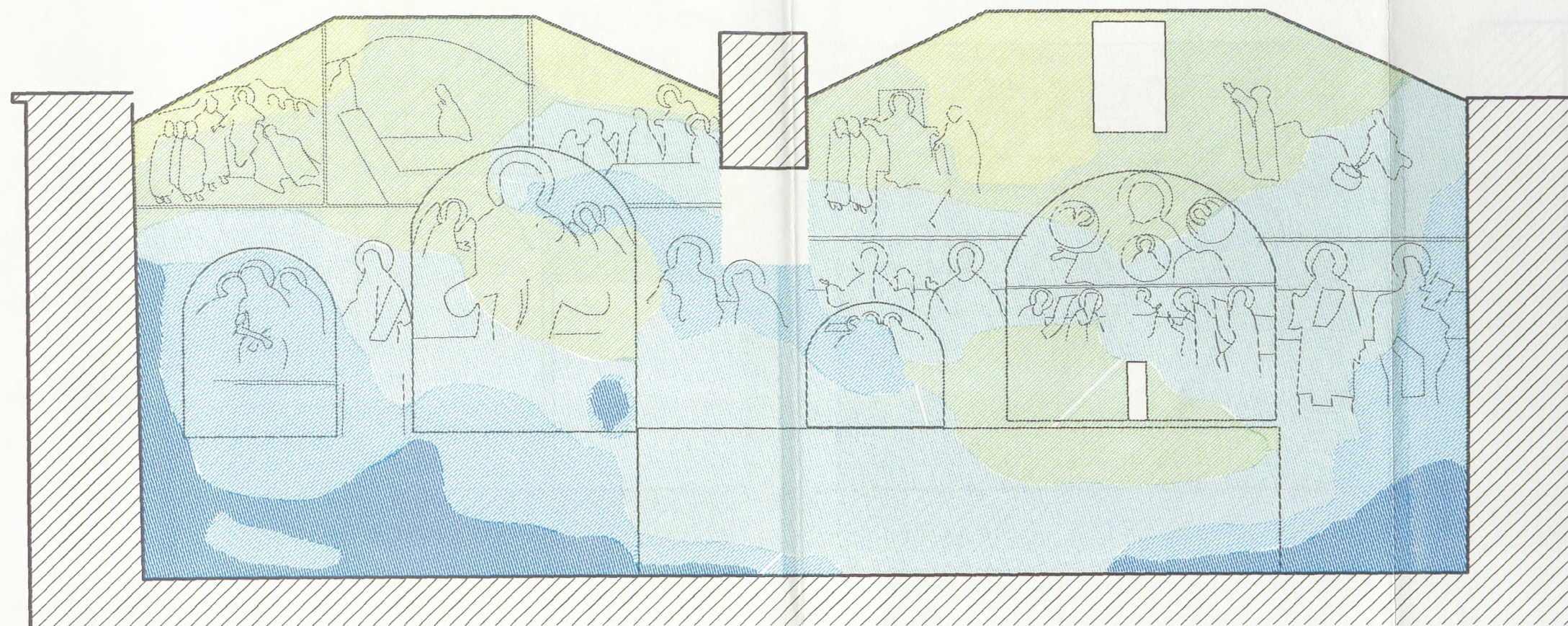
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

Y2

0 - 10 %	50,1 - 70 %
10,1 - 30 %	70,1 - 90 %
30,1 - 50 %	90,1 - 100 %

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΥΓΡΑΣΙΑΣ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

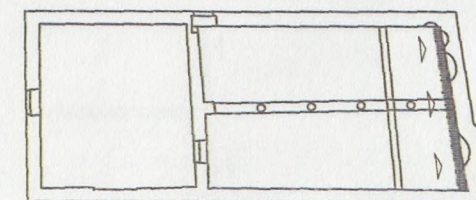
ΠΛΑΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΙΕΡΟΥ

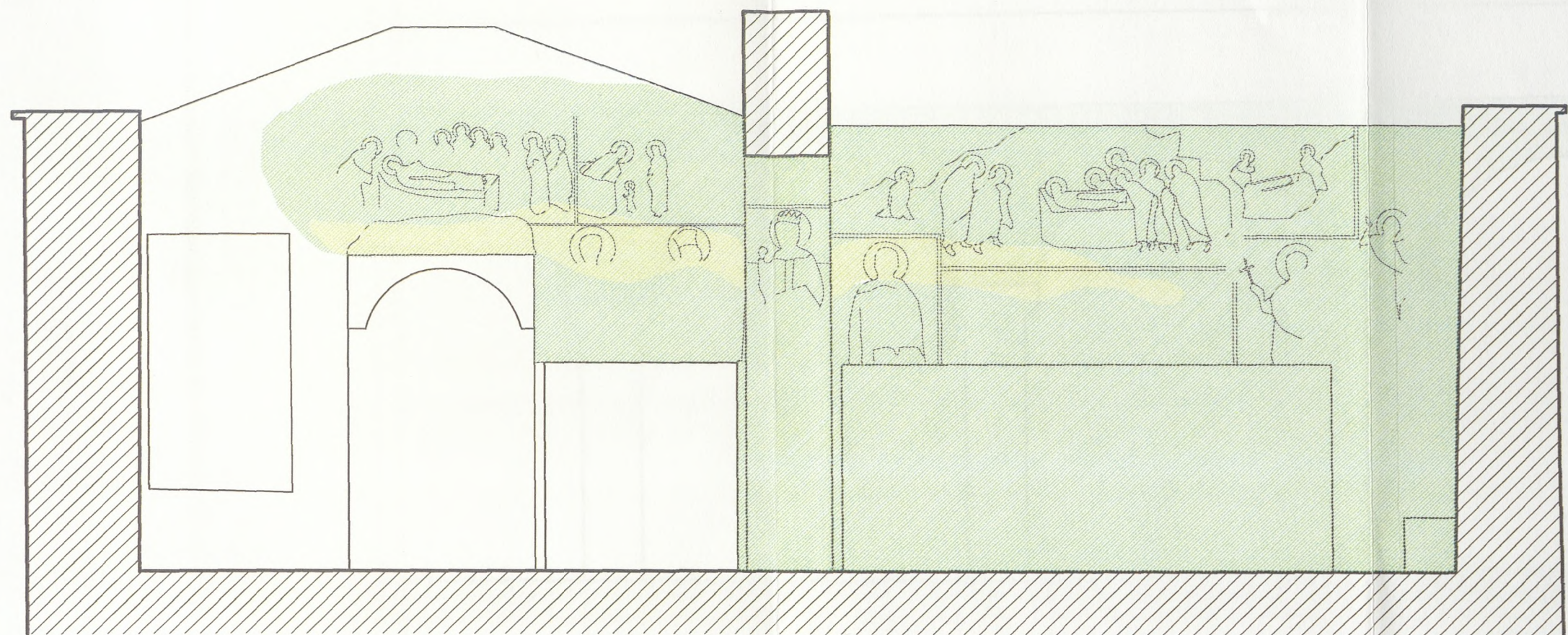
0,0 0,5 1,0 m
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

Y3

0 - 10 %	50,1 - 70 %
10,1 - 30 %	70,1 - 90 %
30,1 - 50 %	90,1 - 100 %

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΥΓΡΑΣΙΑΣ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΥ

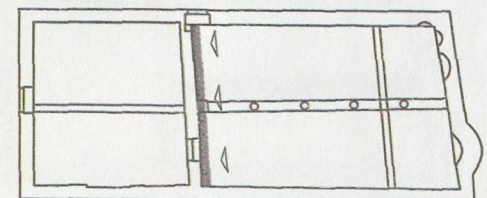
0,0 0,5 1,0 m

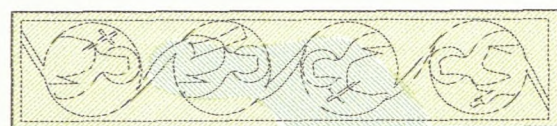
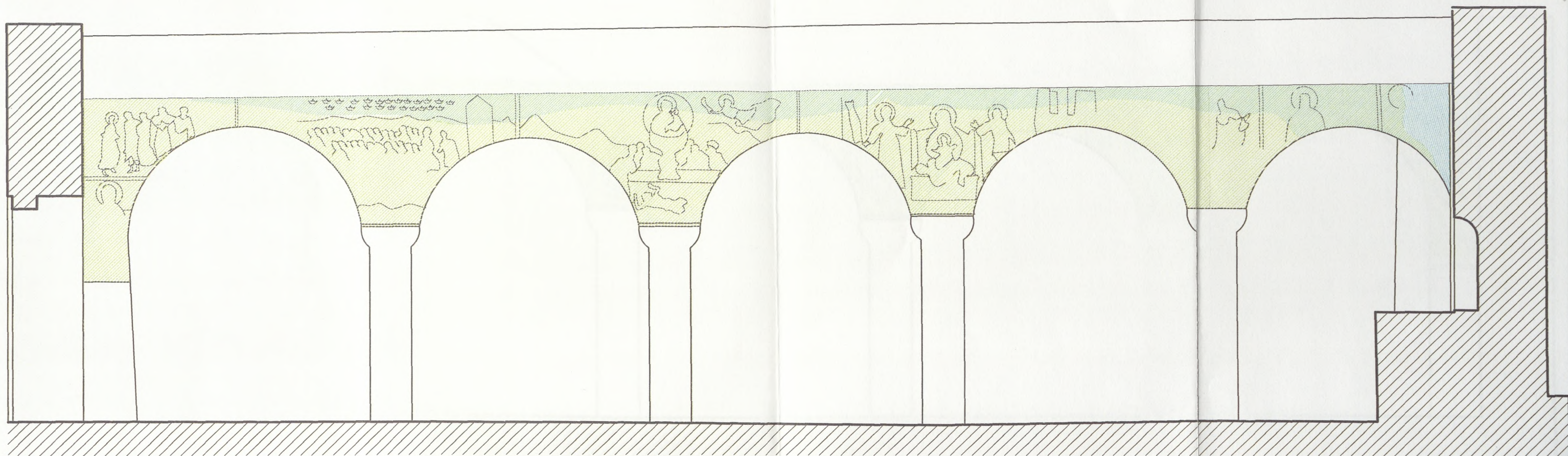
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

Y4

0 - 10 %	50,1 - 70 %
10,1 - 30 %	70,1 - 90 %
30,1 - 50 %	90,1 - 100 %

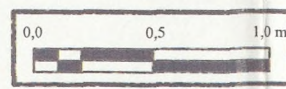

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΥΓΡΑΣΙΑΣ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΛΑΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΝΟΤΙΑ ΟΥΗ ΤΟΞΟΣΤΟΙΧΙΑΣ

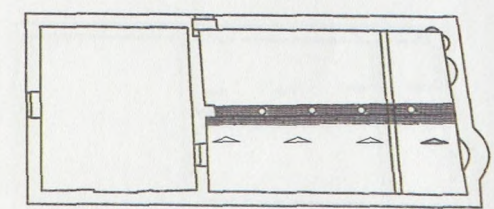

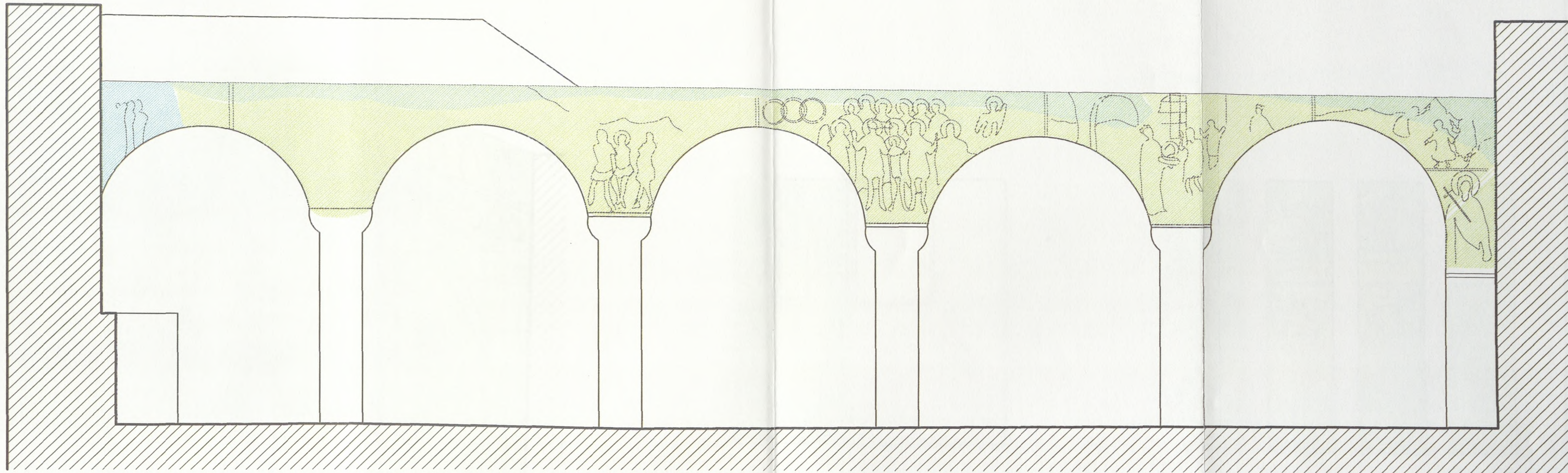
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

Y5

0 - 10 %	50,1 - 70 %
10,1 - 30 %	70,1 - 90 %
30,1 - 50 %	90,1 - 100 %

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΥΓΡΑΣΙΑΣ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

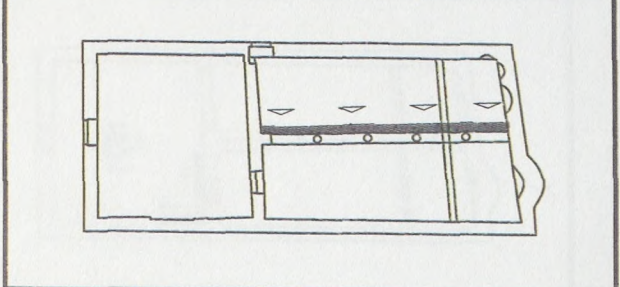
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

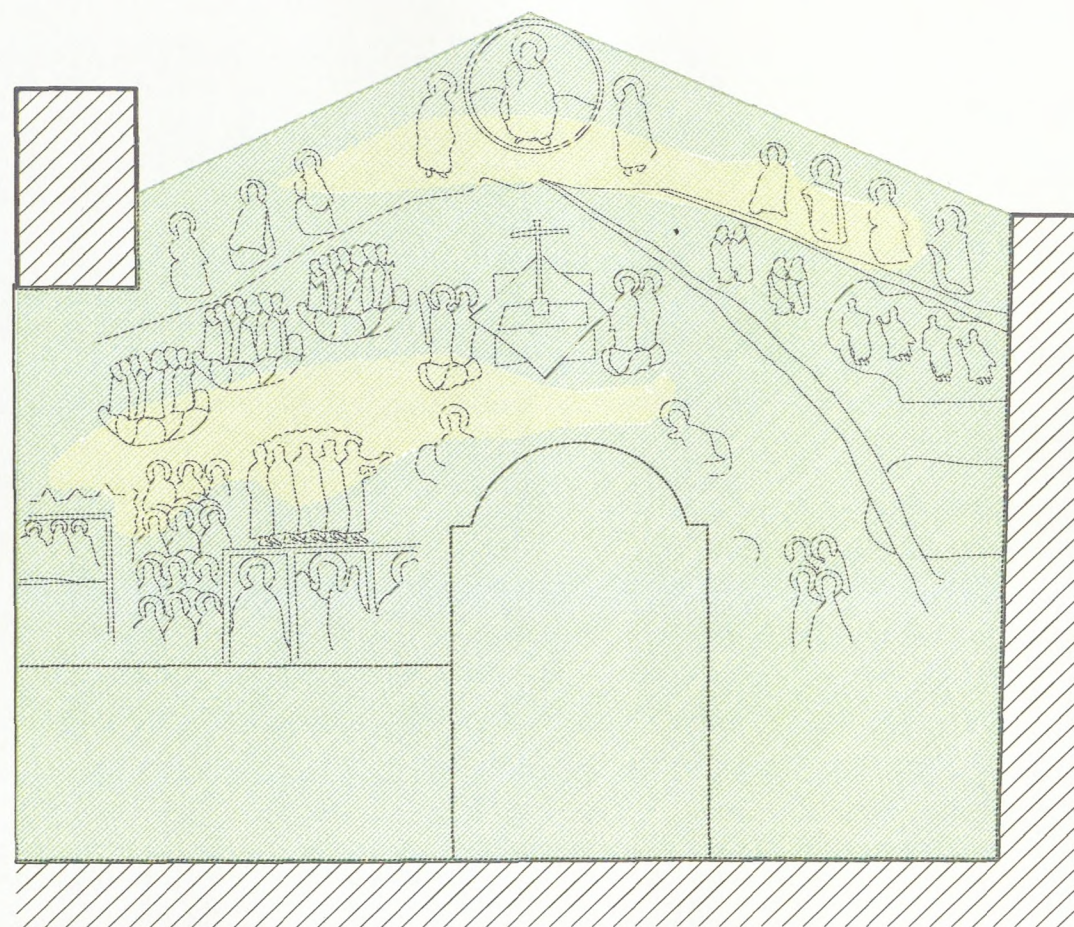
ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΒΟΡΕΙΑ ΟΨΗ ΤΟΞΟΣΤΟΙΧΙΑΣ

0,0 0,5 1,0 m
ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

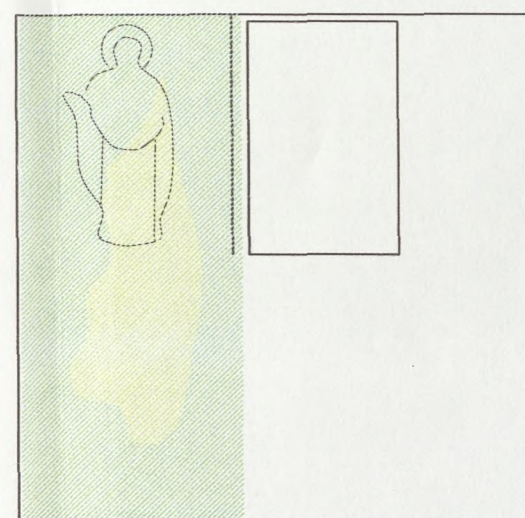
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
Y6

0 - 10 %	50,1 - 70 %
10,1 - 30 %	70,1 - 90 %
30,1 - 50 %	90,1 - 100 %

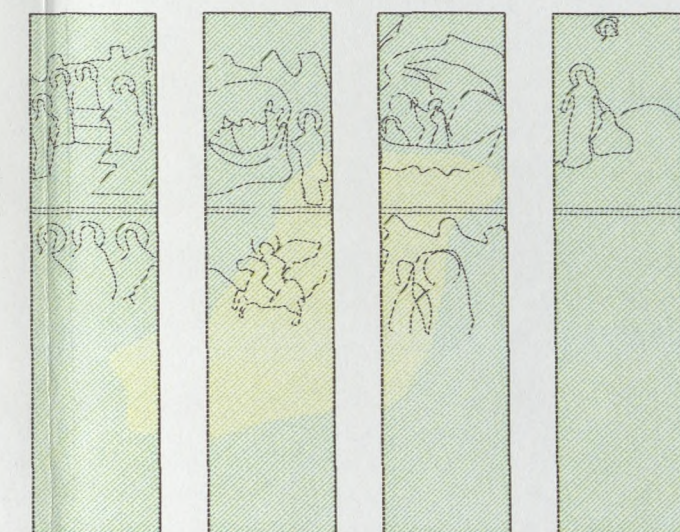

ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΝΟΤΙΑ ΠΛΕΥΡΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

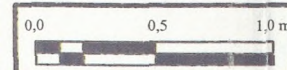
ΑΝΑΠΤΥΓΜΑ ΠΕΣΣΟΥ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ & ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΥΓΡΑΣΙΑΣ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑΤΟΣ
ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ
Ι. ΒΕΡΡΟΙΟΠΟΥΛΟΣ
Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ
ΝΑΡΘΗΚΑΣ

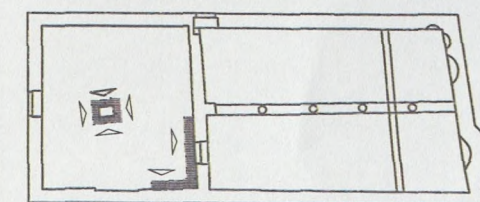

ΙΟΥΝΙΟΣ 2005

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ

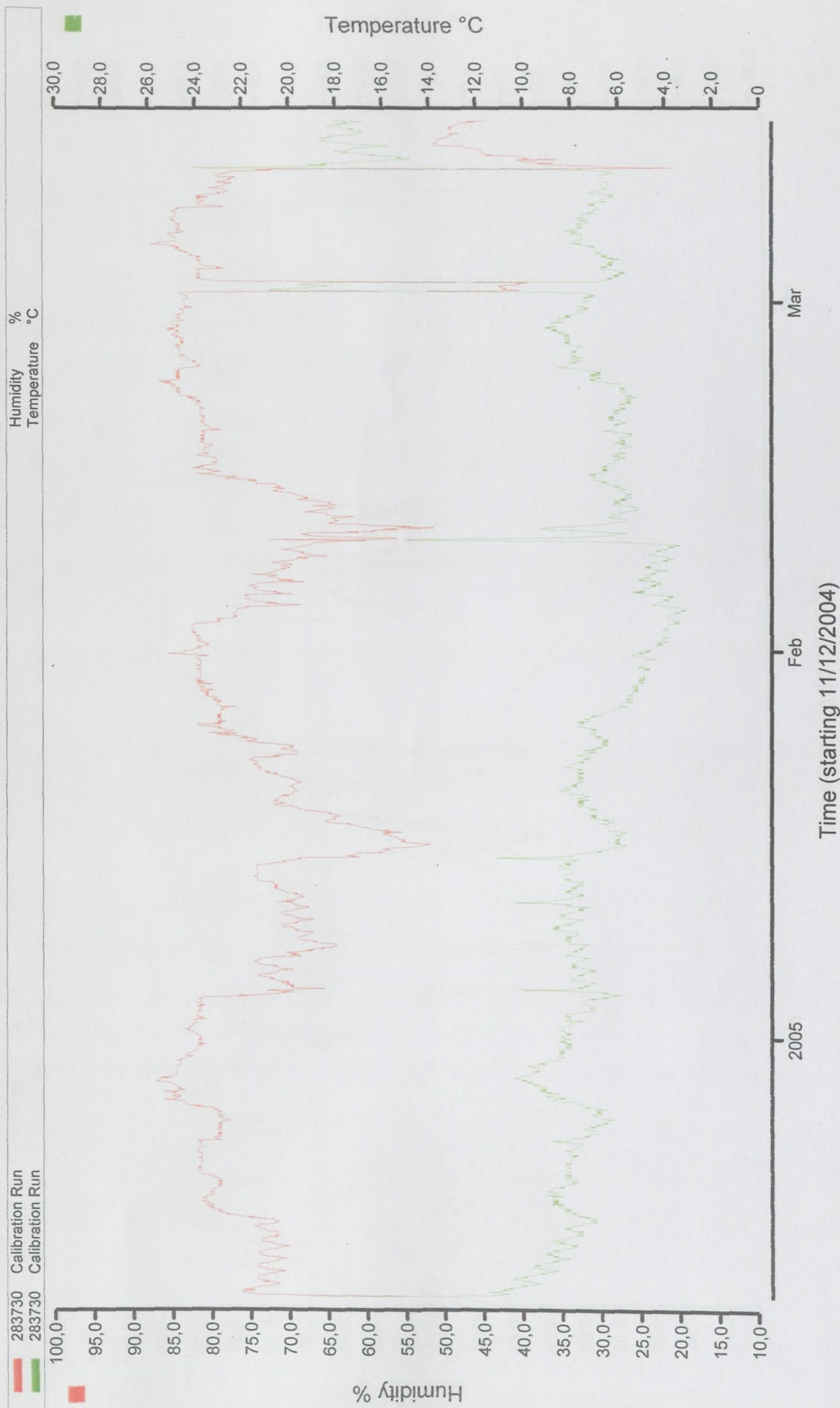
Y7

0 - 10 %	50,1 - 70 %
10,1 - 30 %	70,1 - 90 %
30,1 - 50 %	90,1 - 100 %

7.3. ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ

Ι. Ν ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ ΤΗΣ ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΥΓΡΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΑΠΟ 11/12/2004 ΕΩΣ 15/3/2005

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

«Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης». Διονυσίου του εκ Φουρνά». Πετρούπολη 1909.

«Σχεδιάσμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την άλωσιν». Α. Ευγγόπουλος. Αθήνα 1957.

«Η Μονή των Φιλανθρωπινών και η πρώτη φάση της Μεταβυζαντινής ζωγραφικής». Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου. Αθήνα 1983.

«Conservation of wall paintings». P.Mora, L.Mora, P.Philippot, London 1984.

«The restoration of paintings». Knut Nicolaus. Koneman 1999.

«Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Καπέσοβο της Ηπείρου». Δ. Κωνστάντιος. Αθήνα 2001.

Τεχνικά Δελτία: Lascaux, Rohm & Haas, Lafarge

